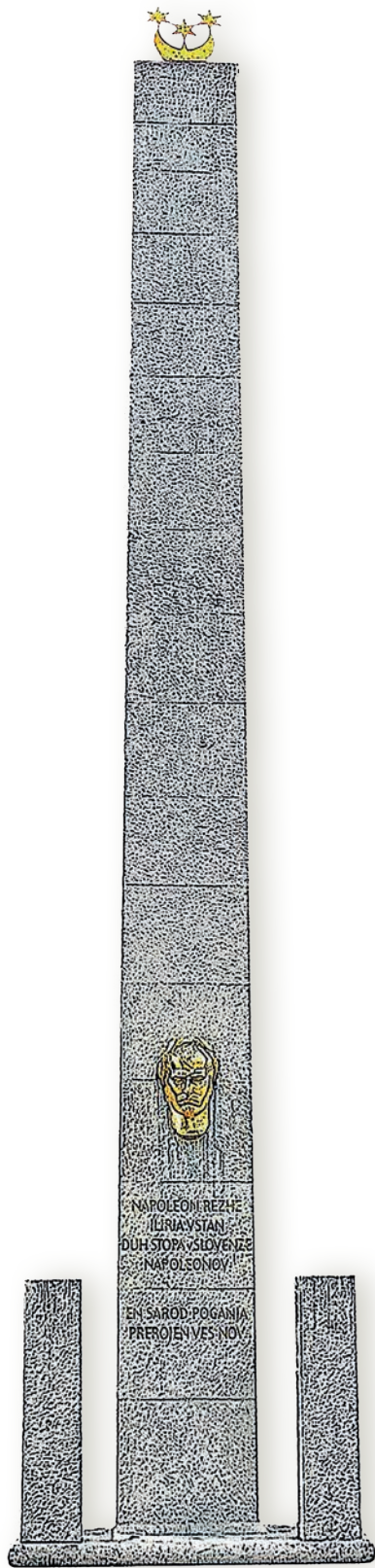

ZGODOVINSKE DIMENZIJE ILIRSKIH PROVINC

Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc

Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc

© 2012, Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

Uredila Barbara Šterbenc Svetina, Matija Godeša

Prevod Manca Gašperšič
Jezikovni pregled Helena Dobrovoljc
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar
Recenzenta Eva Holz, Petra Svolfšak

Izdajatelj Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Za izdajatelja Petra Svolfšak
Založnik Založba ZRC
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Reprodukcija na ovitku

Napoleonov spomenik na Trgu francoske revolucije v Ljubljani. Foto Igor Lapajne.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja nosilcev avtorskih pravic (copyrighta).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1809/1813"(082)(0.034.2)

ZGODOVINSKE dimenzije Ilirskih provinc [Elektronski vir] / uredila Barbara Šterbenc Svetina, Matija Godeša ; [izdajatelj] Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU ; [prevod Manca Gašperšič]. - El. knjiga. - Ljubljana : Založba ZRC, 2013

ISBN 978-961-254-599-4 (pdf)
<https://doi.org/10.3986/9789612545994>
1. Šterbenc Svetina, Barbara 2. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Zgodovinski inštitut Milka Kosa
269259520

ZGODOVINSKE DIMENZIJE ILIRSKIH PROVINC

UREDILA
Barbara Šterbenc Svetina, Matija Godeša

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU
Ljubljana 2012

KAZALO

Spopad leta 1809 – korak k absolutni vojni	7
<i>Igor Grdina</i>	
Raznolikost Koroške v času Ilirskih provinc	19
<i>Theodor Domej</i>	
Francoska zasedba slovenske Štajerske leta 1809 na ptujsko-ormoškem območju	39
<i>Nataša Kolar</i>	
Ilirska deputacija v Parizu in proces vključevanja Istre v okvir Ilirskih provinc (1809/10).	57
<i>Salvator Žitko</i>	
Vpliv francoskih vojn na plemstvo v habsburški monarhiji.	75
<i>Miha Preinfalk</i>	
Francoščina med Kranjci	87
<i>Anja Dular</i>	
Spomenik Napoleonovi Iliriji v Ljubljani	101
<i>Damir Globočnik</i>	
Ko se vzdigne Puntarija. Kočevski protifrancoski upor leta 1809.	131
<i>Mihael Petrovič</i>	
Kmečki upori proti Francozom v luči Grafenauerjeve tipologije kmečkih uporov na Slovenskem.	153
<i>Stane Granda</i>	
Viri in literatura	167
Seznam slikovnega gradiva	175
Avtorji	177

SPOPAD LETA 1809 – KORAK K ABSOLUTNI VOJNI

IGOR GRDINA

Razmeroma kratka vojna med napoleonskim Velikim cesarstvom in habsburško monarhijo leta 1809 ne pri sodobnikih ne pri pripadnikih prihodnje rojenih generacij ni bila doživljana kot dogodek, ki bi spremenil svetovno zgodovino ali vsaj pomembneje vplival na njen tok. Tudi za znamenje oziroma emblem epohalnega premika, za kakršnega je G. W. F. Hegel imel dvojno bitko pri Jeni in Auerstädtu/Auerstedtu 14. oktobra 1806, ne velja.¹

Kljub temu pa spopad med nasprotnikoma, ki sta ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja simbolizirala evropsko politično dinamiko in statiko, ni bil brez globljega pomena. Dežele Habsburžanov, ki so leta 1804 postale Avstrijsko cesarstvo ter s tem formalno zaključile proces preoblikovanja iz konglomerata različno vladanih ozemeljskih enot v enotno državno strukturo, so se poskušale Napoleonu postaviti po robu s tedaj najsodobnejšimi sredstvi. Podonavski polimperij se je vsaj na vojaškem področju mrzlično moderniziral. Pred spopadom Tretje koalicije s Francijo leta 1805 značilno nihče ni na podoben način izvajal reform, da bi se lažje in uspeš-

¹ Napoleon v svojih pričevanjih, ki sta jih ohranila Louis Antoine Fauvelet de Bourrienne in grof Emmanuel-Augustin-Dieudonné-Joseph de Las Cases, vojni leta 1809 ni namenil posebne pozornosti. Spopad s 5. protifrancosko koalicijo tudi ni zapustil pomembnejših sledov v spominih Napoleonovega najsposobnejšega in najbrezskrupuloznejšega ministra, kneza Talleyranda (ki tedaj ni več vodil diplomacije Prvega cesarstva). Zato pa ji je v svojih memoarskih pričevanjih nekaj prostora namenil Joseph Fouché. Čeprav je ta velemojster politične (meta)fizike po mnogih lažeh in ponaredekkih svojega življenja zapustil še falzificirane spomine, je njegova pripoved o letu 1809 zanimiv in pomenljiv dokument.

neje zoperstavil majestetiziranemu Korzičanu. Prav nasprotno pa ob koncu 1808 in v začetku 1809 armada dobrega cesarja Franca, ki jo je vodil njegov epileptični mlajši brat, nadvojvoda Karel, ni več mislila, da bi se bilo pametno držati starih tradicij. Konservativna država je paradoksalno začela prisegati na inovativnost. Slednja je primarno zadevala vojaško sfero, toda tudi na ostalih področjih življenja spremembe niso bile zanemarljive, saj so se oborožene sile začele dojemati kot zadeva vseh in vsakogar, ne samo krmarjev državne barke in »poklicnih militaristov«.

Oblikovanje novega cesarstva v srednjem Podonavju leta 1804 ni bilo samo formalna gesta: ni le ohranjalo vladarstva ugledne dinastije, ki je zasedala prestol že od visokega srednjega veka dalje, ampak je tudi močno preobrazalo ustaljene običaje in razumevanja. Premišljena politika Johanna Phillipa Carla Josepha Stadionona grofa von Warthausna, ki je zapustil močne sledove v habsburški diplomaciji, z ustanovitvijo narodne banke pa tudi v avstrijskih financah, je državi dala dovolj jasno smer. Na papirju je bila avstrijska vojska leta 1809 že temeljito prenovljena in povsem podobna francoski, ki je zrasla iz izkušenj revolucije. Zato tudi ni čudno, da je bil spoprijem med obema nasprotnikoma tipološko podoben tistim, ki so zaznamovali 19. stoletje – tj. razmeroma kratek in dinamičen ter potemtakem bistveno drugačen kot dolgotrajna kontinentalna merjenja moči v baročni in rokokojski dobi. Po enakem vzorcu so pozneje (tudi na operativni ravni) potekale vojne v severni Italiji leta 1859, na Češkem ter v Lombardiji in Benečiji 1866 ter na poljanah slave in smrti med Renom in Loiro 1870–1871.²

Tako je mogoče reči, da se Hegel le ni motil, ko je v svojem času videl konec zgodovine (kakor jo je v epohalnem smislu definiral sam): tudi popolnoma drugače nastale in nasprotujoče cilje zasledujoče sile so morale začeti ravnati podobno, če so hotele na odru sveta uveljaviti svojo voljo. Napoleon je po eni strani združeval dediščino revolucije in tradicionalni monarhizem – ustvaril je celo novo, na podlagi zaslug v vojnah med različnimi koalicijami in Francijo selekcionirano plemstvo –, po drugi pa so Habsburžani morali v podložnikih opaziti državljane, saj so le tako

² Prim. ENGLUND, Steven, *Napoleon. A Political Life*. Cambridge (Mass.)-London, 2004, str. 346. Krimski vojna 1854–1856 ter spopad med Severom in Jugom v ZDA med letoma 1861 in 1865 sta že nakazovala vojne prihodnosti: odvijali sta se na mnogo večjem operacijskem prostoru, prav tako pa sta poznali svoji dinamični in statični fazi ter strateško in taktično koordinirane operacije na kopnem in morju. Italija leta 1866 ni bila sposobna uskladiti manevrov armade in mornarice; zato njen poskus obračuna s habsburško monarhijo ni prinašal pomembnejših novosti v razmisleke o bojevanju. Prusi, ki so se s sovražnikom tedaj soočali le na kopnem, niso mogli uvajati kakšnih velikih novosti, so pa zato skoraj do popolnosti razvili »moltkeizem«. V njem je bilo tudi veliko izkušenj iz leta 1809.

lahko pod bojne prapore zbobnali dovolj veliko število primerno motiviranih in usposobljenih mož, da so lahko vztrajali v nenehno obnavljajočih se spopadih za prevlado nad nemškimi in italijanskimi deželami.³ Značilno je pruski kralj Friderik Viljem III. 23. novembra 1806, po prvih hudih porazih in evakuaciji iz Berlina v Königsberg, izdal navodila svojim generalom, v katerih je sodobno vojno in njene potrebe opisal na podoben način kot pariški revolucionarji v letu I in II. Prav tako kot oni je poskušal mobilizirati javno mnenje.⁴

Nabor možnih ravnanj se je potemtakem leta 1809 na obeh straneh fronte precej zožil: moderne tehnike bojevanja in naglo naraščajoča številčnost armad, ki so na primerljivo kompleksno raven postavljala strateška, taktična in logistična vprašanja, niso več puščala toliko prostora enkratnim rešitvam kot profesionalne oziroma najemniške vojske preteklega časa.⁵ Dá se seveda razpravljati o tem, ali je v tem treba videti posledek delovanja hegeljanskega Svetovnega duha, ki se uveljavlja tudi z dialektično zvičajnostjo uma, ali pa zgolj skrajno pragmatičnost, porojeno iz želje po zmagi za vsako ceno, toda uveljavljanja podobnih prijemov v nazorsko zelo različnih okoljih preprosto ni mogoče zanikati.

Čeprav sta bili opustitev togega linijskega sistema in uvedba bolj gibkega formacijskega reda v avstrijski vojski opazno kasnejši kot v francoski – revolucija, ki se je (sicer pretežno po svoji krivdi) znašla v skrajni stiski, je skorajda hipoma počistila z neučinkovitimi in preživeliimi obrazci –, so odločujoči faktorji v habsburški monarhiji v prvih mesecih 1809 menili, da razpolagajo z moderno koncipiranimi oboroženimi silami. Nadvojvoda Karel je izza svoje pisalne mize energično izvajal reforme, ki so se po polomih leta 1805 (Ulm, Slavkov) zdele nujne. Dodaten pospešek je njegovim prizadevanjem dajala nesrečna izkušnja Četrte protifrancoske koalicije 1806–1807: prusko »železno kraljestvo«, ki se je poprej v treh šlezjskih vojnah (1740–1742, 1744–1748, 1756–1763) proslavilo kot najtrdoživejša sila stare celine, je tedaj v merjenju moči z Napoleonom vzdržalo le nekaj tednov dlje kot druge

³ Pri tem so imele veliko vlogo pragmatične reforme Marije Terezije in razsvetlenski kurz vlade Jožefa II. Prav zaradi tega je armada Habsburžanov, ki se je začela modernizirati že v času Jožefa I. (se pravi med vojno za špansko dediščino), ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja lahko ostala v igri za kontinentalno prvenstvo. Pomembno je bilo tudi delovanje propagande; slednja je iz osebnostno togega cesarja Franca pričarala pravečatega ljudskega vladarja, ki ga odlikuje posebna dobrot.

⁴ Prim. TOMAC, Petar, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*. Beograd, 1965, str. 523.

⁵ Zlasti logistika, ki je slonela na rekvizicijah in ropanju osvojenih ozemelj, je bila v prejšnjih časih mnogo manj zahtevno vprašanje kot strategija ali taktika. Preskrba armad, ki so obsegale nekaj odstotkov prebivalstva določene države, je postala izjemno kompleksen problem; njegove rešitve ni bilo več mogoče prepuščati naključju.

kontinentalne države. Po Jeni in Auerstädtu so celo k rigidnosti nagnjeni dunajski ministri morali ugotoviti, da so pravila in izkušnje iz rokokojske dobe dokončno izgubila tekmo z inovacijami, uveljavljenimi po letu 1789. Lekcijo so vzeli brez sicer značilne avstrijske *Schlamperei*: opustili so celo tradicionalni diplomatski bonton! Tako je spomladi 1809 avstrijski poslanik v Parizu – poznejši skorajda vsemogočni Clemens Wenceslaus Lothar grof/knez von Metternich – začetek sovražnosti med dobrim cesarjem Francem in Napoleonom dočakal na delovnem mestu, ne pri svojem suverenu (ali vsaj v kočiji po predani vojni napovedi).⁶ Vojvoda Jean-Baptiste de Champagne, ki je v portfelju za zunanje zadeve nasledil virtuožno spretnega – a tudi podkupljivega – Talleyranda, je bil zaradi tega zelo presenečen. Da Avstrija ni ravnala spodobno, so menili tudi v ruskih dvornih krogih.

Na ožjem vojaškem področju je velikansko spremembo prinesla uvedba brambovskih enot, ki so bile deloma (19 bataljonov)⁷ celo vključene operativno armada, ter računanje na t. i. črno vojsko v primeru francoske zasedbe posameznih habsburških mest in pokrajin. Očiten je bil premik h konceptiji absolutnega oboženelega spopada: s sovražnikom se ne soočajo več samo regularne (uniformirane) enote, ampak celotno prebivalstvo. Predhodna usklajevanje s Habsburžanom še naprej neskončno vdanimi Tirolci, ki so se po bratislavski mirovni pogodbi znašli za bavarskimi mejniki, so šla tako daleč, da je bodoče alpske gverilce januarja 1809 sprejel celo sam cesar Franc. Gostilničarja Andreas Hofer in Peter Kemnater, uradnik Joseph Speckbacher ter rdečebradi kapucin o. Joachim Johann Simon Haspinger so tako postali znanilci nove dobe vojaške zgodovine – kljub temu da so nastopali kot zagovorniki in branilci starih (zlasti verskih) idealov.⁸ Država je začela podpirati pobudo »od spodaj«. Tirolska vstaja, akcije avstrijskih hitro gibljivih *Streifkorpsov* na Saškem ter upor na Kočevskem in v dolini Kolpe so pričali, da zamisli o novem načinu bojevanja niso ostale mrtva črka na papirju. Avstrijci so v bitki pri Aspernu (Esslingu) značilno igrali *Marseljezo* – nekaj zato, da bi jezili sovražnike, ki so že skoraj povsem pozabili, da jo imajo v koračniškem repertoarju, nekaj pa tudi zato, ker so hoteli opozoriti na zamenjavo vloge: sedaj so se oni bojevali kot branilci domovine.⁹

⁶ ASPREY, Robert B., *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte. Vol. II: The Fall*. London, 2002, str. 149 in 150.

⁷ TOMAC, *Francuski revolucionarni in Napoleonovi ratovi*, str. 564.

⁸ Prim. ASPREY, *The Rise and Fall II*, str. 173. Tirolci, katerih ozemlja so Francozi po bratislavskem miru večinoma priključili k Bavarski, so bili nezadovoljni zaradi poseganja novih oblasti v tradicionalne svoboščine in verske običaje ter zaradi rekrutacije.

⁹ ENGLUND, *Napoleon*, str. 348.

Vsaj enako pomemben znanilec »nacionalizacije« bojevanja je bil pruski major Schill, ki je ne glede na (prisilno) nevtralistično politiko berlinskega dvora na svojo roko udaril po Francozih; zato ni čudno, da si je zaslužil omembo v spominih politično tenkočutnega Josepha Fouchéja.¹⁰ Treba je ugotoviti, da je bila sprememba v pol(ne)regularnem segmentu vojskovanja leta 1809 celo večja kot v armadnih enotah, kjer so se inovacije formalno uveljavljale hitro – nadvojvoda Karel, ki mu je bilo leta 1801 zaupano vodenje dunajskega *Hofkriegsrata*,¹¹ je namreč bil bolj pisarniški kot frontni general¹² –, dejansko pa počasi. Avstrija je z novimi pristopi k strategiji in taktiki, katerih praktična vrednost se je malo prej pokazala na Iberskem polotoku, poskušala doseči, da bi bilo čim več Napoleonovih sil zaposlenih za zasedbo prostora, s čimer bi se odtegnile z glavnih operativnih smeri. V tem je bila inovativna, saj s Francozi bojujoče se španske enote niso več premogle centralnega vodenja. Habsburške oborožene sile so ga imele vse do konca vojne Pete protifrancoške koalicije.

Odgovor na vprašanje, zakaj je Avstrija v pripravah na spopad 1809 posegla po tako radikalni politično-vojaški modernizaciji – ki je za konservativni režim nekaj svetlobnih let daleč od samoumevnosti –, je treba iskati v širših evropskih razmerah. Cesarstvo Habsburžanov tedaj ni bilo v posebej ugodnem položaju: s tilsitskim mirom (1807) in erfurtskim kongresom (1808) je Napoleon začasno uredil odnose z Rusijo, s čimer je odpadla možna koalicijska povezava uradnega Dunaja z mogočno silo na vzhodu. Dvor v Sankt Peterburgu je bil leta 1809 francoski zaveznik – pri čemer pa mu, za razliko od drugih partnerjev mogočnega Korzičana, ničesar ni bilo treba *morati*. Za Avstrijo je bilo zelo ugodno, da je Rusija imela roke v smeri zahoda praktično zvezane, saj se je prav tedaj lasala s Švedsko (1808–1809) in Turčijo (1806–1812). Morebitni avstrijski obračun z Napoleonovim satelitom, Varšavsko vojvodino, ki je bila v personalni uniji s Saško, je potemtakem ne bi prizadeval. Prav nasprotno: odstranil bi potencialno nevarnost obnovitve Poljsko-Litovske republike v historičnih mejah. Nepredvidljivi Francozi bi se kdaj vsekakor lahko odločili tudi za takšno možnost – če bi Napoleon ocenil, da je Vzhodna Evropa za Veliko cesarstvo tako pomembna kot Zahodna in Srednja. Tudi Prusija, ki si od šoka po katastrofi armade in države v letih 1806 in 1807 do oblikovanja Pete protifrancoške koalicije še ni opomogla, bi začasno ne nasprotovala avstrijski intervenciji na seve-

¹⁰ *The Memoirs of Joseph Fouché, Duke of Otranto, Minister of General Police of France*. Boston–New York, 1825, str. 233.

¹¹ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napolonovi ratovi*, str. 564.

¹² ASPREY, *The Rise and Fall II*, str. 148.

ru. (Dolgoročno pa se seveda ni navduševala nad avstrijskimi podvigi v Povelju. Ozemlja, na katerih je bila leta 1807 vzpostavljena Varšavska vojvodina, so namreč ob drugi in tretji delitvi Poljske pripadla prav Prusiji.)

Zares ugodne so bile razmere za habsburško monarhijo le na skrajnem evropskem jugozahodu in na vhodu v Baltsko morje. Napoleonova sprva na pol uspešna, potem pa čedalje očitneje ponesrečena intervencija na Iberskem polotoku – proti Portugalski in v Španiji – ter zmagoviti britanski poseg na Danskem 1807 sta uradni Dunaj vsekakor lahko opogumljala v drznih načrtih za obračun z Velikim cesarstvom. Francoski polom pri Bailénu sredi julija 1808 je bil psihološka prelomnica: napoleonska armada ni bila več nepremagljiva.¹³ Povzpetniški Korzičan, ki se – podobno kot Ludvik XIV. ni mogel brzdati pri skušnjavi vsiljevanja svoje volje drugim državam –, je do skrajne meje obvladljivosti raztegnil svoje fronte ...

Toda cone, kjer so imeli Francozi težave, so bile na evropskem zahodu. Avstriji je to po eni strani koristilo, saj je moral Napoleon pošiljati svoje čete daleč stran od njenih meja. Toda hkrati so srđiti spopadi na Iberskem polotoku, kjer se je močno angažirala tudi Velika Britanija kot drugi steber Pete protifrancoske koalicije, posledično vodili do tega, da habsburške armade niso mogle računati na otipljivejšo zavezniško pomoč (razen na finančno »injekcijo« v višini 250.000 funtov¹⁴). Tudi koordinirano nastopanje vojska različnih držav je bilo prazen obet. Predvidena akcija nekaj tisoč moč s Sicilije je odpadla, strateško dobro zamišljena operacija v ustju Schelde na Nizozemskem, ki bi ogrozila Antwerpen in eventualno tudi Porenje, pa je bila brezupno slabo izvedena. Francozi so nanjo učinkovito reagirali z rezervnimi silami, ki jih je dvignil na noge Joseph Fouché.¹⁵

Ob seštevanju plusov in minusov evropske strateške situacije spomladi 1809 je mogoče priti do sklepa, da so krmarji avstrijske državne barke pri forsiranju vojne zagrešili isto napako kot leta 1805: preveč se jim je mudilo. Habsburška armada na spopad še ni bila dovolj pripravljena. Ker je pri merjenju moči z Napoleonom ostala sama in se ni mogla opirati na praktično neizčrpne ruske vire in britansko učinkovitost, je bila njena nepopolna moderniziranost usodna slabost. Ampak avstrijski ministri so menili, da lahko nekdo na bojnem polju izpelje tudi vse tisto, česar na manevrih ne zmore ... Poleg tega so jih prevzele številke, ki so kazale napredek v primerjavi s prejšnjim stanjem. Kvantitativni pokazatelji so bili gotovo impresivni.

¹³ ASPREY, *The Rise and Fall II*, str. 115. Francoski bailénski polom je bil primerljiv s tistim pri Rošbachu v začetku sedemletne vojne (1757). Je pa res, da je bil prvi debakel v Španiji psihološko obvladljiv, saj Napoleon vanj ni bil osebno vpleten.

¹⁴ ASPREY, *The Rise and Fall II*, str. 171.

¹⁵ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 580.

Habsburška monarhija s približno 23 milijoni prebivalcev je v začetku leta 1809 računala, da bi lahko v prihajajočem spopadu angažirala približno 3 odstotke ljudi, tj. približno 650.000. Toda operativna armada je imela na voljo le dobro polovico teh sil, okoli 350.000 mož, med katerimi so bili tudi slabo izurjeni brambovci.¹⁶ A vsemu navkljub so bile to za državo, katere gospodarstvo je slonelo na agrarnem sektorju in je v predindustrijski dobi potrebovalo veliko število delovnih rok, spoštovanja vredne številke (stoletje pozneje je bilo mogoče mobilizirati le približno 2,5-krat več mož).

Ob tem pa je na dlani ugotovitev, da so dunajski ministri v precejšnji meri postali žrtve svoje velikopotezne propagande – kar ni čudno, saj so se prvič soočali s tovrstnim orožjem. Nihče v Avstriji ni imel pravih izkušenj z njim. Demagogija je bila v konservativnem okolju, ki so mu dajali pečat z vladajočo dinastijo tradicionalno povezani aristokrati, nepotrebna: množic dotlej ni bilo treba nagovarjati ali jim kaj pojasnjevati. *Apel nemškemu narodu* Friedricha Schlegla in Collinove brambovske pesmi (eno od njih je nameraval uglasbiti celo Ludwig van Beethoven,¹⁷ ki je nekoč občudoval »citoyena« Napoleona, medtem ko se nad njim kot cesarjem ni mogel navdušiti) pa so izražale novega duha; njihovo državno sponzorirano širjenje med oboroženci, ki so bili pod bojne prapore klicani že klicani v skladu s francoskimi konskripcijskimi izkušnjami, je popolnoma spremenilo dojemanje realnosti ...

Seveda pa je bila stvarnost vendarle precej drugačna kot njena slika: nadvojvoda Karel, ki se je dejanskega stanja dobro zavedal, v začetku leta 1809 preprosto ni mogel biti med vojnimi hujšakči. Kot poznavalec vojaških in političnih zadev je vedel, da se Španija zlepa ne bo pomirila, situacija na Poljskem pa sama od sebe v doglednem času tudi ne bo bistveno drugačna. Avstrija bi po njegovi sodbi vsekakor lahko še počakala s spopadom. Mogla bi se vojaško in moralno mnogo bolje pripraviti, pa tudi nove zaveznike bi lahko pridobila, saj je Rusija kljub sodelovanju na erfurtskem kongresu ohranila popolno svobodo ravnanja (dejansko se je zavezala k manjši kolaboraciji s partnerji v napoleonskem sistemu kot pozneje v okvirih Svete alianse¹⁸).

¹⁶ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 564.

¹⁷ Prim: http://www.beethoven-haus-bonn.de/sixcms/detail.php?id=15103&template=dokseite_digitales_archiv_de&_eid=1502&_ug=Klavier%20und%20Orchester&_werkid=73&_dokid=wmm225&_opus=op.2073&_mid=Werke%20Ludwig%20van%20Beethovens&_seite=1 (vpogled: 16. maj 2010).

¹⁸ Prevečkrat se pozablja na to, da je bil dunajski kongres pravzaprav nekakšen odgovor na erfurtskega; šele kritična primerjava obeh vladarskih srečanj daje možnost njune celovite ocene. Vsekakor pa sta si bili vladarski zborovanji podobni po zunanem blišču in številnih družabnih prireditvah.

Francosko in Veliko cesarstvo svojega položaja v kratkem času nista mogla bistveno izboljšati. Avstrija pa bi lahko veliko večjo pozornost namenila načrtovanju in pripravi operacij na svojih južnih mejah – tj. na tistih z Italijanskim kraljestvom v Furlaniji, Istri in Dalmaciji. Bojišče na Apeninskem polotoku, v Benečiji in Padski dolini bi lahko zaradi alpske verige popolnoma ločila od obdonavskega, kar bi ji utegnilo prinesiti odločilno strateško prednost. Če bi uspela v Italijo zvabiti večje število Napoleonovih enot in preprečiti njihovo združitev z onimi v Nemčiji, bi Avstrija vsekakor lahko računala na uspeh.

Glede na to, da je bila Sicilija (pro)britanska trdnjava, bi odločujoči dunajski faktorji temu prostoru pravzaprav morali nameniti jasnejše misli. Po morju bi utegnili dobiti pomoč, na Apeninskem polotoku pa Peti koaliciji tudi ne bi bilo treba izvajati samo diverzij ali operacij drugotnega pomena. Avstrijske enote bi v bojih s Francozi, ki so se zapletli v hude spore s Svetim sedežem – papežu Piju VII. so najprej odvzeli posvetno oblast, nazadnje so ga celo odvedli iz Rima –, lahko računale na aktivno pomoč konservativnih sil in reakcionarjev, ki nikakor niso bili nevpiljni. V tem primeru bi povsem nepomembne postale Marmontove enote v Dalmaciji, ki bi jih Britanci igraje blokirali z morja: brez koordinacije s četami v Benečiji bi bile zaradi svoje osamljenosti popolnoma izgubljene. Armada nadvojvode Janeza bi jih po prodoru v Padsko nižino naredila za povsem odvečno predstražo ...

Toda kakšnih pomembnejših in podjetnejših priprav Avstrije za zasedbo italijanskega severa ni bilo: uradni Dunaj je pod vplivom grofa Stadionja, ki je bil zagovornik velikonemške ideje, osrednjo pozornost namenjal ozemlju Renske zveze; druga bojišča so se v prestolnici ob lepi modri Donavi zdela postranska. Gotovo se je operativno težišče izbralo ustrezno, toda južna fronta – od Dalmacije na vzhodu do Furlanije na zahodu – je bila usodno podcenjena. Še zlasti zato, ker je vstaja na Tirolskem dejansko povsem ločila bojišči ob Donavi in v Italiji na prostoru vzhodno od sicer težko prehodne Švice. Odločujoči dunajski faktorji so Italiji dejansko namenili le malo večjo pozornost kot Varšavski vojvodini, ki je bila tako ali tako osamljena in ob vklješčenosti med Prusijo in Rusijo obsojena na nepomembnost.¹⁹ Ob tem ni nepomembno, da je Stadionova politika uspela povsem pasivizirati francosko zaveznico Rusijo (na kaj več se tedaj ni moglo računati). Proti enotam Józefa Antonija Poniatowskega, ki je bil nečak poslednjega poljskega kralja, so Avstrijci usmerili 7. korpus s 35.000 možmi in 94 topovi pod poveljstvom nadvojvode Fer-

¹⁹ Oborožene sile Varšavske vojvodine so pred spopadom leta 1809 štejele le okoli 14.000 Poljakov in 3000 saških vojakov. Prim. TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 576.

dinanda Karla²⁰ (ki se je leta 1805 v zadnjem hipu izvlekel iz pasti pri Ulmu²¹). Njegova ofenziva ni dosegla cilja, saj ni uničila oboroženih sil Varšavske vojvodine in ni nikogar pritegnila na avstrijsko stran. Tudi pomorske zveze z Veliko Britanijo preko Baltika ni vzpostavila (za to bi bilo treba na stran 5. protifrancoske koalicije pridobiti Prusijo).

Habsburška Italijanska armada pod poveljstvom nadvojvode Janeza je razpotala samo z 8. in 9. korpusom ter Tirolskim odredom, tj. z okoli 57.000 vojaki (v Liki je bilo še nadaljnjih 7000 bojevnikov).²² To je bilo premalo celo za zavzetje Benečije, za obrambo katere je imel Napoleonov podkralj Eugène de Beauharnais na voljo približno 30.000 mož. Francozi bi ob silovitejšem avstrijskem prodoru v smeri Lombardije, Piemonta in Padske nižine ter ob energičnih britanskih operacijah na jugu Apeninskega polotoka na italijansko bojišče zagotovo morali poslati dodatne čete. Enote v gospodarsko vse bolj pasivni Dalmaciji pod poveljstvom generala Augustea Marmonta bi bile kmalu povsem odrezane od svojih preskrbovalnih virov; prav tako ne bi imele upanja na pomoč v primeru prodora proti Liki, Pokolpju in slovenskim deželam.

Napoleon je zaradi napak avstrijskih nasprotnikov težave na južnem bojišču lahko rešil že zgolj z asistenco generala Jacquesa MacDonalda (ki je po bitki pri Deutsch-Wagramu postal maršal cesarstva). Na fronti ob Donavi je zato kljub časovni stiski in težavam v Španiji lahko zbral dovolj sil, da ni bil v podrejenem položaju nasproti 200.000-glavi armadi nadvojvode Karla (1., 2., 3., 4., 5. in 6. korpus ter 1. in 2. rezervni korpus).²³ Potem je levji delež opravila njegova strateška genialnost: na Bavarskem je uspel samo z manevriranjem doseči umik avstrijskih sil – če do njega ne bi prišlo, bi bile pri Egnilu deležne enake usode kot vojska štorastega generala Karla barona Macka von Leibericha v Ulmu leta 1805 –, po združitvi s četami, ki so prek alpskih dežel prodrle iz Italije in Dalmacije, pa je mogel obvladati položaj tudi po bolečem neuspehu v bitki pri Aspernu (ker je bil vanj zapleten sam, je bila zadeva za njegov sloves mnogo usodnejša kot bailénska polomija): ob drugem poskusu prekoračenja Donave pri Dunaju je doživel popoln triumf pri Deutsch-Wagramu. Sledil je schönbrunski mir, ki je Avstrijsko cesarstvo samo ponižal – celo tako zelo,

²⁰ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 576.

²¹ Nadvojvoda Franc Karel je bil očitno dovolj spreten in iniciativen poveljnik; zato ni čudno, da se mu je zaupalo vodenje vojske, ki ni mogla računati na koordinacijo s preostalimi avstrijskimi četami. V primeru čisto defenzivne dispozicije bi lahko svojo strateško pomembno nalogo izvršil z mnogo manj silami, kot so mu jih zaupali ob pripravah na vojno 1809.

²² TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 574.

²³ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 566.

da nikoli ni moglo postati iskren zaveznik Francije –, ne pa tudi uničil. Napoleon se pač ni mogel pohvaliti z Bismarckovo politično genialnostjo ... Misli je, da je nekaj opravil s tem, ko je po bitki pri Deutsch-Wagramu nadvojvodi Karlu poslal legijo časti!²⁴

Toda kot bojevnik je Napoleon vsaj slutil, kaj je pomenil spopad leta 1809. Navsezadnje je v zameno za najvišje francosko odlikovanje dobil le »srebrni križec«, namenjen navadnim vojakom.²⁵ Ko je nekaj let pozneje nekdo iz njegovega spremstva omalovaževal avstrijsko armado, je dejal: »Očitno niste bili pri Wagramu.«²⁶ Misli mu je moral dati tudi Stapsov poskus atentata 12. oktobra 1809; nemški nacionalist je svoji nesojeni žrtvi potem dejal: »Ubiti vas ni zločin, temveč dolžnost.«²⁷ Bojevanje je zares postajalo absoluten pojav: vse odkriteje je zajemalo vse in vsakogar. Dobrih sto let kasneje se bo še zaostriło: postalo bo neomejeno. Končno sredi druge svetovne vojne tudi totalno. Potemtakem je mogoče reči, da je bil na usodni poti modernizacije ter širjenja in povečanja intenzitete vojne spopad leta 1809 eden prvih, a nespregledljivo pomembnih korakov.

THE CONFLICT OF 1809 – A STEP TOWARDS ABSOLUTE WAR

SUMMARY

The relatively short war between the Great Napoleonic Empire and the Habsburg Monarchy in 1809 was never taken, either by contemporaries or by members of future generations, as an event that changed or at least importantly impacted the course of history. Nor was it ever deemed a portent of such a seismic shift as G.W.F. Hegel considered the twin battles of Jena and Auerstedt on 14 October 1806.

Nonetheless, the conflict between the two opponents symbolising the European political dynamics and statics at the end of the 18th and the beginning of the 19th century was not without major implications: the lands of the Habsburgs, which were in 1804 proclaimed the Austrian Empire, thus formally completing the process of transformation from a conglomerate of territorial units under different

²⁴ LAS CASES, Emmanuel, *Memorial de Sainte Helene*. Lexington, 1823, str. 342.

²⁵ LAS CASES, *Memorial*, str. 342.

²⁶ TOMAC, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, 580.

²⁷ ENGLUND, *Napoleon*, str. 349.

rules into a uniform state structure, attempted to take the field against Napoleon in a most modern manner of the time. The army of Emperor Franz I under Archduke Karl's command would no longer choose to go by the old traditions. Hegel was right after all, considering his time to be the end of history (as he memorably defined it himself), since even the great powers, with different historical backgrounds and antagonistic objectives, were forced to do the same, if they wanted to impose their will on the world stage. On one hand, Napoleon combined the heritage of the revolution and traditional monarchism, even founded a new nobility open to merit in the coalition wars. And on the other, the Habsburgs were compelled to recognise their serfs as citizens, this being the only way for them to muster enough sufficiently motivated and fit men under their banner to persist in ever new battles for supremacy over the German and Italian lands. The range of possible actions was, in fact, significantly limited: modern techniques of warfare and the rapidly growing numerical strength of armies that raised the strategic, tactical and logistic questions to a similar level of complexity now allowed much less room for one-time solutions than professional or mercenary armies of the past era. It is debatable whether this ought to be seen as a progeny of the Hegelian philosophy, which also asserts itself with the dialectic cunning of reason, or merely a matter of pragmatic considerations. But the establishment of similar approaches in environments nurturing very different worldviews can simply be no longer denied. Although the abandonment of the rigid line system and the introduction of a more flexible formation order in the Austrian army came at a significantly later date than in its French counterpart – the revolution, which had found itself in a state of a profound crisis, swept away the inefficient and outdated forms almost instantly – the Habsburg Monarchy theoretically disposed of a reformed army already in spring 1809. In the wake of the astonishingly rapid collapse of Prussia (1806–1807), which had triumphed in the three Silesian Wars (1740–1742, 1744–1748, 1756–1763) as the sturdiest power in the Old Continent, even the fairly rigid Viennese ministers would come to the realisation that the rules and experiences from the Rococo era could no longer keep abreast of innovations that were gaining ground after 1789. The raising of Landwehr units, which were partly even incorporated into the operative army, and counting upon the so-called Black Army in the event of a French occupation of some Austrian cities and provinces were a major step towards the conception of an absolute armed conflict: the enemy would not be confronted only by regular (uniformed) military units but the entire population. The Tyrolean uprising under the leadership of Andreas Hofer (in the territory that in 1805 otherwise belonged

to Bavaria) as well as the revolt in the Kočevje region and the Kolpa Valley testified just how radically the conceptions of warfare had changed. By taking new approaches, the practical value of which already became evident in Spain, Austria attempted to get as many French troops busy with the occupation of the territory and thus distract them from the main operative routes.

RAZNOLIKOST KOROŠKE V ČASU ILIRSKIH PROVINČ

THEODOR DOMEJ

Ilirske province so slovele kot enkraten primer raznolikosti in skrajnosti. Gotovo so bile etnično, jezikovno in versko najbolj mešana administrativna enota v Evropi (do neke mere primerljiva kvečjemu s Švico), ki je prišla pod francosko oblast. Že sodobniki so opazili večkratno pisani mozaik pokrajin v ozkem pasu od Visokih Tur na severu do Boke Kotorske na jugu: »Težko najdemo v Evropi deželo, ki na tako omejeni površini nudi tolikšno raznolikost ljudstev, ki so kljub svoji tesni sorodnosti glede na jezike, običaje, navade, dispozicije in spretnosti zelo različne narodnosti, ob tem pa ima velike naravne posebnosti.«¹

Ob tej naravnosti eksemplarični pestrosti Ilirskih provinc raznolikost njenega koroškega dela nekoliko zbledi, a tudi v tem delu je najti nekaj podedovane in nekaj na novo pridobljene heterogenosti. Med tradicionalnimi sta etnična in verska dvojnost. Beljaško okrožje,² ki je na osnovi schönbrunnskega miru pripadlo Ilirskim provincam, je zavzemalo skoraj polovico ozemlja dotedanje kronovine Koroške in dobro tretjino njenega prebivalstva. V njem je živelo okoli 106.000 prebivalcev, med

¹ *Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner*. Wien, 1812, str. 4 sl.

² Kratak pregled uprave v koroškem delu Ilirskih provinc podaja TROPPER Christine, *Geschichte der französischen Verwaltung in Österreich*. V: KOLANOVIĆ Josip, ŠUMRADA Janez (ur.), *Napoléon et son administration en Adriatique Orientale et dans les Alpes de L'Est 1806-1814. Guide des sources = Napoleon in njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806-1814, Arhivski vodič = Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806-1814. Arhivski vodnik*. Zagreb, 2005, str. 627-631.

njimi pičla četrtnina (okoli 25.000) s slovenščino kot prvim jezikom, velika večina pa z nemščino.³ S tem je približno četrtnina koroškega slovenskega prebivalstva prišla v okvir Ilirskih provinc. V koroškem delu Ilirskih provinc so torej bili Nemci v močni večini. Kar se ostalega ozemlja tiče, so Nemci strnjeno živeli le še v Kočevju, jezikovnem otoku na Kranjskem. Prav tako so na večini slovenskega naselitvenega prostora predstavljali še plast mestnega prebivalstva in plemstva.

Etnično raznolika je bila Koroška od nekdanj, versko neenotna pa je bila, odkar se je v 16. stoletju uveljavilo reformacijsko gibanje. Medtem ko do začetka 19. stoletja etnična oziroma jezikovna pripadnost v javnem življenju ni igrala opazne vloge, je pripadnost k protestantski verski skupnosti opazno vplivala na dinamiko družbenih odnosov zlasti na regionalni ravni. Verske razlike so obeleževale življenje vse od začetkov reformacijskega gibanja, ki je doseglo svoj višek v drugi polovici 16. stoletja. Čeprav je na prehodu iz 16. v 17. stoletje na zunaj zmagala nasilna protireformacija, so se v nekaterih delih Koroške ohranile protestantske skupine. V večji ali manjši meri tajno jim je uspelo ohraniti evangeličansko vero, čeprav niso imeli ne cerkvene organizacije ne duhovščine. V več kot poldrugem stoletju, ki je sledilo, je mnoge protestante doletela usoda in kazen pregona. Šele ko je cesar Jožef II. leta 1781, »prepričan, da je nesvoboda vesti škodljiva in da prava krščanska strpnost koristi veri in državi«⁴ v okviru svoje verske reformne politike izdal tolerančni patent, so se mogle oblikovati evangeličanske verske občine. A popolna verska svoboda to še ni bila, ker je Katoliška cerkev ohranila vrsto predprav, vključno s simboličnim privilegijem javnega bogoslužja. Katoliški duhovniki so opravljali nekaj javnih upravnih funkcij, ki so vključevale tudi pripadnike evangeličanske cerkve. Ko so stopila v veljavo francoska določila o enakopravnosti verskih skupnosti, so koroški protestanti prvič doživeli popolno versko enakopravnost. Ta je bila še bolj očitna, ker je obdobje Ilirskih provinc prineslo nekaj sekularizacije.

Koroška provinca v okviru Ilirskih provinc je imela dva distrikta (Beljak/Villach in Lienz) oziroma gornjekoroški distrikt in lienški poddistrikt, ki sta bila razdeljena na enajst kantonov z 49 merijami (občinami). Glavno mesto Koroške, kjer je imel svoj sedež intendant Province Koroške, je bil Beljak z nekaj manj kot 5.000 prebivalci, vendar občina ni obsegala le naselja z urbanim značajem, temveč tudi nekaj bližnjih vasi. Kanton Beljak je imel deset občin, med njimi šest s slovensko večino

³ 106.029 jih je izkazal popis prebivalstva leta 1811. Glej: ŠUMRADA, Janez, Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije. V: *Zgodovinski časopis*, 52, 1998, str. 51–72, posebej 62 sl.; KOLANOVIČ, ŠUMRADA, *Napoléon*, str. 889 sl.

⁴ Tolerančni patent Jožefa II. (13. 10. 1781). Prevod Theodor Domej.

(Straßfried/Megvarje,⁵ Podklošter/Arnoldstein, Bekštanj/Finkenstein, Vernberk/Wernberg, Rožek/Rosegg in Vrba/Velden). V kantonu Šmohor/Hermagor je bilo pet občin, med njimi tri s slovensko večino (Aichelburg/Štefan, Khünburg/Brdo, Wasserleonburg/Čače⁶). Beljak kot upravno središče Province Koroške je ležal tik ob jezikovni meji. Najbližja slovenska kraja sta bila Marija na Zilji in Šmartin (oba sta danes sestavni del beljaške občine). Nekaj stikov je imelo slovensko prebivalstvo tudi s Trgom (Feldkirchen), podobno je bilo s Šmohorjem. A nobeden od teh krajev ni imel kulturnih, izobraževalnih ali cerkvenih ustanov, ki bi tako kot celovške (gimnazija, licej, bogoslovje, škofijski sedež) opazno izžarevale v slovenski del dežele.

Sestavni del Koroške province je postala Vzhodna Tirolska, področje ob gornjem toku Drave, ki se je od Koroške razlikovala po zgodovinski tradiciji. Vzhodna Tirolska je doživela v obdobju francoske ekspanzije nekaj pretresov in sprememb, pravzaprav se je združila v upravno enoto šele v času Ilirskih provinc. Prej je bila stoletja razdeljena na tirolski in salzburški del. Ozemlju Salzburške, ki mu je vladal salzburški nadškof kot svetni vladar, je pripadal tudi del Vzhodne Tirolske s trgov Windisch-Matrei kot glavnim krajem. Ko se je leta 1803 končalo obdobje svetnega glavarstva salzburških nadškofov, je Salzburška postala habsburška (vladal ji je nadvojvoda Ferdinand III., brat cesarja Franca I.). Na osnovi bratislavskega miru (26. 12. 1805) je Salzburška začasno prišla pod Avstrijo. S tem je izgubila samostojnost. Uspehi Francije in njenih zaveznikov so privedli do tega, da je leta 1805 Tirolska pripadla Bavarski, leta 1809 pa tudi Salzburška. Proti koncu leta 1809 so francoske čete zasedle Vzhodno Tirolsko z Matreiem vred. 1811 je bil Windisch-Matrei ločen od Salzburške in priključen Ilirskim provincam (1814 je cesar Franc I. Windisch-Matrei združil s Tirolsko, s čimer se je končalo šeststoletno obdobje deljene Vzhodne Tirolske; na podlagi sklepov dunajskega kongresa je postala Salzburška del habsburške Avstrije).

To dogodkovno zgodovino so spremljali številni idejni procesi. Nanje je vplivalo razsvetljenstvo, seveda pa tudi francoska revolucija. Nekaj je bilo preprosto »v zraku«: »duh časa« so imenovali sodobniki razpoloženje, ki je vladalo vsaj med opaznim delom merodajnih slojev prebivalstva. V mestih, predvsem med izobraženci, plemiči (predvsem iz rodbin, ki so jih avstrijski vladarji povzdignili v plemiški stan zaradi gospodarskih uspehov) in meščani, je bilo tega razpoloženja več, a tudi med kmečkim prebivalstvom ga je bilo nekaj, vprašanje pa je, v kako avtentični obliki so ideje, obeti in utopije francoske revolucije prišle med široke sloje prebivalstva. Ko se

⁵ Občino so poimenovali po gradu Straßfried.

⁶ Občine so poimenovane po gradovih, ki stojijo v teh krajih.

je začelo obdobje Ilirskih provinc, so nekateri kmetje menili, da je napočil čas, ko ne bo več dajatev zemljiškim gospodom in cerkvi.

Francoske oblasti so v vsakdanje življenje postopoma prinesle novosti, a gotovo ne v obsegu pričakovanj prebivalstva. Med njimi so bili decimalni sistem (zlasti pri novem francoskem denarju), metrični merski sistem in novi uradi z deloma novimi pristojnostmi. Ukinjena so bila patrimonialna sodišča, nasledila so jih mirovna sodišča. Postopoma so stopili v veljavo novi zakoni, nastale so nove upravne enote (občine/merije, kantoni, provinca), na službena mesta so prišli deloma novi uradniki. Ilirske province so bile le razmeroma kratko obdobje pravno močno izenačene s sistemom, kakršen je veljal v Napoleonovem imperiju. S 1. januarjem 1812 je na področju osebnega prava stopil v veljavo Code Napoleon.

Ustanovitev Ilirskih provinc je sprožila tudi cerkvenoupravne spremembe.⁷ A na versko življenje samo niso imele velikega vpliva, kot nam povedo vizitacijska poročila iz časa neposredno po koncu Ilirskih provinc. Še največje posledice je imela zakonodaja, ki je urejala cerkveno življenje in določala družbeni in materialni položaj duhovščine. Ustanovitev Ilirskih provinc je imela za duhovščino neposredne posledice. Do 1809 so živeli v državi, kjer je imela Katoliška cerkev privilegiran položaj, prišli pa so pod državo, kjer so bile veroizpovedi glede na pravni položaj njihovih skupnosti načelno izenačene. Napoleon je leta 1804 s papežem sklenil konkordat, ki je določil razmerje med državo in Katoliško cerkvijo, posredno tudi na razmerje med verskimi skupnostmi samimi. Spremenile so se pristojnosti in vloga duhovnikov v vsakdanjem življenju, ker so izgubili dolžnost matičarja (tudi za evangeličane), vlogo šolskega nadzorništva v župniji, dekaniji itd.

Poleg vsega tega so bila leta Ilirskih provinc inovativna še v nekaterih nadaljnjih pogledih. Za Gornjo Koroško (od 1813/1825 tudi za Spodnjo Koroško) je to bil začetek orientacije na jug, na Ljubljano, ki je ostala do 1848 sedež večine nadrejenih oblasti in uradov. S prehodom oblasti na Francijo se je nekoliko popestrila etnična in jezikovna podoba slovenskega ozemlja. Tudi na Koroškem je na vodilna mesta v upravi in vojski prišlo nekaj Francozov, v tej sicer maloštevilni skupini prišlekov najdemo celo duhovnika (župnika in dekana v Šmohorju).

V Ilirskih provincah je močno prevladovalo prebivalstvo slovanskega jezika, le v njihovem koroškem in tirolskem delu je bilo v večini nemško prebivalstvo. Kljub temu v tem kratkem obdobju vsaj na Koroškem ni prišlo do vidnega premika, kar se tiče funkcionalnosti in prestiža slovenščine. Slovenci se še niso bili konstituirali

⁷ DOLINAR, France Martin, Cerkevnoupravna ureditev Ilirskih provinc 1809–1813. V: *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, str. 507–511.

kot narod (niti dobri poznavalci jezikovnih razmer slovenskega jezikovnega teritorija niso definirali enako), tudi njihov standardni jezik ni bil ne stabilen ne uveljavljen na vseh bistvenih področjih rabe. Potem lahko razlikujemo še pismenstvo in literaturo dubrovniške, zadrške in reške tradicije, temelječe na različnih dialektalnih osnovah hrvaškega jezika in njihovih pisnih tradicijah. Ob tem je obstajala še dvojna tradicija na cerkvenoslovanski osnovi, glagoljaška katoliška in cirilska pravoslavna. Sočasnost vseh teh pisnih zvrsti je sodobnikom signalizirala, da je do poenotenja še daleč.

Etnična pripadnost v javnem življenju ni igrala posebne vloge, če zanemarimo dejstvo, da sta bili slovenščina in nemščina kot standardna jezika na različni stopnji razvoja in da sta bili v družbenem življenju različno zastopani. Vsaj na Koroškem še ni napočil čas, da bi jezikovne in etnične razlike postale dejavnik političnega življenja. A prvi znaki se le pojavljajo. Značilen primer je programatična pesem v prvi številki regionalnega kulturno-političnega glasila »Carinthia«, ki je začelo izhajati na samem vrhuncu Napoleonove moči (prva številka je izšla 1. julija 1811). »Nemški pozdrav Nemcem« je bil naslovljen na vse Nemce, ne glede na njihovo državno pripadnost, izrecno tja do Rena, globoko na francoskem vplivnem področju.

Kako se je na nove okoliščine in razmere odzvala številčno še zelo majhna skupina, ki se je na Koroškem zavzemala za emancipacijo slovenskega jezika, kulture in ljudstva? Glavni glasnik te skupine je postal mladi duhovnik Urban Jarnik (1784–1844), ki je aprila 1811 dobil mesto kaplana v celovški stolni župniji. Verjetno je do Jarnikove premestitve v Celovec prišlo prav zaradi inovativnega projekta »Carinthie«. Prvič je Jarnik stopil pred koroško javnost s pesmijo »Na Slovence«, ki je izšla 20. julija 1811. Naslovljena je bila na slovenski krog izobraženih bralcev, šlo pa je tudi za prvo javno napoved, da bodo pri medkulturnem projektu »Carinthie« sodelovali slovenski in nemški izobraženci. Odlomek z glavnim sporočilom se glasi:

*Tudi mòdrica Slovénška
Zvupa se prepévlati,
Njej prijazna grata Némska,
Sestrno per njej sedi.*

*Zarja lépa se razliva
Čéz Slovénji Goratán,
Zbuja drémanje častliva,
Oznanuje svétli dan.*

*Slava bode spet slovéla,
Ki Slovincam da ime:
Po dežélah se raznéla,
Perdobila česenje!-⁸*

Slovenske upe in pričakovanja v zvezi z razvojem slovenske literature in kulture je pesnik torej izrecno oprl na naklonjenost Nemcev. Sonet dopušča več interpretacij, a dosedanje se v glavnem omejujejo na koroški deželni okvir. Oba pridevnika, ki se nanašata na jezik, slovenski in nemški, se nanašata samo na razmerje med Slovenci in Nemci na Koroškem. Očitno Jarnik ni imel v mislih niti vseslovenskega niti vsenemškega prostora. Le če bi pridevnik »nemški« videli v zvezi s prizadevanji protifrancoskega gibanja Nemcev (in Avstrijskega cesarstva), bi dobila pesem drugačno izpoved, namreč izrecno protifrancosko konico.

Znamenita je opomba k prvi objavi pesmi pod črto: »Da Kärnten sowohl Deutsche, als Slowenen, Slovenci bewohnen, so gehört es mit in den Plan der Carinthia, auch manche slowenische Aufsätze zu liefern, da wo nämlich der Raum des Deutschen dieß zu thun gestatten wird.«⁹ V njej se prvič na Koroškem v tisku pojavi nemški etnonim »Slowenen« za Slovence, sprva učeno poimenovanje z ne še povsem določenim pomenom. Novi etnonim je začel stopati na mesto tradicionalnega (Winden/Wenden).

O tem, da so na odnose med Nemci in Slovenci na Koroškem vplivali predsodki, priča Jarnikovo pismo graškemu slavistu Janezu Nep. Primcu. »Od nekdanj sem imel poniževalne izpade Germanov, ki vse merijo po svoji letvi, proti našemu narodu za škandalozne,« je izjavil in nasprotoval kršitvi narodnih pravic,¹⁰ kot je imenoval prizadevanja države za jezikovno asimilacijo Slovencev.¹¹

⁸ Pesmi so citirane po PRUNČ, Erich, *Urban Jarnik (1784-1844). Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache. Band I: Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen* (Studia Carinthia Slovenica), Klagenfurt/Celovec, 1988. Poskus proznega »prevoda« v sodobno standardno varianto slovenskega jezika (T. D.): »Tudi slovenska muza / si upa prepevati, / nemška prijazno sedi / sestrsko ob njeni strani. // Lepa zarja se razliva / po Slovenski Koroški, / Častivredno zbujá dremanje / oznanjuje svetli dan. / Slava bo spet slovela, / ki Slovincem daje ime: / po deželah se bo razvnela / in pridobila na časti.

⁹ Prevod (T. D.): Ker živijo na Koroškem tako Nemci kot Slovenci, je sestavni del (uredniškega) načrta Carinthie, da prinese tudi nekaj slovenskih spisov, če bo to dovoljeval prostor, ki je namenjen nemščini.

¹⁰ Jarnik piše o »Verletzung des Völkerrechtes«. Pojem »Völkerrecht« prevajam z »narodna pravica«, ne pa z »mednarodno pravo«, kot bi se glasilo današnji strokovni pojem.

¹¹ KIDRIČ, France, *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808-1813* (Korespondence pomembnih Slovencev 1). Ljubljana, 1934, str. 45.

Urban Jarnik je dosegel za časa Ilirskih provinc svoj ustvarjalni višek kot pesnik. V več pesmih, ki so pa tedaj v glavnem ostale neobjavljene, je obravnaval politične razmere svojega časa. Napisal je nekaj pesmi z izrazito protivojno vsebino, kar ga je opazno razlikovalo od sodobnikov.¹² Zavzel je kritično stališče do Napoleona,¹³ v pesmi »Na mojo domovino« pa je izpovedal strah pred mentalnimi posledicami delitve Koroške (njegov rojstni kraj je ležal v Ilirskih provincah, živel pa je v avstrijskem delu Koroške).

*Na mojo domovino¹⁴
Kam si prišla, domovina,
Da odločena sva zdej?
Žlahtna prižana dolina,
Nisi več, kar bla si prej!
Strgana je ta dežela,
Veza je odvezana,
Ti gorinja ne boš smela
Klicati se ojsrojska.¹⁵*

*Že prihodnih žovtov časi
Meni v misel pertečó,
Mi tedaj prut gori lasi,
Ko razbojniku stojó.
Sosed bo vmoril soseda,
Žlahta žlahto, brata brat,
V duhi kir kol' to pogleda,
Mure milu žalovat'.*

¹² Kot primer naj služi pesem *Od žolda*, kjer beremo naslednje verze: Saj zverina še zverino / Svojga roda lubit' zna, / bratra pa – o - ! za kolino / krvi žejni človek 'ma - !

¹³ V pesmi »Gromite gromači«.

¹⁴ PRUNČ, *Urban Jarnik (1784-1844)*, str. 58 in 193 sl. Perva polovica 21., druga 22. novembra 1809. Prvič je bila pesem objavljena šele leta 1979.

¹⁵ Prozni »prevod« v današnje slovenščino (T. D.): Kam si prišla, domovina, / da sva sedaj ločena? / Žlahtna in hvaljena dolina, / nisi več, kar si nekoč bila! / Ta dežela je raztrgana, / vezi so razvezane, / Gornja (Koroška) se ne boš več smela / imenovati avstrijska. // Časi prihodnjih vojn / mi pridejo na misel / in lasje se mi naježijo / kot razbojniku. / Sosed bo umoril soseda, / Žlahta žlahto, brata brat, / Kdorkoli to vidi, mora milo žalovati. // Stare šege in navade / bodo nove zbrisale, / znanec bo zgubil svoje znanec, / mejniki nas ločujejo. / Kadar pogledam gor k vam, / mi pritečejo solze, / ko vidim, da vas k čredam / tujim zdaj pridružijo.

*Stare šege nu vužance
 Se skuz nove zbrišejo,
 Znanč zgubi zdej svoje znance,
 Nas meniki ločijo.
 Kdar jes gori k vam pogledam,
 Solze meni pertečó,
 Kir jes vidim, da vas k čedam
 Ptujam zdej perdružijo.
 (...)*

Urban Jarnik, rojen v Ziljski dolini, blizu nemško-slovenske in slovensko-furlanske jezikovne meje, je postal ob začetku drugega desetletja 19. stoletja osrednja osebnost slovenskega kulturnega življenja na Koroškem. Ko je v Celovcu postal glavni koroški »networker« slovenskega kulturnega gibanja, se je na regionalni ravni mogel opirati na nekaj rojakov. Njegovi sodelavci in somišljeniki, kolikor se to tiče emancipacije slovenskega jezika, so bili Franc Grundtner (1767 Libeliče – 1827 Celovec), Jožef Winter (1749 Slovenji Šmihel – 1830 Gospa Sveta¹⁶), Matija Schneider (1784 Šentilj – 1831 Gradec) in Martin Koben (1763 Kamen pri Vetri-nju – 1837 Čajniče). Edini laik med njimi je bil Grundtner, po poklicu nadzornik (danes bi rekli glavni menedžer) pri grofu Eggerju, tedaj enemu največjih koroških industrialcev, ki je imel posestva in industrijska proizvodna podjetja tudi v slovenskem delu dežele. Grundtner je stal blizu prostozidarskim krogom in bil odločno antiklerikalno usmerjen (a vsemu navkljub je prepesnil dve brambovski pesmi v slovensščino). Matije Ahacla (1779–1845), za časa Ilirskih provinc mladelega profesorja matematike na celovškem liceju, Jarnik še ni štel v ožji krog svojih sodelavcev (njega je za slovensko emancipacijsko gibanje pridobil verjetno šele Anton Slomšek). Od vseh teh imensko znanih izobražencev le Schneider ni živel v avstrijskem delu Koroške.

V koroškem delu Ilirskih provinc bi med slovensko duhovščino mogli najti še tega ali drugega, ki se je zavzemal za emancipacijo slovensščine, a nobeden med njimi ni tako izstopal, da bi se bil opazno vpisal v regionalno, kaj šele slovensko narodno zgodovino. Na ilirskih tleh Koroške je bilo tudi nekaj ljudskih pevcev, piscev in prevajalcev. Nadeli so jim ime »bukovniki«. Med njimi sta izstopala Andrej Šuster - Drabosnjak (1768 Kostanje – 1825 Umbar), ki je pisal v »souenski« ali »koroški

¹⁶ KIDRIČ, France, *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe* (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7, Historični odsek 1). Ljubljana, 1930, str. 209.

šprahi«, in Miha Andreaš (1762–1821 Bistrica pri Šentjakobu v Rožu). Drabosnjak je za časa Ilirskih provinc izdal na tem ozemlju edini slovenski koroški tisk (Marijin pasijon, 1811), neke vrste apokrifni »samizdat«.

In tu je še nekoliko skrivnostna oseba, Matija Schneider. Kot se izrazil Alfonz Gspan, avtor njegove biografije v Slovenskem biografskem leksikonu,¹⁷ je bil Schneider »poleg Jarnika največji koroški prerodni entuziast te dobe«. A informacije o Schneiderju so skromne. V letih Ilirskih provinc je služboval kot kaplan v Štefanu na Zilji (1808–1810/11) in kot provizor v Žabnicah (1810/11–1815). Medtem ko je bila župnija Štefan bila na ozemlju Ilirskih provinc, so bile Žabnice, kraj in sedež župnije v Kanalski dolini (Camporosso) tedaj nekaj časa na ozemlju Kraljestva Italije.

Skoraj vse, kar je Schneider domnevno ustvaril za slovensko kulturno zakladnico, se je izgubilo. Nekoliko sporno izročilo ve za Vratski rokopis z datumom 12. oktobra 1817 (Basne. Tud za pokušino), ki je po opisu sodeč vseboval 42 pesmi, dramo (Ulrich Graf Celsky, ena igra v treh aktah) in druge zapiske. Na drugem listu Vratskega rokopisa, tako poročevalec, je bilo geslo »En Wivat Illyry«. Opisovalec Schneiderjevega literarnega opusa med drugim poroča o pesmi, ki obravnava prihodnost Slovencev. V njej pesnik roti matere, naj vzgajajo otroke v slovanskem duhu, sicer bodo postali žrtev »sedmeroglavega nemškega zmaja«. Obsoja sodeželane, ki zametujejo materinščino, in kliče na pomoč Slovane, da pomagajo ogroženemu slovenstvu. Po svoji vsebini pesem bolj ustreza duhu časa, v katerem je izšel njen povzetek (1888), kot pa domnevnemu času njenega nastanka. Druga pesem slavi Trubarja, Valvasorja, Zoisa, Dobrovskega (z zadržkom) in Napoleona kot dobrotnike Slovencev.¹⁸ A nobena od teh ni ohranjena, tako da dokončne potrditve glede njih nimamo. Poslednja bi bila celo, kar se Napoleona tiče, v nekem vsebinskem protislovju z ohranjenimi pisemskimi odlomki izpod Schneiderjevega peresa, ki pa so kljub svoji kratkosti zelo zanimivi. Schneider se v dopisu Jarniku (ob začetku februarja 1813) veseli Napoleonovega poraza v Rusiji (»Vpijanilo me je veselje iz moškega i srečnega boja Možkobitarjov v' novicah brano.«) in si želi miru, ki bo po njegovi pokoritvi prinesel Slovincem (v mislih je imel pač Slovane) lepo prihodnost (»daj mili Pan Bog, da ga budo slavni bojaki slavnega roda vkrotili, strézili, zmodrili i navučili sulice v'lemeže i meče i (pravilno pač v') čertave prekovati, da

¹⁷ GSPAN, Alfonz, Schneider Matija. V: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga RAAB–ŠVIKARŠIČ*. Ljubljana, 1960–1971, str. 231. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2825/VIEW/>

¹⁸ KIDRIČ, France, *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana, 1929–1938, str. 671–674, tukaj str. 671.

bude s' Slovencom mirno mislil, na svojem polju kmetoval, se pod jasnom nébom, pod lipo v' gmajtnom i enkrat na nebi v' svetom raju veselil.«¹⁹ V drugem imenuje Napoleona bahača, ki je prelomil deseto in sedmo božjo zapoved oz. prepoved (Ne želi svojega bližnjega blaga, Ne ubijaj).²⁰

Nesporno dejstvo je, da je bil Matija Schneider med prvimi, ki se je odločil, da si bo dopisoval ali v slovenščini ali v neke vrste hibridni južni slovanščini. Jarnik je daljši odlomek, ki ga je posredoval Janezu Primcu, pospremil s komentarjem, da si s Schneiderjem po navadi dopisujeta v inačici, ki se približuje »našim južnim bratom, na katero bi se kmalu navadili«. ²¹ Slovenščino so tedaj imeli za fleksibilen in odprt sistem, na katerega razvoj je bilo mogoče vplivati. V tem duhu se je Jarnik kot avtor slovenskih tiskov odpovedal posebni koroški regionalni varianti slovenskega pisnega jezika. Tako je obdobje Ilirskih provinc postalo pomembno za poenotenje slovenskega knjižnega jezika.

Urban Jarnik je opisoval narečne, gospodarske in mnoge druge posebnosti kulture vsakdana in praznične kulture Ziljanov, prebivalstva na samem zahodnem robu južnoslovenskega sveta. Pred njim sta Balthasar Hacquet (1739–1815) in Franz Sartori (1782–1832) iz Ziljanov napravila malodane posebno etnično skupnost, različno od ostalih Korošcev in Kranjcev, čeprav sta jo prištevala k Slovencem (»Winden oder Slavenci«). Jarnik je izostril pogled na svoje ožje rojake. Članek, ki ga je spisal na pobudo Jerneja Kopitarja in je bil objavljen v uglednem dunajskem časniku, je med drugim pomemben zato, ker je v njem povsem sinonimno uporabljal etnonima »Winden/Slowenen« in glotonima »windisch/slowenisch«. Tradicionalnemu etnonimu je postavil ob bok novega, ki je signaliziral natančnejšo terminologijo, katere razvoj je spremljal proces nacionalne individualizacije znotraj slovanskega sveta. Pojem »windisch« je lahko pokrival skorajda poljubne enote slovanskega prebivalstva, začeni pri koroških in štajerskih Slovencih. V drugem krogu so bili zaobjeti še tisti, ki so svoj jezik imenovali kranjščino, v tretjem krogu so, vsaj iz zornega kota Koroške, mogli biti vsi Slovani. Podobno večpomenskost je imel v svojem zgodnjem obdobju tudi pojem Slovenci/Slowenen. Širok pomenski razpon pojmov Winden/Slovenci nam kaže na primer nemško-slovenski slovar Ožbalda Gutsmana (1777). V Jarnikovi razpravi o Ziljanih srečamo podobno stanje. »Ziljani sami sebe imenujejo Ziljane (...). Njihovi spodnjekoroški bratje jih imenujejo Ziljce, tako kot prebivalce ob Dravi Dravce.

¹⁹ KIDRIČ, *Korespondenca Janeza Nep. Primca 1808–1813*, str. 165.

²⁰ KIDRIČ, *Korespondenca Janeza Nep. Primca 1808–1813*, 165 sl.

²¹ KIDRIČ, *Korespondenca Janeza Nep. Primca 1808–1813*, str. 165.

Končniška zloga -ec ali -an se pri nazivih za ljudstva uporabljata izmenično. Če pa o sebi govorijo kot o Slovanih, sami sebe imenujejo Sovence, to je Slovence (...).«²² Jarnika je do podrobnosti zanimal potek slovensko-nemške jezikovne meje na koroškem podeželju, še posebej tam, kjer je niso podpirale naravne ovire. Natančno jo je opisal v razpravi, ki je izšla leta 1826,²³ a njegova korespondenca²⁴ kaže, da njegovo zanimanje za ta vprašanja sega v leta Ilirskih provinc.

Ob Jarnikovem primeru (zlasti, če se upošteva stike njegovih prvenstvenih korespondenčnih partnerjev Janeza Nep. Primca in Jerneja Kopitarja) se vidi, da je obstoj Ilirskih provinc prispeval h kulturni integraciji prostora, kjer se je govorilo slovensko. Niti nove državne meje niso ovirale tega procesa, pripadnost različnim državam je celo okrepila stike med nosilci slovenskega emancipacijskega gibanja. Vse od zatona reformacijskega gibanja ni bilo toliko komunikacije preko deželnih mej v zvezi s prizadevanji za kulturni in jezikovni razvoj Slovencev kot v teh letih. Velikih političnih dimenzij prizadevanja za družbeno emancipacijo Slovencev na Koroškem še niso dosegla. Še najbolj očiten primer, da so se prebivalci pritoževali zaradi jezikovnega zapostavljanja, imamo iz Kanalske doline. Predstavniki tega dela Koroške, ki je bil od 1811 sestavni del Kraljestva Italije, so decembra 1813 (torej po koncu francoskega obdobja Ilirskih provinc) izrazili nujno željo, da bi se njihova dolina spet združila s Koroško. Med drugim so to storili z argumentom, da je italijanska uprava zapostavljala nemško in slovensko prebivalstvo. 30. marca 1814 je bila Kanalska dolina spet združena s Koroško oziroma z ozemljem Ilirije.²⁵ Izjavo Kanalčanov moremo imeti za eno zgodnjih v naši regionalni politični zgodovini, ki izrecno govori o jezikovni diskriminaciji.

Neprimerno večji obseg kot jezikovna ali narodnostna nasprotja so imele napetosti med verskima skupinama katoličanov in protestantov. »17.000 protestantov augsburške veroizpovedi se danes priklanja pred Vašim prestolom (...) in si upa pred njega položiti svoje želje in upanja. Vi sami ste se ob izlivu Nila, na bregovih Ebra

²² (JARNIK, Urban), Über die Gailthaler in Kärnthen. V: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 2. 6. 1813, št. 44, str. 257: »Die Gailthaler nennen sich Zilani [...]. Von ihren unterkärnthnerischen Brüdern werden sie Zilci genannt, so wie die Anwohner der Drave Dravci. Die Bildungssylbe ec oder an wird bey Völkernahmen abwechselnd gebraucht. Wenn sie aber von sich als Slaven reden, so nennen sie sich Sovenci d. i. Slovenci [...].«

²³ JARNIK, Urban, Andeutungen über Kärntens Germanisirung. Ein philologisch-statistischer Versuch. V: *Carinthia*, 16, 1826, str. 14 in 59.

²⁴ PRUNČ, Erich, Aus der Kopitarkorrespondenz (Briefe Urban Jarniks an Bartholomäus Kopitar). V: *Anzeiger für slawische Philologie*, 4, 1970, str. 90–114 in 14, 1983, str. 87–103.

²⁵ HAAS, Arthur G., Kaiser Franz, Metternich und die Stellung Illyriens. V: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 11, 1958, str. 384.

in v središču Vašega imperija izrekli za svobodo vesti. Vaši intendanti in služabniki države so ponovili te velike besede. Svoboda vere, svoboda vesti. V zaupanju v te besede se pokaže naša veroizpoved pred Vami kot svojim mogočnim skrbnikom in rešiteljem.« Spomenico z dne 20. marca 1810, naslovljeno na Napoleona, je po vsej verjetnosti sestavil protestantski pastor iz Šentruperta pri Beljaku (St. Ruprecht am Moos), kot moremo sklepati na podlagi poročila, ki ga je poslal glavar celovškega okrožja predsedniku policijske dvorne službe: »Iz mojih opazovanj in iz k meni dospelih ovadb med zadnjo invazijo sovražnika mi je znan samo en posameznik, ki je dejansko zakrivil izdajalska dejanja – to je pastor v Šentrupertu v beljaškem okrožju, ki je opazoval deželane, avstrijske čete in predvsem Tirolce, da bi vse njihove premike javljal sovražniku. Njegovo tozadevno korespondenco sem odkril v rokah nekega francoskega generala. Jaz ga ne bi le prijavil, temveč bi si priskrbel še podrobnejše informacije o njem, če ne bi postal le-ta ilirski podložnik.«²⁶ Po koncu Ilirskih provinc so se nasprotja deloma sprevrgla v kolektivne denunciacije.

Če homogenizacije v znaku nemškega nacionalizma, ki je prvič vzniknil prav v času protinapoleonskih vojn, se utrdil z nemško romantiko in doživel svoj prvi višek v obdobju demokratizacije družbe leta 1848 in v 60-tih letih 19. stoletja, nimamo za naknadno posledico in reakcijo na francosko ekspanzijo, je ostalo bore malo. Seveda je s tem v zvezi tudi slovensko emancipacijsko gibanje. Vendarle je bila revolucija leta 1789 odločilnejša kot čas Ilirskih provinc. Ta prelomnica v svetovni zgodovini je poglobila ideološke diferenciacije med prebivalstvom, s tem je pa spodbudila predstavnike nasprotujočih si taborov k načrtnemu vplivanju na politično opredeljevanje ljudi. Tudi literarno ustvarjanje je bilo v službi ideološkega discipliniranja. Da je francoska revolucija ostala strah in trepet, o tem priča dejstvo, da so v prvi koroški slovenski zbirki pesmi objavili več pesniških izdelkov, ki so spominjali na strašljivo porevolucionarno dogajanje v Franciji in na vojno na Koroškem. Izdajatelj Matija Ahacel in pesnik Miha Andreaš sta oba izhajala iz šentjaskobske župnije v Rožu, ki je bila del Ilirskih provinc.²⁷

Dotakniti bi se bilo treba še marsikaterega področja družbenega dogajanja v letih obstoja Ilirskih provinc oziroma prehodov oblasti. Med njimi je pomembno vprašanje kontinuitete ali diskontinuitete družbenih elit. Brez podrobnih raziskav ni mogoče izreči sodbe, koliko sprememb med družbenimi elitami so prinesle

²⁶ ORTNER, Max, Aus der Franzosenzeit in Kärnten. Zeugnisse zur inneren Geschichte der Epoche der Regierung des Kaisers Franz. V: *Carinthia I*, 1925, str. 87.

²⁷ AHACEL, Matija (izd.), *Koroške ino Štajarske pesme enokoljko popravlene ino na novo zložene*, 2. natis. Celovec, 1838, str. 92–99.

spremembe oblasti. Na nekaterih ključnih položajih gotovo, ker so bili pridržani predstavnikom zasedbene oblasti. V družbeni piramidi takoj pod njimi so bili predstavniki domačih elit, predvsem mlado plemstvo in bogati meščani. Taktika pri francoskem prodiranju je bila vključiti v nove strukture ugledne domačine. Za časa kratkotrajne navzočnosti francoskih čet na Koroškem leta 1797 je v Celovcu delovala desetčlanska deželna komisija oziroma uprava. Napoleon je določil njene pristojnosti in vanjo imenoval uradnike, zastopnike iz vrst deželnih stanov in celovškega meščanstva. Predvidel je celo nekaj elementov demokracije.²⁸ V primerjavi s prejšnjo avstrijsko upravo je njen sestav do neke mere zrcalil družbeno strukturo. Iz svojih vrst so člani izvolili predsednika. Imenovali so tudi tajnika, ki pa ni smel biti član deželne komisije. Podoben scenarij se je ponovil leta 1805.²⁹ Elemente reprezentativnega zastopstva, ki je imelo širšo družbeno osnovo kot stanovska uprava, je poznal tudi čas Ilirskih provinc. Tako so imeli konec leta 1811 glavne položaje v upravi beljaške merije ravno pripadniki teh skupin. Grof Hieronim Lodron je bil mer, njegov prvi adjunkt je bil pl. Millesi, drugi adjunkt pa pl. Pobeheim. V odborih so bili zastopani »ugledni in zaslužni gospodje«.³⁰ Kako pa je bilo z uradniki? Podkralj Italije Eugène Napoleon je 2. novembra 1809 v Beljaku podpisal ukaz, da morajo uradniki prvo nedeljo decembra 1809 zapriseči zvestobo cesarju Francozov. »Vsi uradniki vseh razredov in nazivov v deželah, katere so na osnovi na Dunaju sklenjene mirovne pogodbe bile od avstrijskega cesarja predane njegovemu veličanstvu cesarju Francozov in kralju Italije, ki so se v trenutku njene objave tam nahajali, so potrjeni v svoji službi in obdržijo svoj značaj in dohodke.« Koliko uradnikov je dejansko ostalo v službi, brez podrobnih raziskav ni mogoče reči.

Po umiku Francozov so avstrijske oblasti določile merila za prevzem uradnikov v državno službo. Franc I. je menil, da so mnogi uradniki in funkcionarji francoskega obdobja sporni: »Kot mi pravijo verodostojni viri, je uprava intendanc v Ilirskih provincah neprimerna, ker deloma nimajo primernege osebja, deloma pa, ker se ji večinoma protivijo župani, adjunkti in mirovni sodniki, ki jih je postavila prejšnja vlada in izvajajo pritisk na prebivalce dežele, posebej še tam, kjer niso podvrženi na-

²⁸ Der oberste Befehlshaber der französischen Armee in Italien an das Volk von Kärnten (31. 3. 1797). Posnetek je objavljen v razstavnem katalogu: TROPPER, Peter G. (ur.), *Franz Xaver von Salm. Aufklärer – Kardinal – Patriot*. Klagenfurt, 1993, str. 243.

²⁹ FRÄSS-EHRFELD, Claudia, In Stichworten: die Franzosen in Kärnten. V: FRÄSS-EHRFELD, Claudia (izd.) *Napoleon und seine Zeit. Kärnten – Innerösterreich – Illyrien* (=Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, Bd. 96), Klagenfurt, 2009, str. 16.

³⁰ GHON, Carl, *Geschichte der Stadt Villach: von der Urzeit bis zur Gegenwart*. Villach, 1901, str. 191.

tančnemu nadzoru.«³¹ Cesar Franc I. in od njega opolnomočeni dvorni komisar v Ilirskih provincah, grof Saurau, sta določila splošna merila, ki naj bi jih izpolnjevali uradniki: biti so morali zanesljivi in na dobrem glasu. Predvidena je bila neke vrste lustracija o tem, kako so se vedli v času francoskega režima in kako so se odzvali na vrnitev pod avstrijsko oblast.³² Za okrožne komisarje so bili imenovani zanesljivi uradniki od drugod, izključno taki, ki jim je Saurau zaupal in jih tudi predlagal.³³

O tem, v kakšnih razmerah je za časa Ilirskih provinc živelo preprosto prebivalstvo, ne govori veliko virov. Zato sta toliko dragocenejši vizitacijski poročili kanonika Leopolda Antona Praskowitza (1757–1846), ki je poročal o stanju v etnično mešani dekaniji Šmohor in sosednji nemški dekaniji Kötschach. Nalogo vizitirati obe dekaniji, ki sta bili kratko obdobje pod ljubljansko škofijo, mu je dal krški škof, kardinal Franz Xaver pl. Salm. Vizitator je imel svojo zgodovino, zaradi katere ga ne moremo imeti za nepristranskega pričevalca. Bil je eden izmed tistih Korošcev, ki so zapustili ozemlje Ilirskih provinc, torej bi ga mogli imenovati celo begunca. Ker je bil po rodu iz kraja Obervellach, ki leži v dolini reke Möll na Gornjem Koroškem, slovenščine ni obvladal. Služboval je sprva večinoma v gornjekoroških župnijah. Med letoma 1798 in 1810 je bil župnik in dekan v St. Danielu v nemškem delu Ziljske doline (dekanija Zgornja Ziljska dolina). Od tod se je umaknil in leta 1810 dobil mesto župnika in dekana v Krki (Gurk), kjer je ostal do leta 1815. Do odhoda iz Ilirskih provinc je deloval v župnijah, kjer je živela močna protestantska manjšina. Tako je na položaj dekanij in župnij, ki jih je obiskal po koncu Ilirskih provinc, gledal skozi dvojno prizmo. V njegovih poročilih prihaja do izraza, da je bil tako nasprotnik francoske vladavine (leta Ilirskih provinc je dosledno imenoval čas »francoske okupacije«) kot tudi protestantov.

Potem ko je vizitator Leopold Praskowitz nadvse pohvalil patriotizem preproste prebivalstva in veljakov ter njihovo neomajno privrženost in zvestobo avstrijskemu cesarju, je denunciral svoje verske nasprotnike. »Pri protestantih pa in pri nekaterih uradnikih, ki so ostali zaradi sedanje ustave brez kruha, se kaže čisto nasprotno razpoloženje: prvi ne morejo povsem skriti odpora do nepričakovane spremembe zadev; pri svojih zaupnih srečanjih – kjer imajo neredko glavno besedo častiti pastori –, prepričani, da bo Napoleon Veliki (sicer pod drugim imenom, a gotovo) še enkrat nastopil in svetu pokazal svojo veličino, popolnoma odprto izra-

³¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (= HHStA), Fasc. St. K. Provinzen Illyrien 13, alt Fasz. 16, fol. 4–5.

³² Žrtev take lustracije je postal tudi Valentin Vodnik.

³³ HHStA, St. K. Provinzen Illyrien 13, alt Fasz. 16, fol. 7–17.

žajo upanje – ne glede na doživeto razočaranje –, da se bo ta veliki mož in – kot se izražajo – orodje božje, zanje pravi odrešenik in razširjevalec njihove vere, kmalu spet prikazal in potem nepopravljivo razdejal kraljestvo papistov.«³⁴ V poročilu o stanju v šmohorski dekaniji se je obregnil ob samozavest protestantov. Na vprašanje, kaj je povzročilo prestopne iz katoliške v evangeličansko vero, je poročevalec menil, da so bili glavni vzrok »obstoječi francoski državni zakoni, ki so temeljili na enakosti veroizpovedi«, kar je vodilo pri protestantih do »zmotnega prepričanja, da je sedaj samo protestantska vera vodilna oziroma glavna v državi, v čemer so jih navadno podpirali pastori«. Tudi materialne vzroke je vizitator navedel. Tako za vpise v matične knjige (ob rojstvu, poroki in smrti) ni bilo več treba plačevati pristojbin (štolnina) katoliškemu župniku in so postali »od katoliške duhovščine povsem neodvisni«, kar je vodilo pri nekaterih do »neprimernega zaključka, da so odslej oproščeni dajanja desetine in ostalih dajatev v naravi katoliški duhovščini«. Nazadnje je še dodal, da se protestantom ni treba spovedovati na uho.³⁵

Še bolj kot protestanti so vizitatorja in druge duhovnike begali in motili neverniki. Župnik na Brdu pri Šmohorju (Egg bei Hermagor) je opazil, da se je v letih Ilirskih provinc vernost zmanjšala, »kajti zgledi, ki so jih v zvezi z vernostjo dajali ljudstvu francosko uradništvo, vojaštvo, veljaki in drugi zvesti pristaši nacije, niso bili najbolj spodbudni: vojno dogajanje, sovražne invazije, sploh pa duh časa, ki prav tako ni v znaku vernosti, je prispeval svoje«. Poseben primer je bil visok predstavnik lokalne uprave v francoskem obdobju in še potem pod Avstrijo. Vizitator ga je uvrstil med kamne spotike. »V župniji Štefan v spodnji Ziljski dolini, živi z družino neki Jožef baron Aichlburg, mož v najboljših letih, poročen, ki je bil v času francoske vladavine mer v šmohorskem kantonu, notar in nastavljen kot davčni uradnik; v vsakem pogledu je bil zvest pristaš Francozov; sedaj pa je višji sodnik v Štefanu. Ta mož je človek brez vsake vere in zelo nizkega, nikakor pa ne plemenitega značaja: po izjavi prečastitega krajevnega župnika že sedem ali osem let ni več prestopil cerkvenega praga, razen lani ob priložnosti zapovedane mirovne slovesnosti, ko se je moral po uradnem povelju pokazati v cerkvi, a od tedaj ni bil več pri nobeni službi božji; je človek, ki ne gre k spovedi ali k obhajilu ne v velikonočnem času, kaj šele med letom, človek, ki z vsem svojim ostalim obnašanjem ne kaže nobenega znaka katoliškega kristjana, temveč se iz vsega norčuje, kar se imenuje vera in morala, vendar se ob tem ne izreka za akatoliško vero ali se noče v tem smislu izreči. Bajje je velik

³⁴ Archiv der Diözese Gurk-Klagenfurt (=ADG), fasc. Dekanat Kötschach I–IV, mapa I, 4 (Visitationen).

³⁵ ADG, fasc. Dekanat Hermagor I–IV, mapa I, 4 (Visitationen).

pijanec in razuzdanec in sploh je baje človek, ki ne živi kot pameten človek, temveč svobodno in neomejeno tja v dan kot besna žival in je tako v javno pohujšanje vsej okolici. Ta objestni in neomejeni človek se je celo predrznil, da je v svojem običajnem norenju v javnih gostilnah, ob navzočnosti več takih pijancev in mladih fantov že večkrat nesramno napadal Boga, vero in moralo in ob tem med drugim izbruhnil grozne sramotilne besede »jaz ne rabim Boga – tak je njegov običajni izrek – jaz ne rabim Boga, jaz nočem nobenega Boga, jaz sem sam sebi Bog«. ³⁶ Prečastita župnika iz Šentjurja in Bistrice sta nekoč sama slišala te najgrozovitejše bogokletne izjave. Takega javnega pohujšanja vizitator ni hotel trpeti. Svojemu škofu je priporočal, da mu zagrozi s prijavo škandaloznega obnašanja pri samem dvoru. Zahteval je, da se javni grešnik opredeli vsaj za eno izmed veroizpovedi, »ker se mora vsak podložnik države na podlagi obstoječih tolerančnih zakonov priznati k eni od toleriranih ver in se jih tudi držati v svojem življenju«. ³⁷ Življenje brez vere je bilo torej največja provokacija in javno pohujšanje, proti kateremu je bilo treba nastopiti.

Glede šolstva je Praskowitz za dekanijo Köttschach poudaril, »da so se šolske ustanove med francosko vladavino ohranile le zaradi nenehnega prizadevanja duhovščine. Menil je, da meri, ki so bili pristojni za šolsko nadzorstvo, marsikdaj niso imeli pojma o tem poslu. ³⁸ V šmohorski dekaniji je ocenil, da »med francosko vladavino pomanjkljivosti obstoječih šol niso odpravili, za nove niso poskrbeli, temveč bili v tej zadevi ravnodušni, nadzor in vodstvo prepustili merijam in temu pomembnemu predmetu niso posvečali posebne pozornosti.« ³⁹

Vizitacijski poročili rišeta zelo kritično podobo francoskega obdobja na Koroškem. Na številnih področjih življenja širokih plasti prebivalstva so se stvari obrnile na slabše. Vizitator je precej izčrpno poročal o javnih ustanovah kot so osnovne šole, oskrba revežev, cepljenje proti kozam in porodništvo. Prikaz težkih življenjskih pogojev podeželskega prebivalstva, predvsem njegovega socialno najbolj ogroženega dela, kljub vsej pristranskosti poročevalca razkriva nekatere očitne pomanjkljivosti, ki se v letih Ilirskih provinc niso zmanjšale, temveč so se celo povečale.

Značilno luč na razmere tedanjega časa meče usoda koroškega učitelja, ki je postal žrtev nove državne meje. Imel je službeno mesto na normalki v Beljaku, zaprosil pa je za razpisano mesto učitelja v Celovcu. Takole je utemeljil svojo prošnjo: »Ker je podpisani zaradi nesrečnega dogajanja postal Ilirec in ga je kot vse ostale učitelje

³⁶ Podčrtano v originalu.

³⁷ ADG, fasc. Dekanat Hermagor I–IV, mapa I, 4 (Visitationen).

³⁸ ADG, fasc. Dekanat Köttschach I–IV, mapa I, 4 (Visitationen).

³⁹ ADG, fasc. Dekanat Hermagor I–IV, mapa I, 4 (Visitationen).

doletela nesreča, da doslej niti zase niti za svojo družino ni prejemal nobene plače in se mora preživljati iz rok v usta (...) Zato upa podpisani, da mu bo visoki gubernij dodelil izpraznjeno učiteljsko mesto (v Celovcu, op. TD) ali pa katero drugo, ki bo zaradi zasedbe le-tega izpraznjeno. Dokazal bo, da je vsekakor v stanu, si pridobiti ljubezen svojih predstojnikov.« Avstrijske šolske oblasti, ki so prosilca očitno dobro poznale (imele so ga za »vseskozi c.kr. vladni hiši izrecno vdanega in predanega (človeka), ki ima tudi vse druge dobre lastnosti in sposobnosti šolskega učitelja«), so videle pravno oviro, namreč da je inozemec, ki mu manjka vselitveno dovoljenje. Njegove prošnje zato niso odobrile, prosilec pa je dobil navodilo, da bo namestitveni pogoji izpolnjeval šele tedaj, ko bo dobil imigracijsko dovoljenje. Hkrati pa se je ordinariat krške škofije, kot šolski urad, pri deželnem uradu zavzel zanj in prosil, da mu dovolijo imigrirati.⁴⁰

Primer učitelja po eni strani kaže, da so bili materialni pogoji v šolstvu na ilirskem ozemlju slabši kot v avstrijskem delu Koroške, po drugi strani pa dokazuje, da so avstrijske oblasti spoštovale državno mejo in niso podpirale nelegalnega prestopanja.

Ko je slednjič napočil konec Ilirskih provinc, se je začel obsežen proces rekonstrukcije. V okviru slovesnega poklona pri avstrijskem cesarju visoki (neimenovani) predstavniki Ilirije seveda niso našli dobre besede o premaganem nasprotniku in petletnem obdobju pod francosko oblastjo. Z zvrhano mero patosa so risali črno sliko minulih let: »Nenadoma se je dvignil vihar, ki je razdejal kraljestva, tudi nad te province. Cvetoče veje so bile odtrgane od močnega debla, čim srečnejša je bila pred tem naša usoda, tem bolj trpko smo občutili tujo oblast. Ta ni spoštovala naših želja, ni vedela, kaj nam koristi ali kaj nam bi bilo potrebno. Z neprizadetostjo tujega osvajalca je obravnavala naš obstoj; z aroganco, s katero se je nadejala spremeniti svet, je razbila pri nas vse oblike – poteptala je pravice vseh stanov, ravnala je z nami po svojem splošnem merilu, ki ni upoštevalo nobenih odnosov – naše dežele je oropala celo njenih imen, ki bi jih spominjala na nekdanjo srečo, končno je odvelkla po svojih rušilnih načrtih naše sinove na vse strani sveta. Naša dobrobit je bila uničena, bili smo blizu obupa.«⁴¹ Pred tem vsestransko privilegirani sloji so se zavzeli za vzpostavitev starega reda. Zato so seveda obsodili družbo, urejeno »po splošnem merilu«. Tudi ko so koroški deželni stanovi leta 1816 predložili cesarju Francu I. spomenico »želja in pritožb«, so se spomnili obdobja Ilirskih provinc in njegovih posledic za Koroško: »Najmočnejši udarec za Koroško je bila ločitev

⁴⁰ ADG, Schulakten, Karton Villach Normalschule I, II; Normalschule, Fasc. I.

⁴¹ HHStA, St. K. Provinzen Illyrien 13, alt. Fasz. 16.

beljaškega okrožja od matične dežele. Ker so ta dva med seboj v vsakem pogledu tako zelo sorodna dela dežele, odkar sta ločena, obravnavali po različnih gledanjih in sistemih, je to povzročilo za oba dela največjo škodo. Ta se očitno izraža v različni davčni meri, v rudarsko-železarski produkciji in v občutnem zastoju pred tem tako cvetoče trgovine in prodaje deželnih proizvodov.«⁴² Povzetek koroških deželnih stanov je torej izpadel negativno. Opozorili so na to, da se je v minulem obdobju močno znižalo blagostanje v deželi, in pozvali vladarja, da sprejme ukrepe, ki bi dali Korošcem upanje na lepšo prihodnost. Med drugim so predlagali vzpostavitev Koroške kot samostojne pokrajine. S tem niso prodrli, Koroška (sprva samo beljaško okrožje, od leta 1825 pa tudi celovško) je ostala upravno podrejena ljubljanskemu guberniju. Vojvodina Koroška je bila tudi sestavni del Kraljestva Ilirije, ki pa ni bilo več kot konstrukt na papirju.

Kako je obdobje Ilirskih provinc spremenilo Koroško, kaj je ostalo kot trajna dediščina? Na prvi pogled iskanje sledov petletnega življenja pod francosko oblastjo privede do skromnih rezultatov. Med Gornjo in Spodnjo Koroško ni opazne razlike, ki bi jo mogli povezati z nekajletno pripadnostjo Gornje Koroške k Ilirskim provincam. Tu in tam je na prizoriščih še kje kak spomenik, v arhivih je nekaj pisnih virov, v muzejih nekaj predmetov. Še manj sledov je v zgodovinski zavesti današnjih generacij, kjer obdobje Ilirskih provinc v glavnem nima posebnega mesta. »Čas pod napoleonskimi vojaškimi enotami ni posebno zasidran v kolektivnem spominu naše regije, pravzaprav nihče od tistih, ki sem jih po tem vprašal, ni vedel kaj početi z naslovom »Ilirska meja med Francijo in Avstrijo«, ker je bilo poimenovanje samovoljno in ni imelo nobenega opravka z Ilirskim kraljestvom v času Kristusovega rojstva.« Tako je zapisal organizator manjše lokalne razstave o tem obdobju na Koroškem.⁴³ Kljub temu so bile globinske spremembe, ki jih je sprožil Napoleonov poseg v Evropi in s tem tudi na Koroškem, močne. Velja pa poudariti, da je bil razkorak med predpisi in njihovo uresničitvijo zaradi vpliva vojnih razmer velik, kar se kulturnega življenja tiče, mogoče največji na področju šolstva. Skopi podatki kažejo, da je ob koncu francoskega obdobja obiskovalo šolo manj otrok kot prej pod Avstrijo. Zakonska določila o šolstvu so ostala marsikje le kos papirja ali pa kvečjemu obet za prihodnost. S tem, da je sistem, kakršen je vsaj občasno veljal v Ilirskih provincah, narušil fevdalno družbo, je dinamiziral družbene procese. Ojačil je zlasti nacionalna gibanja, s tem pa tudi emancipacijsko gibanje med Slovenci.

⁴² HHStA, fasc. St. K. Provinzen Kärnten, Krain und Görz 1 alt 1.

⁴³ HUBER, Gerhard, *Die Franzosenzeit. Feldkirchen an der Grenze zwischen Illyrien und dem Habsburger Reich* (Schriften des Museumsvereins Feldkirchen i. K.). Feldkirchen, 2010, str. 26.

V kateri smeri bi šli procesi narodne integracije in homogenizacije pri Slovencih, če bi obdobje Ilirskih provinc trajalo daljše obdobje, moremo le ugibati. Gotovo pa bi narodni zemljevid v tem delu Evrope izgledal drugače, kot izgleda danes.

CARINTHIA'S DIVERSITY DURING THE TIME OF THE ILLYRIAN PROVINCES

SUMMARY

Owing to its natural, as well as ethnic, religious, cultural and linguistic composition, the Illyrian Provinces was among the most diversified territories in Europe. A significant contribution to said diversification was made by Carinthia, a province with a long and recognisable historical tradition. Unlike many other historical lands, a set of circumstances led to the division of Carinthia between two states – even three, if we also consider the short period when the Canal Valley was part of Italy. Approximately half of the province, i.e. its eastern portion, became a component part of the Illyrian Provinces. Eastern Tyrol, having been split into the Salzburg and Tyrolean part for a long time, was incorporated into the Province of Carinthia. The Upper Carinthian district had a predominantly German and minority Slovenian population. With regard to religious affiliation, Catholics made up the majority, but the Protestants formed a strong minority.

The article focuses on the situation in the Villach jurisdiction, or the Upper Carinthian district, the part of Carinthia that was placed under French rule and into the framework of the Illyrian Provinces in compliance with the provisions of the Schönbrunn Treaty. At the same time, however, it also provides a contrastive and comparative view of Lower Carinthia, which remained a component part of the Austrian Empire. Given a relatively small body of preserved archival sources in Carinthia, some characteristics of the period are only revealed to us from materials dating back to the period after the Illyrian Provinces ceased to exist.

Ethnic affiliation did not play a major part in public life, if we ignore the fact that the Slovene and German standard languages were at different stages of development and that they were used quite differently in social interaction. At least in Carinthia, time was not yet ripe for linguistic and ethnic differences to have a significant bearing on political life. But the first signs were nevertheless there. The

years of the Illyrian Provinces intensified the ideological antagonisms, especially between members of social elites.

In the territory in which the Slovenian nation was formed dialects and vernaculars differed in many respects. Something similar, but to a lesser extent, was true of regional written variants of Slovene. Due to the division of the Slovenian territory into several states, provinces and bishoprics, there was no further differentiation during the Illyrian Provinces. Quite to the contrary, the integration process among written variants of Slovene intensified, even reaching beyond the Slovenian ethnic boundaries. In Carinthia the significance of the regional variant of written Slovene was drastically diminished. This was also reflected in the development of glottonyms and ethnonyms accompanying the processes of national differentiation, individualisation and homogenisation.

FRANCOSKA ZASEDBA SLOVENSKE ŠTAJERSKE LETA 1809 NA PTUJSKO-ORMOŠKEM OBMOČJU

NATAŠA KOLAR

Francosko-avstrijske vojne so na slovenskem ozemlju pustile svojo sled na vseh družbenih področjih, od političnega, vojaškega, upravnega, kulturnega do socialno-ekonomskega. Francoska zasedba slovenskega ozemlja je bila vsakokrat kratkotrajna, trajala je slaba dva meseca, vendar je pustila dolgotrajne socialno-ekonomske posledice. Vsaka od treh francoskih zasedb (1797, 1805, 1809) je z ostrejšimi ukrepi sprožila odklonilna občutja in razpoloženja med prebivalstvom do njih. Francozi so vsakokrat povečali prispevke in dajatve, ki so jih terjali za svojo oskrbo. Slovenci na Slovenskem Štajerskem so bili glede dajatev in prispevkov dvakrat prizadeti, saj so morali priskrbeti in oddati blago tako za oskrbo avstrijske kot francoske vojske, o čemer poročajo arhivski viri slovenskih štajerskih mest in gospostev obravnava-nega časa. V literaturi zasledimo podatke predvsem o francoski zasedbi mest Celje, Maribor, Ptuj, trga Središče in drugih ter z njimi povezanih dogodkov. Zgodovinski arhiv na Ptujju hrani vire za preučevanje francoske zasedbe ptujsko-ormoškega območja in dela Slovenskih goric. Prispevek temelji na predstavitvi virov dogodkov osrednjega dela Slovenskih goric s poudarkom na Ptujju.

V pomoč obstoječi avstrijski vojski so ustanovili v monarhiji leta 1808 deželno brambo. Štajerska je morala prispevati trinajst bataljonov (13.819 mož).¹ Jeseni 1808 so na Štajerskem zbirali in urili deželne brambovce. Nadvojvoda Ivan je prišel

¹ MAYER, Franz Martin, *Geschichte der Steiermark mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben*. Graz, 1898, str. 438.

nadzorovat v spremstvu deželnega guvernerja 29. oktobra k Veliki Nedelji brambovske čete ormoškega okraja. Urjenja pri Veliki Nedelji so se udeležili vsi središki rezervisti in deželni brambovci na čelu z županom in vodjem urjenja.²

Ptujsko četo so sestavljali meščani in kmečki sinovi iz okoliških gospostev. Organiziral jo je deželni obrambni major Vincenc grof Sauer iz Borla.³ Ustanovljena je bila 10. junija 1808. leta. Zastava ptujske deželne brambe je bila svečano posvečena 30. marca 1809 na polju pri Turnišču.⁴ Ptujski bataljon deželne brambe je odmarširal 2. aprila 1809 pod poveljstvom majorja Spormacherja prek Koroške v Italijo.⁵

Ob ptujski četi deželne brambe so na Spodnjem Štajerskem ustanovili še čete deželne brambe v Mariboru, Celju in Pilštanju. V celjskem okrožju sta bila sestavljena dva bataljona, katerih posamezne čete so bile razkropljene po vsem celjskem okrožju. Spomladi leta 1809 so odšli spodnje Štajerski brambovci na Zgornjo Štajersko, kjer so jih pri Sv. Mihaelu in Rottenmanu zajeli ali pa razpršili Francozi.⁶ Spomladi 1809 sta odkorakala mariborska brambovska bataljona na Koroško, kjer sta se pridružila drugim trinajstim bataljonom brambovcev, ki so prodirali iz Celovca v Italijo.⁷ Zaradi napadov avstrijske vojske in uporabe brambovcev po francoski osvovitvi, ki so še bolj zaostriili francoski režim, je 14. maja 1809 Napoleon razpustil deželno brambo.⁸ V naslednjih letih je postal Ptuj zbirno mesto za razkropljene deželne brambovce.

Tretjič je bila Avstrija v vojni s Francijo leta 1809. S krepitvijo avstrijskega domoljubja in s protifrancosko propagando so avstrijske oblasti načrtno pripravljale prebivalstvo na odpor proti Francozom.⁹ Med ukrepe so spadali tudi prevodi brambovskih pesmi, ki so jih prevedli takratni najvidnejši slovenski pisci. Na Štajerskem so bili to Leopold Volkmer, Janez Nepomuk Primic, Franc Cvetko in Jurij Alič.¹⁰

² KOVAČIČ, Fran, *Trg Središče*. Maribor, 1910, str. 346.

³ O plemiški družini Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski, ki je po moški liniji izumrla s smrtjo Vincenca Sauerja mlajšega 17. januarja 1819 glej v VNUK, Branko, HERNJA MASTEN, Marija, PRAŠNIČKI, Martin, *Grad Borl. Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer*. Cirkulane, 2010, str. 78–100.

⁴ Nadvojvoda Janez se je udeležil svečane blagoslovitve zastave štajerskih brambovcev. MAL, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*. II. del. Celje, 1993, str. 40.

⁵ RAISP, Ferdinand, *Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung*. Graz, 1858, str. 93.

⁶ OROŽEN, Ignacij, *Celjska kronika*. V Celi, 1854, str. 186; MAL, *Zgodovina*, str. 42.

⁷ PUFF, Rudolf Gustav, *Maribor. Njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor, 1999, str. 278.

⁸ GRAFENAUER, Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda V*. Ljubljana, 1974, str. 172.

⁹ VODOPIVEC, Peter, *Od Pohlinove Slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana, 2006, str. 23.

¹⁰ GRDINA, Igor, Francozi med Slovenci. V: *Pod Napoleonovim orlom. 200 let ustanovitve Ilirskih provinc. Razstavnii katalog*. Ljubljana, 2010, str. 66.

Ferdinand Runk-Johann Ziegler, Ptuj, koloriran bakrorez iz Stöcklove suite, okoli 1800.

Vse protifrancoske priprave so podkrepili oziroma utrdili z že v letu 1808 ustanovljeno deželno brambo.

Pod vodstvom generalov Macdonalda in Grouchya so prišle francoske vojaške čete iz smeri Krajnske in Koroške na Štajersko in so korakale skozi Maribor v Gradec.¹¹ Francozi so bili v Celju 26. in 29. maja ter 4. junija 1809. Že nekaj dni pozneje, 18. in 19. junija, je vodil general Marmont skozi Celje drugo francosko armado.¹² Francozi so naredili s plenjenjem v mestu Celje in v celjskem okrožju veliko škode.¹³ Enako je bilo tudi v Mariboru, kjer je bilo utaborjenih med 27. in 29. majem 1809 okoli 15.000 Francozov iz italijanske armade. Mariborčanom so pobrali vso klavno in vprežno živino.¹⁴ V Mariboru so imeli Francozi z domačini in avstrijskimi vojaki

¹¹ MAYER, *Geschichte der Steiermark*, str. 441.

¹² OROŽEN, *Celjska kronika*, str. 187.; MAL, *Zgodovina*, 1993, str. 61.

¹³ OROŽEN, *Celjska kronika*, str.188.

¹⁴ PUFF, *Maribor*, str. 278.

Detajl kozarca z brušeno doprsno upodobitvijo cesarja Napoleona in cesarice Marie Louise, začetek 19. stoletja.

nekaj manjših spopadov. Skozi Celje so se vračali na Kranjsko 2. novembra 1809 vojaki generala Macdonalda, od 2. decembra do 4. decembra 1809 pa vojaki 7. dragonskega polka.

Do sredine maja 1809 so bile kratek čas na Ptuju številne avstrijske čete. Po njihovem odhodu je ukazal komandant generalporočnik grof Chuai 15. maja 1809 porušiti dva joha¹⁵ (11.400 m²) ptujskega dravskega mostu, kar so tudi storili. Že 27. maja popoldan so zagledali pred mostom prve francoske vojaške čete (chaffeurs). Ti so streljali na nasprotno levo stran Drave na dva generala že navzoče avstrijske Arriergarde (zaščitnica oziroma zadnja straža armade); verjetno sta bila to

¹⁵ En joh ali oral je 5.700 kvadratnih metrov. VILFAN, Sergij. Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, XVI–XIX. stoletje. V: *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 67.

brigadirja grofa Chulaia Speni, Gavasini ali Luz. Pri tem streljanju sta bila ubita dva neprevidna civilista. Francozi so 30. maja 1809 odpoklicali svojo prednjo stražo, ki je bila postavljena pri Turnišču, in odkorakali v Maribor. Po odhodu Francozov so meščani do 12. junija usposobili most za prehod čez Dravo.¹⁶ Po bitki pri Wagramu je 30. julija prišla na Ptuj četa francoskih lovcev (186 mož) pod poveljstvom nadporočnika Houga. 116 mož je ostalo v mestu kot posadka, ostalih 70 je bilo premeščenih v Ormož. Francoska posadka je zapustila Ptuj 19. septembra 1809. Odšla je na Koroško, kjer se je pridružila ostalim francoskim četam; vendar so Francozi ponovno prišli na Ptuj 10. decembra 1809. Bilo je 800 dragoncev, ki so sestavljali oddelek konjenice pod poveljstvom neznanega generala. General je s svojim štabom na Ptuj ostal pet tednov. Dragonce je premestil v Ormož, v Središče, v Ljutomer, v Malek in v Veržej, da so zasedli in varovali severovzhodni kanton do 9. januarja 1809. Na osnovi schönbrunnskega miru, sklenjenega 14. oktobra 1809 med Francijo in Avstrijo, so Francozi po petih tednih zapustili Ptuj. V tem času so se oskrbovali na mestne stroške.¹⁷

PRISPEVKI, DAJATVE IN ZAPLEMBE

Francozi so tudi ob svoji tretji zasedbi leta 1809 naložili deželam velike kontribucije oziroma prispevke in dajatve, ki so bili mnogo večji od predhodnih dveh zasedb. Napoleon je naložil avstrijskim deželam 196.000.000 frankov kontribucije še pred bitko pri Wagramu. Štajerska deželna uprava je morala razpisati prisilno posojilo, saj je na obubožano deželo od skupne vsote odpadlo skoraj 45 milijonov frankov. Razumljivo je bilo tudi, da prebivalci dežele Štajerske niso mogli plačati te vsote, saj so jih že predhodna prisilna posojila in tudi različni davki zelo izčrpali.¹⁸ Pri drugem posojilu je odpadlo na mariborsko okrožje 1.046.000 goldinarjev, na celjsko pa 696.570 goldinarjev.¹⁹ Mesto Ptuj je s stanovalci plačalo 85.000 goldinarjev²⁰ vojne kontribucije, od tega 30.000 goldinarjev v kovancih in 55.000 goldinarjev v bankovcih. Iz mestne blagajne je moralo dati mesto za lastnino 43 goldinarjev 39 krajcarjev,

¹⁶ RAISP, *Pettau*, str. 94.

¹⁷ KOLAR, Nataša, *Ptuj v prvi polovici 19. stoletja. Katalog ob razstavi*. Ptuj, 2002, str. 24.

¹⁸ GRAFENAUER, *Zgodovina*, str. 172.; MAYER, *Geschichte der Steiermark*, str. 493.

¹⁹ PIRCHEGGER, Hans, *Geschichte der Steiermark. Bd. 3. 1740–1919*. Graz, Wien, Leipzig, 1934, str. 287.

²⁰ Seznam ptujskih meščanov z zneski, ki so jih prispevali. StLA, Pettau Stadt, š. 41, mapa 99, listi 60 do 64.

prav tako je šlo iz iste blagajne za oskrbo čevljev za francosko vojsko 255 goldinarjev. Mestna blagajna je dobila 23. februarja 1810 še račun za preskrbo francoske vojske v višini 39.587 goldinarjev 32 krajcarjev, skupaj s čevlji je to zneslo 39.877 goldinarjev 11 krajcarjev. Ptujski magistrat je tako skupaj s kontribucijo plačal 124.877 goldinarjev 11 krajcarjev dajatev. To vsoto si je sposodil delno od prebivalcev (njihovi prihranki), delno pa iz različnih blagajn; vse pa so morali vrniti v gotovini. Navedeno vsoto je v štirih obrokih poslal na okrožni urad Maribor, in sicer: 4.000 goldinarjev 7. avgusta 1809, 81.000 goldinarjev 9. septembra 1809, 255 goldinarjev 7. septembra 1809 in 34 goldinarjev 39 krajcarjev 17. marca 1810.²¹ Celjani so morali zbrati 19.760 goldinarjev prisilnega posojila.²² Na okrajno gospostvo Hrastovec je odpadlo 87.167 goldinarjev 10 krajcarjev posojila, od tega so oddali 75.843 goldinarjev. Preostalo jim je še 11.324 goldinarjev 10 krajcarjev. Če so to vsoto dejansko oddali, viri ne poročajo.²³

V letu 1809 so bili Francozi na Ptujju od 27. do 30. maja, od 30. junija do 19. septembra in od 10. decembra do 10. januarja 1810. Ob denarju so zahtevali še hrano, delno obuvalo za vojake, hrano za živino in drugo. Iz ohranjene korespondence za leto 1809 med ptujskim magistratom in okrožnim uradom Maribor izvemo o problemih oziroma težavah rekviriranja različnih živil za Francoze. Okrožni urad Maribor je 13. avgusta 1809²⁴ magistratu poslal dekret v obliki svarila, da naj ne rekvirirajo različnih živil za tamkajšnjo francosko garnizijo brez vnaprej pridobljenega dovoljenja. Zapisali so še, da je magistrat že večkrat slabo organiziral zaželeno življenjske potrebščine za vojake tamkajšnje garnizije iz okrajev. Njegova dolžnost je bila zaprositi za začasno dovoljenje pri okrožnem uradu, da bi se tako lahko določili okraji za rekvizicijo. Ptujski magistrat je lahko odvezemal nujne potrebščine za gornje namene samo iz naslednjih krajev: Turnišče, Zgornji Ptuj, Vurberk, Dornava, Ravno polje, Muretinci, Borl in Zavrč. Če je primanjkovalo ovsa, kakor se je to zgodilo tudi v Mariboru, ga je bilo treba kupiti drugje. Okrožni urad Maribor je opozoril magistrat, da je bil negovski okraj za dobavo naturalij dodeljen Mariboru in zato magistrat od le-tega ni mogel zahtevati ničesar. Ptujski okraj naj bi dobavljal

²¹ To finančno poročilo je pripravil ptujski magistrat 6. avgusta 1810. StLA, Pettau Stadt, š 41, mapa 99, list 220 in 221; KOLAR, *Ptuj*, str.27.

²² OROŽEN, *Celjska kronika*, str.188.

²³ SI ZAP 9_3, š. H 59, leto 1809 (Zgodovinski arhiv na Ptujju, fond Gospostvo Hrastovec, Militaria 1786–1850).

²⁴ SI ZAP 177, š. 32, mapa 98 (Zgodovinski arhiv na Ptujju, fond Arhiv mesta Ptujja 1395–1886) ali StLA, Stadt Pettau, š. 41, mapa 98, dopis šte.v.5772.

tudi štiri startine²⁵ vina (2.264 l) in 60 mernikov²⁶ ovsa (1.845 l). Opozorili so magistrat, da od 17. avgusta 1809 ne smejo ničesar več odvzeti oziroma zaseči v okrajih Zavrč in Borl, ker so ti takrat že dobavljali naturalije cesarskim avstrijskim vojaškim četam v Ormož. Na to svarilo je ptujski magistrat 16. avgusta 1809²⁷ odpisal okrožnemu uradu Maribor, da je morala že po naravi za prehrano francoske garnizije pomagati tudi pokrajina, ker le-ti niso zasedli samo mesta, ampak tudi deželo. Z nobene strani pa ni bil predvidenega ukrepa, s katerim bi mislili na prehrano. Magistratu je bilo prepuščeno, da je poskrbel za potrebne stvari in ponudil vse mogoče.

Na Ptujju je bila oktobra 1809 cena za pfunt²⁸ govejega mesa 18 krajcarjev, za pfunt telečjega mesa pa 17 krajcarjev z dodatkom za vsako vrsto mesa. Loj se je prodajal pri mesarjih za cent²⁹ ali stot po 50 krajcarjev. Odkupna cena za klavne vole je bila 350 goldinarjev v povprečju računana do 566 (7) za cent. Izvoz živine iz Ogrske in Hrvaške je bil popolnoma prepovedan. Za odkup in prehrano so morali mesarji kriti potrebo z domačo živino. Bali pa so se, kaj se bo zgodilo, ko bodo mesarji začeli spreminjati ceno, ki so jo do tedaj držali, saj so lahko do takrat še razpolagali z domačim mesom. Vendar je obstajala bojazen pomanjkanja živine, kajti vse je bilo pokupljeno za obroke Francozov.³⁰ Magistrat Ptuj je do 10. oktobra 1809 zbral vsa sredstva, da je lahko plačal del prehrane za francoske oficirje in del domačim mesarjem za dobavljeno meso francoskemu garnizonu. S tem je izčrpal vse mogoče vire. In ker zaradi nadaljnjega trajajočega mučnega stanja ni želel priti v zadrego, je okrožni urad Maribor zaprosil za predujem 6000 goldinarjev za tako potrebne in neizogibne izdatke. V tistem trenutku od prebivalcev ni bilo mogoče izterjati takšne vsote v gotovini. Ta predujem bi bil uporabljen samo za prehrano.³¹

Za oskrbo francoske vojske je poslalo mesto Ptuj oktobra 1809 naslednje koli-

²⁵ En startin je vseboval 566 litrov tekočine. VILFAN, Prispjevki, str. 52.

²⁶ En dunajski mernik je vseboval 30,75 litrov. VILFAN, Prispjevki, str. 49.

²⁷ Dopis ptujskega magistrata, iz katerega je razvidno, da prosi pokrajino za pomoč pri nabavi prehrane za francosko vojsko, zato ker so prepozno izvedeli o prihodu vojske v mesto in hrane niso mogli priskrbeti. Okrožni urad Maribor jim je odgovoril 19. avgusta 1809, češ da je mesto Ptuj dovolj premožno in da lahko za par dni prehrani vojaštvo, ki je prišlo v mesto. SI ZAP 177, š. 32, mapa 98, srajčka 271, števil. 633.

²⁸ Masna mera en pfunt je 0,56 kilograma. KOLAR, *Ptuj*, str. 124.

²⁹ En cent je enako 100 funtov. En dunajski funt je 560 g (0,56 kg). VILFAN, Prispjevki, str. 68.

³⁰ Ti podatki so navedeni v okrožnici ptujskega magistrata, poslanega okrožnemu uradu Maribor 14. oktobra 1809. StLA, Pettau Stadt, š. 41, mapa 98 in SI ZAP177, š. 32, mapa 98, dopis 14. oktober 1809, list 149.

³¹ SI ZAP 177, š. 32, mapa 98, list 32.

čine mesa: 7681 mesnih obrokov v skupni teži 76 stotov 81 pfuntov (4.301,36 kg), njihov znesek v denarju je znašal 2304 goldinarjev 18 krajcarjev.³²

Okrožni urad Maribor³³ je 18. in 19. novembra 1809 sporočil ptujskemu magistratu, da bosta potovala skozi mesto dva francoska regimenta (7. dragonski in 30. saperski), in sicer: 2. decembra v okraj Ormož in 5. decembra v okraj Malek. Za njuno prehrano so dali v ptujsko skladišče naturalije: 612 mernikov (18.819 l) pšenice, 204 mernike (6.273 l) rži, 720 mernikov (28.140 l) ovsa, 6300 stotov (352.800 kg) sena in 3000 stotov (168.000 kg) slame. Zapisali so tudi, da bodo najhitreje poslali v ptujsko skladišče še 88 stotov (4.928 kg) prepečenca, moko in 300 mernikov (9.225 l) pšenice ter 204 mernike (9.225 l) rži.³⁴ Magistrat je dal takoj po prevzemu zmleti 300 mernikov pšenice in 204 mernike rži. To moko je premešal tako, da je bilo skupaj $\frac{3}{4}$ pšenične in $\frac{1}{4}$ ržene moke. Okrožni urad Maribor je še opozoril magistrat, da mora le-ta, za konjeniški regiment s 700 vojaki, ki je bil namenjen v Ormož skozi Ptuj, ukreniti vse potrebno za njihovo prehrano in nastanitev. Iz naslednjega dopisa okrožnega urada Maribor, poslanega ptujskemu magistratu 28. novembra 1809, lahko razberemo, da je bila številka vojakov večja, kot je bilo sprva javljeno. Tako je prišel 1. decembra na Ptuj francoski cesarski dragonski regiment z 900 vojakov in konji. Regiment je za vsako namestitev potreboval 15 pripreg.³⁵

Mesto je moralo poskrbeti za nastanitev francoske vojske, predvsem pa za njihove oficirje, ko so le-ti bivali pri Ptujčanih v njihovih stanovanjih. Stroški njihove nastanitve so se večkrat spreminjali. Po navodilu okrožnice, ki so jo dobili na Ptuj 23. oktobra 1809, so prejeli francoski oficirji mesečno za obednino: polkovnik, če ni bil na hrani pri svojem lastniku stanovanja, mesečni znesek 1500 goldinarjev, major 1000 goldinarjev, šef bataljona ali eskadrona 750 goldinarjev. Toda francoski oficirji, ki so stanovali v mestu, niso bili zadovoljni s tem zneskom, ki jim ga je odmeril maršal vojvode von Tareut. Želeli so višje zneske, ki jih pa mesto ni bilo zmožno uresničiti, saj je bilo že zelo preobremenjeno s prekomerno nastanitvijo in prehrano. Ptujski magistrat je zato prosil okrožni urad za takojšnjo nakazilo predujma in dodal, da bo moral biti tudi s tem nakazanim plačilom tukaj stanujoči general z vsem

³² SI ZAP 177, š. 32, mapa 98, dopis 19. oktober 1809, list 201.

³³ Odredbo deželnega urada o tej razmestitvi je dobil okrožni urad Maribor 15. novembra 1809. SI ZAP 177, š. 32, mapa 98, dopis števil. 7271.

³⁴ Mestnemu magistratu Ptuj je bila ta količina dobavljena verjetno 22. ali 23. novembra 1809, 28. novembra 1809 pa jim je bilo dostavljeno tudi 1000 stotov (56.000 kg) sena in 900 stotov (50.400 kg) slame. Tako je navedeno v dopisu okrožnega urada Maribor z dne 21. novembra 1809. SI ZAP 177, š. 32, mapa 99, dopis števil. 7271.

³⁵ SI ZAP 177, š. 32, mapa 99, dopis števil. 7481.

prehranjen in da bodo tudi v seznamu navedeni oficirji lahko obedovali pri njem. Magistrat je še dodal, da so na ta način oficirji želeli priti do denarja. Na koncu je priložil še seznam zneskov, za katere je prosil, in sicer: za generala adjutanta etat majorja Martiof Thomas 2000 goldinarjev, za polkovnika komandata 30. dragonskega polka 1500 goldinarjev, za majorja 30. dragonskega polka 1000 goldinarjev, za šefa eskadrona 750 goldinarjev, za kapetana adjutanta etat majorja 150 goldinarjev, za kapetana komandanta elitne čete 30. dragonskega polka 150 goldinarjev, skupna vsota je bila 4700 goldinarjev.³⁶

Francoski oficirji, ki so bivali na Ptuj, so se verjetno želeli približati zneskom višjih oficirjev v deželnem mestu Gradec, kjer je divizijski general dobil za kosilo 3000 goldinarjev, brigadni general 2000 goldinarjev, polkovnik 1500 goldinarjev in major 1000 goldinarjev. Če višji oficir ni želel sam organizirati obeda, ampak je želel jesti pri svojih gostiteljih, kjer je tudi stanoval, je moral gostitelj predložiti račun, ki mu ga je nato izplačala prisilna blagajna. Če pa je polkovnik, major ali šef bataljona kosil skupaj z lastnikom stanovanja in le-ta ni predložil računa, mu je bilo treba plačati 12 goldinarjev dnevno.³⁷ Kakšna so bila merila za prehranjevanje oficirjev in vojakov, izvemo iz dnevnega ukaza, ki ga je 15. novembra 1809 v Gradcu izdal in podpisal divizijski general Grenier. Po tem ukazu je morala biti hrana za oficirje najboljša, ki jo je imel gospodar. Če osebe, pri katerih je oficir stanoval, niso imele sredstev, da bi lahko krile njegove stroške, se je le-ta preživljal na račun občine. V ta namen je občina za mizo združila več oficirjev, izdatki za to pa niso smeli preseči dnevne vsote denarja. Seržanti majorjev, seržanti, glasbeniki bobnarji in vojaki so morali sprejeti ali dobiti svoje obroke v naravi, tako kot so jih določali različni dnevni ukazi, in sicer: 1 pfunt 16 lotov³⁸ kruha (840 g), 4 lote riža (70 g), 8 lotov (140 g) zelenjave oziroma prikuhe, 17 lotov (297,5 g) mesa in eno steklenico vina, sol ter drva. Te porcije so morali zaužiti pri gospodarjih; njemu pa je bilo prepuščeno, če je dotičnemu še sam kaj primaknil, a ga k temu niso smeli prisiliti. Če pa obroki niso bili razdeljeni, je lahko nižji oficir ali vojak prejel gospodarjevo hrano, ki je morala biti zdrava in zadostna, in to tako, da je bila v ravnotežju z obroki, ki so bili predpisani. V tem primeru sta se morali med seboj strinjati vojaška in civilna oblast, da sta se lahko izognili kakršni koli pritožbi in prepiru. Če je bilo le mogoče, naj bi nižji oficirji in vojaki spali po dva in dva v eni postelji, in če je gospodar lahko priskrbel boljše postelje, so morali imeti vojaki najmanj polovično posteljnino, in

³⁶ SI ZAP 177, §. 32, mapa 99, dopis, a. N. 498.

³⁷ MAYER, *Geschichte der Steiermark*, str. 234.

³⁸ Masna mera en lot je 17,5 grama. VILFAN, *Prispevki*, str. 68.

sicer: slamnjačo ali svežo slamo z laneno rjuho in dobro odejo. Če bi vojaki od gospodarja zahtevali več, se mora civilna oblast obrniti na poveljujočega oficirja, ki bo takoj pomagal rešiti njihove pritožbe.³⁹

Kako sta bila mesto in njegova okolica obremenjena z rekvizicijo za francosko vojsko, izvemo iz poročila⁴⁰ ptujskega magistrata 28. novembra 1809 okrožnemu uradu Maribor. V njem piše, da je moralo mesto oddati žito, seno, slamo in klavno živino, pa tudi platno, vino, pivo, žganje in konje. Ob tem so rekvirirali Francozi še veliko drugih predmetov, in sicer: sukno in kože, ki so jih plačali, vendar s cenami niso bili zadovoljni. Zaloge žita in krme so se zaradi oddaje francoski vojski v deželi zelo zmanjšale, to se je videlo v tem, ker so morali oddati ptujski meščani v zunanjih posestih zelo veliko takšnih naturalij ali pa je nastalo pomanjkanje. Zaradi potrebne zaloge za zimo in prekomernega zvišanja cen so bili prebivalci v teh krajih zato prisiljeni zadržati takšne artikle, da so lahko z njihovo prodajo vzdrževali svoje družine v teh razmerah. Magistrat omenja še, da so tudi druga zunanja območja zaradi trajnih in pretiranih oddaj ostala brez sredstev. Pomanjkanje je bilo tako veliko, da jih je skrbelo, kako bodo kmetje lahko v naslednjem letu obdelovali polja, vzdrževali gospodarstvo in živali. Krma vseh vrst je bila popolnoma izčrpana. Kmetje so bili zaradi tega prisiljeni prodajati živino, da ne bi od lakote poginila, saj sta bila med francosko invazijo ogrožena živež in živina, ker le-teh ni bilo dovoljeno uvažati iz Ogrske in Hrvaške. V poročilu je bilo še zapisano, da kmetje niso imeli nobene zaloge, ker je bila letina v letu 1808 slaba. Magistrat je tudi opozoril, da bi, če bi lahko priskrbeli potrebno žito in krmo od obmejnih sosedov, lahko zaradi tega delno zmanjšali revščino, vendar je bilo to prepovedano. Ves živež in naturalije so imele na tem območju visoko ceno, zato je bil tukaj njihov nakup zaradi pomanjkanja denarja oviran. Četudi to ni bila tako velika zapreka, so bili kmetje s pripravo tako zaposleni, da svojih polj niso mogli primerno obdelati. Magistrat je predvideval, da bodo v teku prihajajoče zime zaradi lakote mnogi umrli, kajti zaradi zapletenih razmer in »nevolj«, je bilo prebivalce zelo težko oskrbovati.

Zaradi sovražne invazije so uporabili najmanj dve tretjini vse živine, kar je bilo nemogoče hitro nadomestiti samo iz pokrajine ali pa iz tujih krajev. Že od začetka francoske invazije so nabirali živino za cesarsko kraljevo armado, posebno pa za francoske vojaške enote. Izbrana je bila le najboljša vprežna živina. Da bi zadostili vsem, so pomoč poiskali v tujih krajih. Konji so bili kupljeni za zelo visoko ceno in z občutnimi dolgovi izročeni prebivalcem. Za francoske vojaške enote so morali

³⁹ SI ZAP 177, š. 32, mapa 98, dnevni ukaz, list 186.

⁴⁰ SI ZAP 177, š. 32, mapa 99, listi 232 do 253.

večkrat ponoviti predstavitve nabora živine, pri tem pa se je pokazalo in dokazalo, da v pokrajini ni nobenih sposobnih konj več. Pripeljali so jih 400, med njimi je bilo največ osem sposobnih, kar je dokaz, da so bile ob izboru odpeljane najboljše živali. Če se je zgodilo, da so uspeli obvarovati konja pred cesarsko kraljevo armado, ga pred francoskimi enotami niso. Pri tem je bila iztrebljena cela pasma konj; z voli in kravami se je dogajalo podobno. Vole je bilo treba dobavljati domala nepretrgoma, pomoči od drugod pa ni bilo. Zaradi pomanjkanja volov so se zatekli h kravam, tako da so kmetje ali meščani sploh lahko obdelovali zemljo in bili sposobni plačevati davke.

O naboru konj nas seznanja tudi okrožnica okrožnega komisarja Pohlnerja z dne 28. avgusta 1809, kjer beremo, da je moral mariborski okraj v pripadajočih okrožjih za potrebe francoske vojske zbrati 500 službenih konj. Ker se to do takrat še ni zgodilo, je okraj ponovno pozval okrožja. Posledica tega je bila tudi, da so za 30. avgust 1809 načrtovali prihod 1000 vojakov francoske pehote iz Gradca v Maribor, z namenom čim prej zbrati in dobiti zahtevano količino konj.⁴¹ Okraj Maribor je zato sporočil Hrastovcu, da na ta navedeni dan pripeljejo konje v Maribor in se izognejo posledicam – eksekuciji. V okrožnici so zapisali tudi, kakšna naj bo velikost konj, ki jih potrebujejo, in sicer: za lahko konjenico 4 čevlje⁴² 8 do 10 pesti visoke, za dragonce velikost 4 čevlje in od 9 do 11 pesti visoke in vsi stari med 5 in 7 let. Na osnovi zapisa okraja Hrastovec na tem dopisu lahko sklepamo, da so zadostili zahtevam s trinajstimi konji.

Okraj Hrastovec je za potrebe francoske vojske v letu 1809 dal 28 konj v vrednosti 4870 goldinarjev in devet vozov v vrednosti 1310 goldinarjev. Od zbrane količine konj so poslali v Bruck na Muri 4 konje in 2 voza, v Gradec 5 konj in 4 voze, v Fürstenfeld konja in voz, v Rabins na Madžarskem konja in v Comoren na Madžarskem 4 konje in dva voza.⁴³

Okrožje Maribor je 18. avgusta 1809 v okrožnici okrajem ponovno zapisalo, da je v enih prejšnjih okrožnic že sporočil, da potrebujejo po sprejetem avstrijsko-francoskem miru za francoske čete iz mariborskega okrožja še 666 delovnih konj v skupni vrednosti 241.660 goldinarjev. Število potrebnih konj je odredil maršal vojvoda von Tarrent po naročilu francoskega maršala Macdonalda. Na osnovi gubernialne odredbe z junija 1809 in te okrožnice je moral okraj oddati konje v roku 15 dni, in

⁴¹ SI ZAP 9_3, š. H 59, dopis N 5965.

⁴² En čevlj je 0,316 metra. KOLAR, *Ptuj*, str. 124.

⁴³ SI ZAP 9_3, š. H 59, Ad N 430. Poročilo o nevrnjenih konjih in vozovih, oddanih v letu 1809 za francoske vojaške enote iz okrožja Gornji Hrastovec. Napisal oskrbnik okrožni komisar Zg. Hrastovca Lovrenz Kraill 30. 6. 1811.

Ferdinand Runk – Johann Ziegler, Radgona, bakrorez, okoli l. 1800.

sicer 1/15 živali (44 konj) od skupne vsote dnevno. Če bi konj ne mogli dostaviti v naravi, so jim ponudili, da plačajo njihovo vrednost na mestu oddaje v denarju, in sicer za konja za kirasirje 500 goldinarjev, za konja za dragonce 460 goldinarjev in za konja lahke konjenice 360 goldinarjev. Pripomnili so še, da vedo, da ne morejo priskrbeti niti polovice tega števila konjev. V tem primeru so jim dali možnost, da plačajo v denarju.⁴⁴

Omenjeno je že bilo, da je ob dajatvah oblast od prebivalcev za oskrbo avstrijske in francoske vojske med drugim zahtevala tudi oddajo žit, vina, platna, sukna, obutve, krme, klavne živine, konj, priprege in drugega. V letu 1809 je dal trg Središče za avstrijsko in francosko vojsko skupaj 30 vagànov⁴⁵ 39 pintov⁴⁶ (1835,13 l) pšenice, 183 vagànov 29 pintov (11179,53 l) rži, 3 vagàne (183 l) ječmena, 398 vagànov 22

⁴⁴ SI ZAP 9_3, š. H 59, leto 1809, N 6829.

⁴⁵ En vagàn je nekdanja prostorninska mera za žito, približno 61 litrov. www.spletnislovar.com/category/v. Povzeto 16. 12. 2010.

⁴⁶ Pint je angleška prostorninska mera, ki meri 0,57 litra. <http://en.wikipedia.org/wiki/Pint>. Povzeto 16.12.2010.

Grad in mesto Ormož, litografija iz Stare Kaiserjeve suite, okoli l. 1830.

pintov (24290,54 l) ovs, 132 stotov (7.392 kg) sena in 80 vreč močnega platna ali dvotkanine (cvilih).⁴⁷ Zbrane pošiljke so oddali v skladišča v Maribor, Radgono, na Ptuj in v Lenart. Seno je bilo iz skladišč odpeljano v Ljubljano, voli na Ptuj in v Bistrico, oves in voli v Ernovž. V centralno skladišče v Gradec so vozili s priprego predvsem oves in slamo ter na naborih izbrane konje.⁴⁸

V letu 1809 je bilo v Središču od maja do junija dvesto francoskih vojnih ujetnikov. Središčani so morali za njih pripraviti stanovanja in oskrbo, kakor tudi za njih potrebno predprego. Vmes pa so morali poskrbeti še za 42 vojakov iz različnih avstrijskih polkov. V začetku avgusta 1809 so prišli Francozi v Središče kot zmagovalci. Središčani so morali poskrbeti za oskrbo 10 francoskih lovcev s poveljujočim častnikom. V začetku decembra 1809 je bil polk francoske konjenice razpostavljen po ormoškem okraju. Za njihovo oskrbo so morali peki iz Središča pripraviti kruh.

⁴⁷ KOVAČIČ, Fran, *Trg Središče*. Maribor, 1910, str. 347.

⁴⁸ KOVAČIČ, *Trg Središče*, str. 348 in 349.

Po moko so vozniki prišli v Ormož, kjer so iz skladišča dobili od 10 do 12 centov (od 560 do 672 kg) moke.⁴⁹

Kovačič piše, da so Francozi zahtevali za svojo oskrbo, zaseko, vino, klavno govejo živino, moko in perutnino, za konje pa seno in oves. Od prikuh so najraje jedli sladko repo. Vsak vojak je na dan dobil pint vina (0,57 l), funt mesa (0,56 kg), zakuhano juho, prikuho in poldrugi funt kruha (0,84 kg), ki je moral biti pečen iz 1/3 pšenične in 2/3 ržene moke. Hlebec je moral tehtati po 3,5 funta (1,96 kg). Meseca julija 1809 je moralo ptujsko glavno oskrbovalno skladišče priskrbeti 24.000 hlebcov. Te količine kruha na Ptuju niso bili sposobni speči.

Za območje okrajnega gospodstva Hrastovec je za obravnavano obdobje ohranjenno gradivo, iz katerega lahko povzamemo podatke o obvezni oddaji blaga in konj za 42 krajevnih občin za oskrbo francoske in avstrijske vojske; na vpogled pa dobimo tudi nekatere podatke o oddaji blaga iz gospodstva Ormož, ki je bilo namenjeno v prehodno skladišče v Lenart v okraju Hrastovec. Tako so na primer iz Ormoža na osnovi okrajne uredbe z dne 26. februarja 1809 dostavili v Hrastovec v treh delih 403,75 mecov ovsa (12415,31 l) za okrajno skladišče v Mariboru; v podružnično skladišče v sv. Lenartu pa 40 mecov ovsa (1230 l).⁵⁰

Iz poročila o odpisu davka 10. julija 1827 okrajnega gospodstva Hrastovec je razvidno, koliko je moralo 42 krajevnih občin okraja Hrastovec oddati za oskrbo avstrijske in francoske vojske v letu 1809 do 30. marca 1810. Glavnino pošiljk vina, ovsa, sena, koruze, fižola, moke, kruha, klavne živine, konj, oddanih v skladišče v Maribor, Radgono in Sv. Lenart za avstrijske vojaške enote so bile vse neplačane. Seno je bilo iz skladišč odpeljano v Ljubljano, voli na Ptuj in v Bistrico, oves in voli v Ernovž. V centralno skladišče v Gradec so predvsem s pripravo vozili oves in slamo ter na naborih izbrane konje.

Od 20. julija do 20. oktobra 1809 je bilo pri Sv. Lenartu pet francoskih husarjev. Eden je bil nadporočnik in štirje navadni vojaki. Vojaki, skupaj vedno po dva, so prebivali pri različnih lastnikih hiš v Lenartu različno število dni, od treh do 27 dni. Za oskrbo francoskih vojakov in njihovih konj so morali poskrbeti v okraju Hrastovec. V tem času so oddali naslednje naturalije: 180 mernikov 24 bokalov⁵¹ ovsa (5.575,32 l), 36 centov 71 funtov sena (2.055,76 kg), 31 centov 98 funtov slame (1.790,88 kg), 40 centov 67,5 funtov mesa (2.277,8 kg), za 584 fl 8 kr kruha in

⁴⁹ KOVAČIČ, *Trg Središče*, 349.

⁵⁰ SI ZAP 9_3, š. H 59, leto 1810. Pismo iz Ormoža, 16. 9. 1810, poslano na Zg. Hrastovec, podpisan Lippitsch.

⁵¹ En žitni bokal je 1,68 litra. Šestnajst bokalov je en mernik. VILFAN, *Prispevki*, str. 48 in 49.

Grad Hrastovec, litografija iz Stare Kaiserjeve Suite, okoli l. 1830.

zemelj, 7 startinov 107 bokalov⁵² vina (4.137,55 l) ter 43 bokalov žganja in rosolija (70,95 l). V denarju je vse skupaj znašalo 4569 goldinarjev 30 krajcarjev.

Krajevne občine so dobile na osnovi potrdil o oddanih stvareh denarno povračilo s strani okrajnega gospostva, predvsem za tiste, ki so bile takoj odpeljane v centralno oskrbovalno skladišče v Gradec, za druge dolgove pa se je izplačilo vleklo več let. Ena oblika izplačila dolga je bila tudi odpis plačevanja davka za oddane naturallije v navedeni skupni vsoti 1387 goldinarjev 56 6/8 krajcarja C. M; odpis davka je bil zabeležen za leta od 1822 do 1827 za 1800 oseb iz 38 občin.⁵³

Avstrijska monarhija je dolgove, nastale kot posledica francoske zasedbe in njihovih prisilnih ukrepov, prikazovala do leta 1819 kot državne dolgove, po tem letu pa ne več. Med državo in deželno Štajersko so potekala dolgoletna pogajanja, v kate-

⁵² En vinski bokal je 1,65 litra. VILFAN, Prispevki, str. 49.

⁵³ SI ZAP 9_3, š. H 80 - Ovoj 1827, Lieferungsprotokole für das Jahr 1809 und bis 30 März 1810.

rih je država obravnavala zasedbene dolgove kot stvar dežele in ne države. Šele leta 1883 je država predala deželi 400.000 goldinarjev v obliki državnih papirjev in s tem zaključila zgodbo o zasedbenih dolgovih.⁵⁴ O tem, koliko tega vračila je bilo prebivalstvo deležno, viri in literatura žal ne poročajo.

Za poglobljen zgodovinski prikaz bremen, nastalih v letu 1809 na Slovenskem Štajerskem, ki so vplivali na socialno-ekonomski razvoj dežele v 19. stoletju, bo potrebno večletno sistematično planirano projektno raziskovanje. Tokrat je bilo v okviru prispevka mogoče predstaviti le nekatere podatke iz arhivskega gradiva in literature, ki so mi bili na voljo.

THE FRENCH OCCUPATION OF SLOVENIAN STYRIA IN THE PTUJ-ORMOŽ AREA IN 1809

SUMMARY

The French-Austrian Wars left a mark on the Slovenian territory in all spheres of society, from political, military and administrative, to cultural and socio-economic. Even though each French occupation of the Slovenian territory was short-lived, lasting no more than two months, it had lasting socio-economic consequences. All three French occupations (1797, 1805, and 1809), each imposing stricter measures, stirred negative feelings and atmosphere among the inhabitants. With every new occupation, the French increased tributes and taxes necessary for their sustenance. Slovenes in Slovenian Styria carried a two-fold burden, being obliged to supply both the Austrian and French armies, as documented in archival sources of Slovenian Styrian towns, market towns and seigniories of that time. The Historical Archives in Ptuj keep the data for the studies of the French occupation of the Ptuj–Ormož area and part of Slovenske Gorice. This article sheds light on sources relating to the events that took place in the central part of Slovenske Gorice, with a special focus on Ptuj.

In 1809 Austria waged a third war against France. During their march towards Graz from Carniola and Carinthia, French troops set up a camp in Celje, Maribor and Ptuj for a few days in May 1809, causing a great deal of damage to the cities and their environs.

During their third occupation in 1809, the French once again imposed high

⁵⁴ PIRCHEGGER, *Geschichte*, str. 287; MAYER, *Geschichte der Steiermark*, str. 249 in 259.

taxes and tributes on the subjugated lands. In order to maintain a regular supply for the Austrian and French armies, the population was required to provide in-kind contributions in cereals, wine, linen, cloth, footwear, forage, animals for slaughter, horses, other draught animals, and so forth. Once collected, packages were sent to storage houses in Maribor, Radgona, Ptuj and Lenart. Especially oats and straw, as well as carefully selected horses were sent to the central storage house in Graz. By August 1809 the Maribor county was to collect 666 service horses for the French army from the adjacent districts. That same year the Hrastovec district, encompassing forty-two municipalities, supplied the French army with twenty-eight horses.

Burdened by continual and excessive compulsory contributions in kind and with supplies nearly exhausted, Slovenian Styria began to suffer from the shortage of natural produce. Local authorities were concerned about how farmers would work the fields, provide for their families, farms and animals the following year; many areas were left without funding. In the end, farmers were forced to sell their cattle to prevent it from dying of starvation. During the French invasion food and cattle supplies were critically scarce due to a ban on their imports from Hungary and Croatia.

Based on a certificate of in-kind contributions, county seigniories paid on delivery to local municipalities of the Hrastovec district for certain goods, especially those moved to the central supply warehouse in Graz, but it would take them years to settle other debts. One of the ways in which they achieved that was by being granted a write-off of the tax payment for food provisions in 1809. Thus, there are records on write-off of tax payments granted to 1800 persons from thirty-eight municipalities in the Hrastovec district for the period 1822–1827 in the total amount 1,387 florins and 56 6/8 kreuzers C. M.

The Austrian Monarchy continued to demonstrate the debts accumulated as a result of the French occupation and related coercive measures as state debts until 1819. Afterwards, the state and the province of Styria conducted long negotiations in which the former began to consider the occupation debts as a provincial rather than a state matter. It was only after 1883 that the state granted the province 400,000 florins in the form of treasury bonds and finally brought the story of debts arising from the French occupation to an end. Regrettably, sources or, rather, literature contain no indication of the share of the restitution paid to the population.

It will still take a long-term and systematically undertaken project research to furnish an in-depth historical demonstration of burdens incurred by Slovenian Styria in 1809 that affected the socio-economic development of the province in the

19th century. This article could only shed light on some data from archival materials and literature that were at the author's disposal.

ILIRSKA DEPUTACIJA V PARIZU IN PROCES VKLJUČEVANJA ISTRE V OKVIR ILIRSKIH PROVINC (1809/10)

SALVATOR ŽITKO

UVOD

S propadom obdobja *ancien régime* leta 1797 je Istra prišla iz okvira dokaj anahronističnega državnega sistema, ki je na začetku industrijske dobe in velikih reformnih gibanj 18. stoletja kazal le malo prilagodljivih sposobnosti za nove produkcijske odnose in hitrejši družbeno-politični razvoj. S padcem Beneške republike je bila hkrati ukinjena skoraj 200 km dolga meddržavna meja, ki je nenaravno delila istrski polotok in še dodatno atomizirala že tako majhne upravne enote in etnije, drobila njene naravnogeografske resurse in odvracala beneško Istro od njenega naravnega zaledja, avstrijsko Istro pa od njenih najbližjih naravnih pristanišč.

V prvem avstrijskem obdobju so se tako že leta 1804 začele nakazovati velike spremembe v pokrajinskem sistemu s tem, da je prišlo do spojitve nekdanje beneške Istre in Trsta v združeni tržaško-istrski gubernij s sedežem v Trstu. Upravna spojitve je imela predvsem blagodejne ekonomske učinke za istrsko gospodarstvo, ki je lahko odslej svobodno izvažalo svoje produkte na tržaški trg, kljub temu pa je izguba politične samostojnosti v nekdanji beneški Istri izzvala določeno obžalovanje in odpor do avstrijskega birokratskega sistema zlasti pri meščanskih krogih in

izobraženstvu, ki je bilo že pod močnim vplivom francoskih revolucionarnih idej in frankofilske struje okrog Angela Calafatija.

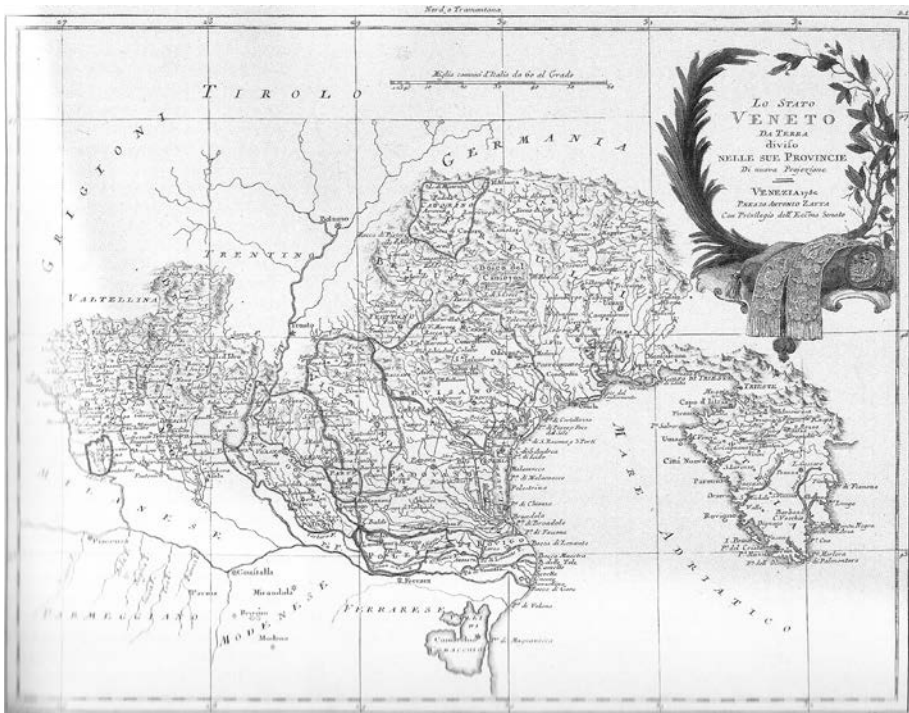
Te težnje in pričakovanja so dosegle vrhunec v času prve francoske zasedbe Istre in Dalmacije (1806–1809), v začetnem obdobju romantičnega prebujanja italijanskega meščanstva, ki se je začelo zavedati svoje nacionalne pripadnosti in je bilo zato navdušeno nad priključitvijo teh dveh pokrajin k Italijanskemu kraljestvu.

Napoleon je po letu 1809 v procesu instaliranja Ilirskih provinc in odredb o dokončnem organizacijsko-političnem sistemu, ki je trajala vse do jeseni 1811, zlasti glede upravno-pravne ureditve dežel kasnejšega Avstrijskega primorja, tako dokončal proces, ki ga je leta 1804 pričela že Avstrija z združitvijo bivše beneške Istre in Trsta, Napoleon pa se je na podlagi študije generalnega guvernerja Henrija Bertranda odločil, da bo v njen okvir vključil še pazinski kanton. Tako je bila pod isto upravo združena celotna Istra: nekdanja beneška Istra, Pazinska grofija in avstrijski Trst, s tem pa je tudi prvič prišlo do poenotenja upravnega sistema nekdanje beneške in avstrijske Istre s Trstom kot upravnim središčem.

Leto 1809/10 se torej tako v ožjem regionalnem kot širšem nacionalnem okviru kaže kot eno prelomnih obdobjev istrske zgodovine, v katerem so se prvič postavili širši družbeno-ekonomski, politični in nacionalni vidiki, ki so tekom 19. stoletja z nacionalno prebujo in osveščenostjo tukaj živečega prebivalstva preraščali v čedalje hujše nacionalne antagonizme.

NASTANEK IN ZNAČILNOSTI ISTRSKEGA DEPARTMAJA V LETIH 1806–1809

Napoleon in celotna francoska strokovna in kulturna javnost sta temeljiteje spoznala Istro in Dalmacijo že pred vojaško osvojitvijo obeh dežel, in sicer v delu francoskega potopisca Josepha Lavalléja *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie par Joseph Lavallé*, Pariz 1802, ki je nastala na osnovi popotnega dnevnika francoskega slikarja Louisa François Cassasa, ki je leta 1782 potoval po Istri in Dalmaciji. Prevzet od lepot teh pokrajin in številnih kulturnozgodovinskih spomenikov je izdelal vrsto slik ter v svoj dnevnik skrbno beležil razne podatke o tamkajšnjih krajih in ljudeh. Zanimivo je, da je tiskanje te knjige omogočil sam Napoleon, v tistem času še prvi konzul francoske republike. Nedvomno je s svojim delom

Ozemlje Beneške republike s provincami terraferme in Istro na karti iz leta 1782.

Cassas, ki ga je v navedem delu Lavallé dodobra izkoristil, znatno približal Istro in Dalmacijo francoski in evropski javnosti na začetku 19. stoletja.¹

Po zmagah nad III. koalicijo je Napoleon z bratislavskim mirom 26. decembra 1805 Avstriji iztrgal ozemlja, ki si jih je leta pridobila s campoformijskim mirom leta 1797. Za ta ozemlja se je francoski cesar že med pogajanja odločil, da jih bo priključil Italijanskemu kraljestvu in s tem zavrnil Talleyrandov predlog, da bi ozemeljsko in politično obnovil Beneško republiko, ki bi jo povečal še z Gorico, Trstom in nekdanjo avstrijsko Istro, tako da bi Avstrijo v celoti izločil iz severne Italije. To naj bi odstranilo nenehno možnost spopadov med obema velesilama in olajšalo

¹ KEČKEMET, Duško, Louis François Cassas in njegove slike Istre in Dalmacije 1782. V: *Rad JAZU*, knj. 379, Zagreb, 1978, str. 23.

Franciji zavezništvo z Avstrijo ter ustvaritev skupnega branika zahodne civilizacije proti Rusiji.²

Napoleon se je v svoji odločitvi po dokončni spojitvi Benetk in vseh njenih nekdanjih provinc k »svoji železni kroni«, kot se je rad izrazil, zavzel za to, da bi imel kar najnovejše in natančne informacije o nekdanji beneški Istri in Dalmaciji ter da bi obe provinci zavaroval in okreplil z zadostnimi oboroženimi silami. Prva poročila o Istri mu je iz Padove poslal podkralj Eugène Beauharnais 29. decembra 1805; bila so vključena v spomenico, ki jo je pripravil njegov adjutant Batalille, »*qui a consulté ici tous les livres et qui a pris tous les renseignements possibles sur ce pays*«, kot navaja princ Eugène v svojih spominih.³ Toda Napoleon še ni bil zadovoljen in je zahteval, da je podkralj v Istro, Dalmacijo in Albanijo poslal polkovnika Sorbiera, da bi z veliko pozornostjo spremljal dogajanje in stanje teh dežel in na osnovi tega pripravil poročila, *qui lui fassent honneur*. Istočasno pa ni prenehal priporočati podkralju vojaške organizacije jadranskih dežel, zlasti Istre, ki jo je nameraval v skladu s svojimi strateškimi merili in načrti močno utrditi, kar je postalo aktualno zlasti v času vojn proti Prusiji in Rusiji v letih 1806 in 1807, vendar se je kasneje odločil, da bo obmejne enote osredotočil v Palmanovi in prepustil Istro praktično nezavarovano, s tem pa jo tudi potisnil v položaj nekakšnega vzhodnega priveska Italijanskega kraljestva.⁴

V želji po hitrejšem gospodarskem in družbenem napredku ter izboljšanju upravnega sistema v novopridobljenem Istrskem departmaju je Eugène Beauharnais po Napoleonovem nasvetu junija 1806 v Istro poslal Giulia Cesara Bargnanija, člana Zakonodajnega odbora državnega sveta, ki se je v Istri mudil tri mesece in na njenem ozemlju pazljivo zbiral podatke ter preučeval razmere na socialnem, gospodarskem, kulturnem in upravnem področju. Bargnanijevo obširno poročilo je opozarjalo predvsem na številne težave in nadloge, ki so pestile nekdanjo beneško provinco: težka davčna bremena in sodna samovolja na fevdalnih gospodstvih, desetine, darovnice, velika draginja, slaba vodna oskrba, slabe cestne povezave, kužne bolezni, malarija itd. Bargnani je predlagal nov, sodobnejši fiskalni sistem, ki bi bil manj osovražen in samovoljen od nekdanjega beneškega in avstrijskega, sodobnejši šolski sistem, reformo cerkve, zmanjšanje števila škofij, redov, bratovščin itd.⁵

Za Bargnanija so bili poglobitvi problemi province ekonomske narave, predvsem huda ekonomska depresija in revščina. Predlagal je, da novega zemljiškega davka še

² SALATA, Francesco, *Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria*. Torino, Bocca, 1915, str. 92.

³ QUARANTOTTI, Giovanni, *Trieste e l'Istria nell'età napoleonica*. Firenze, 1954, str. 146.

⁴ APOLLONIO, Almerigo, *L'Istria Veneta dal 1797 al 1813*. Udine, 1998, str. 201.

⁵ APIH, Enio, *Il rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806)*. V: *Atti del Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, 12, 1982, str. 204–335.

Angelo Calafati (1765–1822)

ne bi uvedli v Istrski departma ter da bi se izognili tudi njegovi vključitvi v carinski sistem Italijanskega kraljestva. Hkrati pa je iz ekonomskih in praktičnih razlogov predlagal združitev nekdanje beneške in avstrijske Istre, h kateri je težilo tudi samo prebivalstvo celotne dežele.⁶

Kraljeva vlada v Milanu je velik del Bargnanijevih nasvetov sprejela, predvsem glede reorganizacije in notranje upravne ureditve Istrskega departmaja, pa tudi mnoge ukrepe, ki jih je svetoval za izboljšanje gospodarstva, zdravstva, šolstva in kulture.

Istra je kljub težavam vendarle uspela v treh letih »italskega režima« relativno hitro napredovati, tako da nekateri zgodovinarji celo govorijo o t. i. *buon governo italico* po vzoru italijanskih srednjeveških mest, seveda pa tega ne gre povezovati z zaslugami oziroma administrativnimi spretnostmi njenega prefekta Angela Calafatija. Vladne direktive so namreč prihajale iz Milana in prefektova avtonomija je bila dokaj omejena. Prefekt je moral uresničevati in spoštovati odredbe in jih prenašati na lokalne organe z namenom, da bi ves sistem deloval hitro in učinkovito. Tako je dopis Eugèna Beauharnaisa 17. februarja 1806 opozarjal Calafatija na motovunske gozdove, ki naj bi bili namenjeni izključno dobavi lesa za beneški arzenal, z dopisom

⁶ QUARANTOTTI, *Trieste e l'Istria*, str. 152.

31. marca istega leta pa je hotel italijanski podkralj predvsem podrobneje spoznati položaj in vzgojni sistem v javnih šolah Istrskega departmaja.⁷

Državni organi novega kova so funkcionirali dokaj uspešno, saj so lahko preprečevali psihološko delikatne postopke, ki so se nanašali neposredno na prebivalstvo, kot npr. davčna bremena in obvezno konskripcijo, ki so jih raje izvajali postopno in na blag način, da ne bi prihajalo do pretiranega nezadovoljstva oziroma morebitnega revolta prebivalstva.

Z nekaterimi ukrepi pa se nezadovoljstva in odpora vendarle ni dalo preprečiti, zlasti ko so oblasti pričele z razlašanjem imetja bratovščin in samostanov. To je bil eden prvih ukrepov, ki je pretrgal tradicionalno tkivo istrske družbe *ancien régime* in neposredno prizadel avtonomno upravljanje z lokalnimi sredstvi za pomoč in karitativno dejavnost. Sicer je Istra že v beneškem, nato pa tudi avstrijskem obdobju doživljala razne »sekularizacije«, vendar je bila italijanska oblast z razlašanjem imetja bratovščin in samostanov najbolj temeljita ter je svoje početje utemeljevala s tem, da bodo sadovi razlastitev vloženi v izboljšanje gospodarskega in socialnega položaja v provinci.⁸

Pod videzom ustavnosti, urejenosti in demokratičnosti si je torej francoski režim zaradi težkih gospodarskih in socialnih razmer, pa tudi kmečkega in urbanega konservativizma ter kulturne inercije tradicionalnih urbanih in kmečkih skupnosti, nakopal številne nasprotnike. Še največ privržencev so nove oblasti pridobile v majhnih židovskih skupnostih, kar je bila tudi sicer značilnost v drugih delih Evrope pod francosko oblastjo; privržence so imeli Francozi zlasti med srednjimi sloji oziroma svobodnimi poklici, kot so bili npr. odvetniki, zdravniki ter posamezniki iz vrst nobilitete – bivšimi beneškimi demokrati in republikanci, pa tudi v krogih masonerije, ki so sedaj postali nekakšni apostoli bonapartizma kot ideologije, tudi zato, ker je bilo, širše gledano, to tudi obdobje prvega romantičnega prebujanja italijanskega meščanstva v Istri, ki se je pričelo zavedati svoje nacionalne pripadnosti in je bilo zato navdušeno nad priključitvijo k Italijanskemu kraljestvu.⁹

Tem silovitejši je bil zato odpor Calafatija in milanske vlade, ko se je morala Istra soočiti z novo realnostjo po schönbrunnskem miru 14. oktobra 1809. leta, s katerim je Napoleon ustvaril Ilirske province in vanje vključil tudi Istro in Dalmacijo.

Francosko-avstrijska vojna v letu 1809 je za Istro in Calafatija pomenila težko

⁷ Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Družinski arhiv Cadamuro, 291, š. 15.

⁸ APOLLONIO, Almerigo, Una cittadina istriana nell'età napoleonica. Pirano 1805–1813. V: *Atti del Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, 23, 1993, str. 34.

⁹ MARUŠIČ, Gorazd, Koper v času Napoleona (1805/6–1813). V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 37, 1989, str. 61.

N. 2522 Sez. II.

GUARDIA NAZIONALE

REGNO D'ITALIA

Capo d'Istria li primo Maggio 1808.

IL PREFETTO

DEL DIPARTIMENTO DELL'ISTRIA

CAVALIERÈ DEL R. ORDINE DELLA CORONA DI FERRO

Al Signor Tenente Gravisi Francesco di Lepido
Capo d'Istria

La prevengo, Sig. Gravisi, di averla nominata in
Capitano della 2da Compagnia del Battaglione
1mo della 1ma Brigata di questa Guardia Nazionale.

Nell'atto di prevenirla di questa onorevole sua destinazione, le pale-
leso l'intima mia persuasione dell'impegno e del zelo di cui
verrà Ella animato in tutti i casi che riguardar potessero il
bene dello Stato e della Patria.

Ho il piacere di salutarla con distinta stima.

IL PREFETTO

Calafati

Il Segr. generale
Benincè

Imenovanje poročnika Francesca Gravisija za komandanta II. čete drugega brigadnega bataljona istrske nacionalne garde, 1. maja 1808.

preizkušnjo, saj je Avstrija začasno, in sicer med 13. aprilom in 22. majem 1809 zasedla Istro, Calafati sam pa je bil konfiniran v mesto Komorn na Ogrskem. Vojna sreča se je obrnila šele po prvih Napoleonovih zmagah na severnih bojiščih in že 16. maja so avstrijske čete zapustile Trst, 23. maja pa tudi Koper. Po mesecih negotovosti in težkih preizkušnjih je Calafati v začetku jeseni 1809 znova vzpostavil svojo oblast, okusil pa tudi nekaj slave in časti, ko ga je Napoleon 8. oktobra 1809 za uspešno vodenje Istrskega departmaja imenoval za barona Italijanskega kraljestva. Tudi dejstvo, da nekdanja Istra v schönbrunnskem dekretu ni bila posebej navedena, ga je skupaj z milansko vlado prepričalo, da Istrski departma še nadalje ostaja v okviru Italijanskega kraljestva. Dejansko, tja do 25. decembra 1809, ko je Napoleon izdal dekret, po katerem je bila tudi nekdanja beneška Istra vključena v Ilirske province, njen pravni status ni bil določen, to pa je dopuščalo različne interpretacije in vnašalo določeno zmedo. Ureditev novoformiranih dežel z nazivom Ilirske province, zlasti financ in uprave, naj bi Napoleon takoj po schönbrunnskem miru prepustil italijanskemu podkralju Eugènu Beauharnaisu kot vrhovnemu poveljniku južne armade, pač pa si je zadržal pravico, da pozneje sam določi usodo teh dežel. Organizacija teh dežel naj bi bila torej predvsem vojaška, državni svetnik Luc-Jacques-Édouard Dauchy, ki naj bi odpotoval v Ljubljano, pa naj bi prevzel finančno upravo. Napoleon se torej v začetnem obdobju ni mogel otresti zamisli, da bi bile Ilirske province nekakšen privesek oziroma predstraža Italijanskega kraljestva zaradi slabih izkušenj iz vojne leta 1809, zato tudi ni bilo povsem jasno, kako si zamišlja organizacijo njene oblasti.¹⁰

Odklonilno stališče Eugèna Beauharnaisa do izločitve Istre iz okvira Italijanskega kraljestva, ki ga je Napoleonu izrazil 20. decembra 1809 in v katerem ga opozarja, da Istra tvori upravno urejen in organiziran departma, ki je nastal kot posledica združitve Italijanskega kraljestva z nekdanjimi beneškimi provincami po bratislavskem miru, 26. decembra 1805, torej ne preseneča. Še tehtnejši se mu je zdel argument, da Italijansko kraljestvo iz Istre dobiva večji del soli za svoje potrebe in les za potrebe beneškega arzenala oziroma gradbeništva.¹¹

Napoleon je kljub tem pomislekom, kot že rečeno, 25. decembra 1809 s svojim dekretom Istrski departma vključil v Ilirske province, posebnim dekretom pa je 19. januarja 1810 iz ekonomskih razlogov istrske in kvarnerske soline ter gozdove pustil v lasti Italijanskega kraljestva.

¹⁰ VOŠNJAK, Bogumil, *Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809–1813). Prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva*. Ljubljana, 1910, str. 110.

¹¹ SALATA, *Il diritto d'Italia*, str. 116.

Na podlagi obeh dekretov je generalni guverner Ilirskih provinc, maršal Marmont, Calafati ob koncu januarja 1810 sporočil, da Istrski departma prehaja v okvir Ilirskih provinc, hkrati pa je tudi državni svetnik oziroma generalni intendant Dauchy od Calafatija zahteval poročilo o stanju financ in uprave ter v skladu s tem pripravo proračuna za tekoče leto.

Calafati se je v negotovosti obrnil na milansko vlado oziroma podkralja Eugèna Beauharnaisa s prošnjo po jasnejših navodilih, zato na zahtevo ljubljanske intendature ni odgovoril, saj iz Ljubljane ni prejel uradne odredbe o izločitvi Istre iz Italijanskega kraljestva. Milanska vlada je Calafatiju svetovala, naj intendanturi v Ljubljani pošlje zaprosene podatke in spoštuje odredbe generalnega guvernerja, ki je hkrati tudi vrhovni poveljnik vseh vojaških enot na območju Ilirskih provinc.¹²

Čeprav je bila nekdanja beneška Istra od 25. decembra 1809 torej uradno vključena v Ilirske province, pa v prvem obdobju ni doživljala vidnejših sprememb v svojih upravnih strukturah: skoraj vse je ostalo po starem in tudi Calafati je še kar nekaj mesecev obdržal naziv prefekta. Francoske oblasti v Ljubljani so začele pošiljati uredbe na koprsko prefekturo sicer že s 1. februarjem 1810, a je bila le-ta preurejena v intendantco šele z Marmontovim odlokom 7. septembra 1810, ko je bila ukinjena prefektura Istra, finančna intendantca in podprefektura v Rovinju.¹³

Morda je bil razlog za tolikšno počasnost v sporu, ki je izbruhnil med maršalom Marmontom in Dauchyjem, v katerega kompetence je generalni guverner, ki je v Iliriji vladal skoraj neodvisno od Pariza in razpolagal tudi s finančnimi sredstvi, pogosto posegal, čeprav je Napoleonov dekret o organizaciji vlade Ilirskih provinc to izrecno prepovedal. Spor med obema najvišjima predstavnikoma francoske oblasti se je sicer navidez končal z Marmontovo zmago, saj je bil Dauchy odpoklican in z dekretom z dne 10. junija 1810 za novega glavnega intendanta imenovan *maître des requêtes* v Državnem svetu, baron Charles-Godefroy Redon de Bellville, vendar pa so bile v drugačnih zunanjepolitičnih okoliščinah po Napoleonovi poroki z avstrijsko nadvojvodinjo Marijo Luizo tudi Marmontove velike pristojnosti bistveno zmanjšane, s tem pa tudi njegova relativna neodvisnost od osrednje francoske vlade. Nekatere priprave na upravno organizacijo Ilirije so potekale že pred sredino leta 1810, konec julija istega leta pa so se začeli v Parizu pod predsedstvom predsednika vojaške sekcije v Državnem svetu generala Antoina-Françoisa Andréossyja ob aktivnem sodelovanju dvajsetčlanske ilirske deputacije pripravljati na temeljito upravno-pravno reorganizacijo provinc. Vanje se je jeseni leta 1810 aktivneje vključila tudi

¹² SALATA, *Il diritto d'Italia*, str. 119.

¹³ QUARANTOTTI, *Trieste e l'Istria*, str. 260.

ilirska vlada v Ljubljani, zlasti njen glavni komisar za pravosodje baron Joseph Cofinhal-Dunoyer, ki je prispel na svoje delovno mesto v Ljubljano šele 10. septembra 1810. Temeljni namen upravne preuredbe je bilo povečati pristojnosti cesarske osrednje vlade in v Ilirijo postopoma vpeljati celoten francoski upravno-pravni sistem oziroma izvesti postopno integracijo Ilirije s francoskim cesarstvom.¹⁴

ILIRSKA DEPUTACIJA V PARIZU IN RAZPLET POGAJANJ O PRIHODNJI UREDITVI ISTRE

Ilirska deputacija je na čelu z Angelom Calafatijem krenila proti Parizu maja 1810 z namenom, da se pokloni francoskemu cesarju in se udeleži slovesnosti ob njegovi poroki z Marijo Luizo, dejanski namen pa je bil, kot že rečeno, sodelovati pri upravno-pravni reorganizaciji Ilirskih provinc, ki so jo pod vodstvom generala Antoina-Françoisa Andréossyja začeli snovati v okviru Državnega sveta.

Maršal Marmont, ki je v svojih *Mémoires* Calafatija označil z izrazi »*dalmat fort considéré*« in »*homme d'esprit*«, je v istrskem prefektu kljub njegovemu odklonilnemu stališču do vključitve Istre v okvir Ilirskih provinc videl najbolj ustrezno osebnost za vodjo ilirske deputacije, pa tudi zvestega Napoleonovega privrženca, ki bi morda uspel pri cesarju izboriti še kako koncesijo v prid nekdanjega Istrskega departmaja.

Tajnik ilirske deputacije je s Calafatijevim pooblastilom postal Bartolomeo Cadamuro-Morgante, zaročenec njegove hčerke Antonie Elene Anne, ki je s svojo materjo, Marianne Urbani-Calafati, istrskega prefekta spremljala na njegovi poti v Pariz. Iz bogate Bartolomeove korespondence z očetom Marcom Cadamurom se razodevajo mnoge podrobnosti o potovanju, bivanju v Parizu, zlasti pa o veliki tragediji Angela Calafatija, njegove žene in hčerke ob požaru na avstrijski ambasadi 1. julija 1810.¹⁵

¹⁴ ŠUMRADA, Janez, Glavni intendant Ilirskih provinc. V: KOLANOVIĆ, Josip, ŠUMRADA, Janez (ur.), *Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806–1814. Arhivski vodnik*. Zagreb, 2005, str. 699–700.

¹⁵ Plemiška družina Cadamuro je izvirala iz Trevisa, po ženski liniji je kasneje sprejela še priimek Morgante. Marco Cadamuro, rojen v Noventi leta 1762, se je po poroki naselil v Kopru in prevzel mesto direktorja Kraljeve tobačne uprave (*Regio Ferma Tabacchi*) z velikim skladiščem tobaka iz turških dežel in prodajalno tobaka, ki je bil tako kot sol državni monopol. Njegov sin Bartolomeo Cadamuro-Morgante, rojen 1792 v Tolmezzu, je po Calafatijevi nesreči ostal z njim v Parizu

Korespondenca odstira tudi mnoge podrobnosti, ki kažejo zlasti na huda nesoglasja med večjim delom članov delegacije in Calafatijem, saj Bartolomeo govori o njihovi verolomnosti in zahrbtnosti, potem pa v pismu iz konca meseca julija 1810 očetu pojasnjuje:

»Veste, da me je prefekt imenoval za tajnika deputacije in v tej funkciji sem hodil na razne sprejeme in praznovanja ter na kosilo k cesarju, ne da bi si kdo upal kaj oporekati. Potem pa, ko bi se morali člani deputacije uradno predstaviti cesarju, so bili zaradi prefektove nesreče tako nesramni, da so enega od članov deputacije poslali k prefektu s sporočilom, da tajnika sploh ne poznajo in da nasprotujejo temu, da bi se skupaj z njimi udeležil audience pri cesarju, saj da me ne pripoznajo za člana ilirske deputacije. Prefekt me je potolažil, da se bo na vso moč potrudil in me vzel s seboj, ko se bo sposoben predstaviti cesarju. Sprejem pri cesarju so znova prestavili in ne vemo na kateri datum. Sicer pa v Parizu od začetka slovesnosti ni bilo videti deputacije s tako zlobnimi, zahrbtnimi, domišljavimi in vzkipljivimi člani, kakršna je ilirska. Prefekt se boji, da so cesarju znane njihove lastnosti in da jim ne uide kaka njegova graja. Tudi sam se strinjam, da moramo biti potrpežljivi, vendar ne morem verjeti, da je lahko toliko zlobe v ljudeh, ki spremljajo našega prefekta.«¹⁶

V pismu z dne 18. avgusta 1810 je Bartolomeo očetu sporočil, da je bila ilirska deputacija končno sprejeta pri cesarju, toda ker sta bila tako on kot Calafati, ki je bil zaradi ran na nogah priklenjen na bolniško posteljo, izločena od uradnega dogajanja in delovnih sej deputacije z generalom Andréossyjem, smo danes prikrajšani za dragocene informacije o vsebini in poteku teh sestankov. Domnevamo, da so dnevni redi in zapisniki sej, ki so potekale v okviru Državnega sveta, shranjeni v njegovem arhivu, prav gotovo pa predstavljajo dragocen in še neobjavljen vir, ki bi v mnogo čem osvetlil to pomembno fazo v upravnopravnem formiranju Ilirskih provinc.

Sredi novembra 1810 je Bartolomeo očetu končno poročal, da je ilirska deputacija zaključila delo in da je ob koncu cesar deseterico članov odlikoval z legijo časti, šesterico s kraljevim redom železne krone in trojico z odlikovanjem častnikov legije. Med odlikovanci je bil kljub svoji odsotnosti tudi prefekt Calafati, ki mu je bilo s

do okrevanja in vrnitve v Koper oziroma Trst ob koncu marca 1813. Kot njegov posinovljeneec je kasneje postal upravljavec njegove zapuščine. Celotno korespondenco hrani Pokrajinski arhiv Koper, Družinski arhiv Cadamuro-Morgante, SI 75, 291, fasc. 27.

¹⁶ PAK, DACM, SI 75, 291, 27.

tem vsaj nekoliko poplačano trpljenje in prizadetost zaradi izgube svojih najdražjih, saj sta mu tako hčerka Antoinette kot žena Marianne za posledicami opeklin umrli in bili pokopani v Parizu.

Kljub fizični prizadetosti in moralni potrnosti je Calafati vendarle sledil dogajanju v svoji istrski prefekturi in zatem v intendanci, kjer mu je bila z Marmontovo reorganizacijo Ilirskih provinc namenjena funkcija intendanta, a jo je v njegovi odsotnosti v dokaj težkih pogojih in razmerah opravljal Giovanni Vergottini, nekdanji podprefekt v Rovinju.

ISTRA V SKLOPU ILIRSKIH PROVINC IN UVEDBA ENOTNEGA SISTEMA OBLASTI

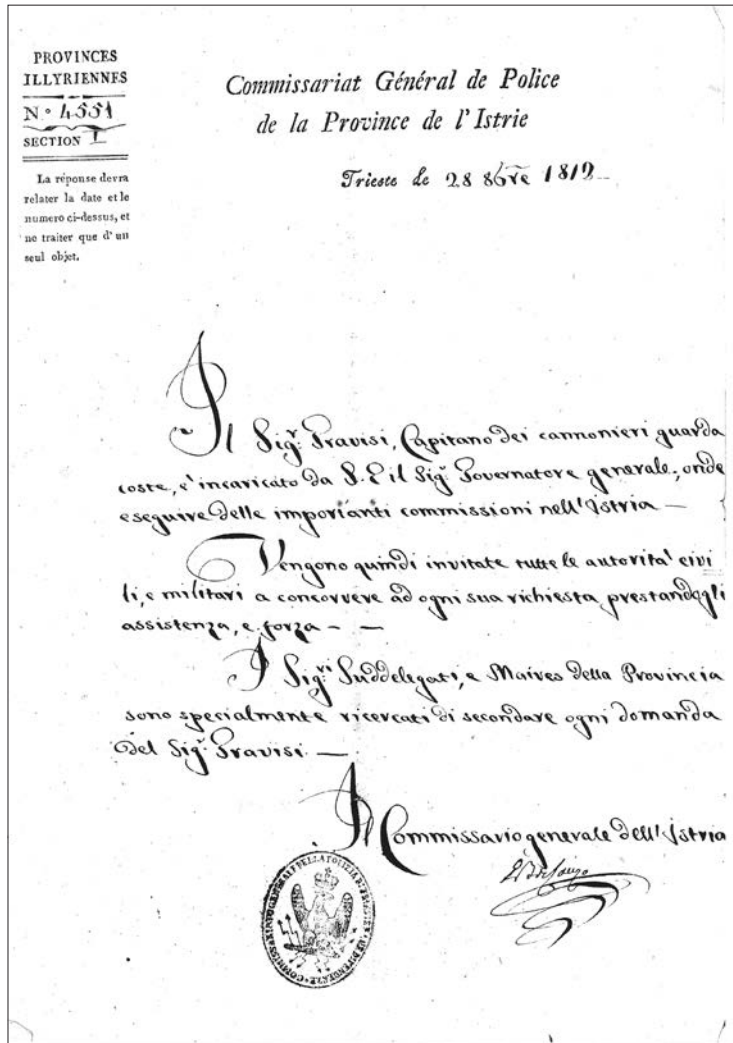
Poseben status Istrske intendance s sedežem v Kopru je Napoleon zadržal do konca junija 1811, ko je bila le-ta podrejena provincialni intendanci v Trstu. Dne 30. junija 1811 je novi generalni guverner Ilirskih provinc Henri Bertrand namreč izdal ukaz, da so ukinjene vse stare intendance, tudi tista v Kopru, ki je postala podrejena neposredno svoji provincialni intendanci v Trstu.

Istrska intendantca se je delila na štiri distrikte: Trst, Gorica, Koper in Rovinj, ti pa na 16 kantonov in kantoni na občine. V občinah so bili od tega časa dalje vzpostavljeni tudi sveti – municipalni konziliji, ki so imeli pristojnosti predvsem pri nadzoru občinskih prihodkov in odhodkov. Razmejitev med distrikti in kantoni je ostala ista kot pri razdelitvi leta 1807, s tem da je bil sistem francoske državne uprave razširjen še na območje nekdanje Pazinske grofije.¹⁷

Sodstvo v Istri v drugem obdobju francoske oblasti ni doživljalo večjih sprememb. Mirovna sodišča so tako kot pod Italijanskim kraljestvom delovala na sedežih kantonov. Mirovni sodniki so razsojali o manjših kaznivih dejanjih, predvsem o izterjatvah davkov. Imenoval jih je generalni guverner na predlog generalnega komisarja pravosodja. Prvostopenjski civilni sodišči sta delovali le v Kopru in Rovinju (*Tribunale di prima istanza*). Temu poslednjemu, ki je bil formiran novembra 1811, je bilo v sodnem pogledu podrejeno celotno območje južno od Mirne in celo

¹⁷ Na območju pazinskega kantona so formirali 6 novih občin: iz občine Buzet so izdvojili posebno občino Draguč, občino Bale pa so ukinili in jo skupaj z Rovinjskim selom spojili v občino Rovinj; glej CRNKOVIĆ, Goran, Administrativno-teritorijalno ustrojstvo upravnih i sudbenih oblasti u Istri u vrijeme njene političke integracije 1797–1825. V: *Problemi sjevernog Jadrana*, 6. Rijeka, 1988, str. 212.

Pooblastilo generalnega policijskega komisarja Ilirskih provinc (28. oktober 1812) topniškemu kapitanu Franciscu Gravisiju pri izvajanju njegovih posebnih ukrepov na istrskih tleh.

kanton Poreč ter občina Novigrad. Prizivno sodišče (*Cour d'appel*) na odločitve prvostopenjskega sodišča Istrske intendance je bilo v Ljubljani. Trgovsko sodišče (*Tribunal de commerce*) so iz Kopra premestili v Trst ter je bilo kot posebno sodišče pristojno za celotno Istrsko intendanco.¹⁸

Na splošno je Koper v času Ilirskih provinc v veliki meri izgubil vlogo politič-

¹⁸ CRNKOVIĆ, Administrativno-teritorijalno ustrojstvo, str. 212.

nega, upravnega in gospodarskega središča Istre. Z ukinitvijo prefektуре, finančne intendance, departmajskega in distriktnega sveta ter trgovskega in apelacijskega sodišča se je zmanjšalo število administracije, zato je število mestnega prebivalstva padlo pod 4000.¹⁹

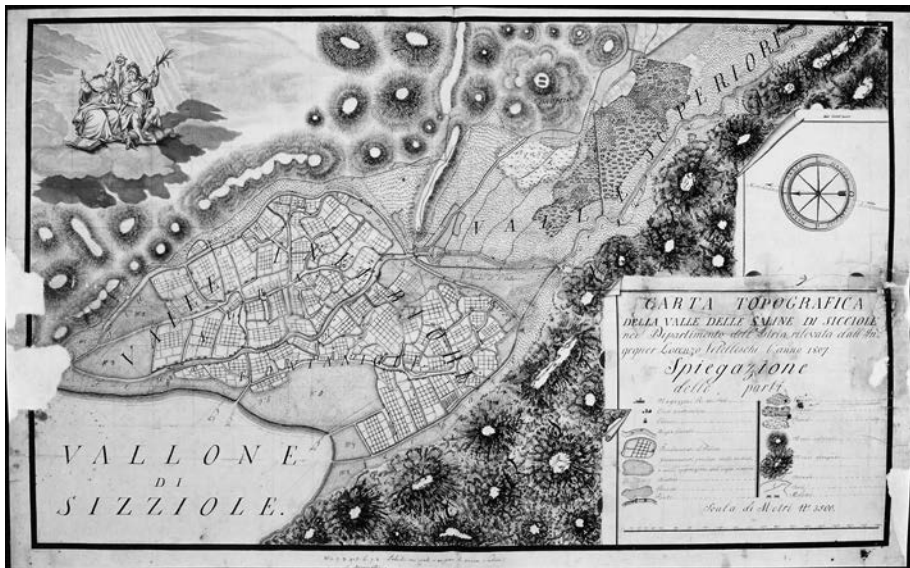
Ukrepi, ki jih je po drugi strani podvzel Bertrand za ureditev in utrditev odnosov z Italijanskim kraljestvom v času ponovne angleške pomorske blokade, na katero so se francoske oblasti odzvale z ostrimi ukrepi in uničevanjem njihovega blaga, so šli v smeri oblikovanja nove carinske politike in vzdrževanja kolikor toliko rednega prometa z Benetkami, kamor so ladje manjše tonaže, uporabljajoč kanale v laguni, uspеле dovažati zadostne količine istrske soli in lesa za beneški arzenal. Piranske, koprške in miljske soline so intenzivno nadaljevale produkcijo soli za Italijansko kraljestvo, ni pa ustreznih podatkov o dobavah lesa iz istrskih gozdov za beneški arzenal oziroma ladjedelnico, ki so jo na hitro zgradili v Trstu za gradnjo nekaj fregat in drugih manjših ladij, namenjenih ilirski floti.

Velike težave so se pokazale pri dobavah soli za Ilirske province, ki so lahko razpolagale s paškimi solinami skupaj z nekdanjimi avstrijskimi v Škednju in Ža-vljah. Ilirska vlada je kmalu sprevidela, da je predvidena rešitev povsem iluzorna, saj nekdanje avstrijske soline niso bile uporabne. Treba je bilo zgraditi nove, vendar je bilo edino ustrezno območje za zgraditev novih solnih fondov v bližini obstoječih solin. Po dolgih pogajanjih in po Napoleonovem posredovanju z dekretom 9. aprila 1813 je bilo Ilirskim provincam izdano soglasje, da v lastno korist razširijo istrske soline, začevši z onimi v Sečovljah na območju Lere. Ukrep je sprožil alarm celotnega piranskega območja, saj bi nove soline postale državna last, s tem pa bi postopno prišlo do ekspropriacije zasebnih solin v celotni regiji. V Piranu je njegovo županstvo postavljalo birokratske ovire za pričetek novih del in podeljevanje pooblastil se je zavleklo za toliko časa, da je kmalu po prvih zemeljskih delih prišlo do padca Ilirskih provinc. Načrte razširitve sečovljskih solin je tako uresničila šele avstrijska vlada in pripisala lastništvo novih solnih fondov starim tradicionalnim podjetnikom oziroma lastnikom.²⁰

Ob vseh teh težavah sta angleška pomorska blokada in piratstvo istrska pristaniška mesta prisilila k obalni plovbi in trgovski menjavi vzdolž zahodne istrske obale; tako so v letih 1811/12 v poreško pristanišče v največji meri priplule le ladje iz Rovinja, Pirana, Trsta, Vrsarja in Pulja, medtem ko so bile ladje iz oddaljenejših pristanišč, npr. Chioggie, Kotorja, Cresa, Brindisija in drugih pristanišč, dokaj

¹⁹ MARUŠIČ, Koper v času Napoleona, str. 64.

²⁰ APOLLONIO, *L'Istria Veneta dal 1797 al 1813*, str. 282.

L. Vitelleschi, Načrt sečoveljskih solin iz leta 1807.

redke.²¹ Prišlo je skoraj do popolne blokade francoske trgovske mornarice od rta Premantura do Tržaškega zaliva, zato sta istrski intendant (v tem času mladi Lucien-Emile-Arnault, ki ga je šele v začetku marca 1813 zamenjal Angelo Calafati) in komandant mornarice v Trstu zahtevala maksimalno prizadevanje vseh pristaniških mest in njihovih vojaških posadk, da se zlasti angažirajo v borbi proti morskemu gusarstvu in tihotapstvu, ki se je nenehno širilo.

Kljub tem težkim razmeram je bila tržaška luka še vedno dokaj prometna. Po poročilih tamkajšnje luške kapitanije je v letu 1813 v njeno pristanišče vplulo in izplulo 580 ladij različne tonaže, ki so prevažale dragoceno trgovsko blago, pa tudi informacije, povezane z razmerami na morju, o epidemijah (zlasti kugi), gibanju angleškega in piratskega ladjevja, njihovih akcijah itd. Toda gledano na splošno je bila angleška blokada istrske obale, ki jo je spremljalo še gusarstvo, tako močna, da je zlomila istrsko pomorstvo in trgovino, s tem pa tudi istrsko gospodarstvo, saj sta bili to njegovi najbolj vitalni veji. Z osiromašenjem prebivalstva v obalnih predelih in opuščanjem pomorskega razvoja v zahodnoistrskih obalnih mestih, zlasti v

²¹ ŠETIĆ, Nevio, *Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805–1813*. Pula, 1989, str. 54.

največjem središču, kakršen je bil Rovinj, so Francozi le še povečali število nezadovoljnega prebivalstva in si ustvarjali nove nasprotnike. Zaradi tega je v tem obdobju istrsko gospodarstvo še bolj nazadovalo in ostajalo v tradicionalnih okvirih, brez vplivnega in progresivnega duha meščanske družbe, ki je postala nosilec gospodarskega in družbenega razvoja v razvitejših predelih Evrope.²²

Reforme, ki jih je v Istri izvajala francoska oblast v letih 1810–1813, so sicer temeljile na organizacijskem sistemu Napoleonovega cesarstva in na načelih francoske revolucije, vendar ne smemo zanemariti dejstva, da je postajal Napoleonov oblastni sistem tem bolj konservativen v odnosu do revolucionarnih zahtev, čim bolj se je časovno in teritorialno odmikal od časov revolucije in od same Francije. Ta oblast se je obenem hotela v zasedenih deželah tudi mnogo bolj mirno in postopno približati ureditvi, kakršna je bila v Franciji. Francoske oblasti so pač razvijale koncepcijo mlade buržoazne države z uniformiranim in centraliziranim upravnim sistemom, urejale nov šolski sistem, enotno vojaško obveznost, uveljavljale enakost pred zakonom, odpravljale privilegije vladajočih razredov itd. Mnogi načrti francoske uprave so žal ostali šele na začetku ali pa na pol poti, zlasti nepopolno izvedeni sistem francoske zakonodaje, tako da je bila kratkotrajna francoska oblast v Istri bolj pomembna zaradi dobrih zamisli kot pa zaradi njenih uresničitvev.²³

Kljub temu pa temeljne pridobitve francoske dobe velja spoštovati tudi na osnovi administrativnih odredb kasnejše avstrijske državne uprave, v kateri se kaže kontinuiteta predhodnih koncepcij, saj je bil edini kohezivni dejavnik na zgodovinsko-institucionalni ravni prav čas Napoleona, ki je, čeprav le za kratek čas, pod isto upravo in zakonikom združil ne le Istro, temveč tudi ozemlja, ki so kasneje tvorila Avstrijsko primorje.²⁴

²² ŠETIĆ, *Napoleon u Istri*, str. 208.

²³ CRNKOVIĆ, *Administrativno-teritorijalno ustrojstvo*, str. 214.

²⁴ DORSI, Pierpaolo, *Deželna ustava in načelo predstavništva v Istri v dobi restavracije*. V: *Annales / Analiz Koprskega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, str. 268.

ILLYRIAN DEPUTATION IN PARIS AND THE PROCESS OF BRINGING ISTRIA INTO THE FRAMEWORK OF THE ILLYRIAN PROVINCES (1809/10)

SUMMARY

At the end of the *ancien régime* Istria broke out from a fairly anachronistic state system which at the beginning of the industrial age and major reform movements of the 18th century left little flexibility for new production relationships and a faster socio-political development. With the fall of the Venetian Republic (1797) came the elimination of the almost two-hundred-kilometre-long state border unnaturally splitting the Istrian peninsula, further atomising the already small administrative units and ethnic groups, fragmenting its natural geographically-determined resources, as well as turning Venetian Istria away from its natural hinterlands and Austrian Istria from its closest natural ports.

Thus, during the first Austrian period major changes in the provincial system already began to take shape in 1804 with the incorporation of the former Venetian Istria and Trieste into the unified Trieste-Istrian gubernium with its seat in Trieste. The administrative union had largely beneficial effects on the Istrian economy, which could thenceforth freely export its products to the Trieste market, but the loss of political independence in the former Venetian Istria inspired a certain regret and antipathy towards the Austrian system, especially in bourgeois circles and among intellectuals who were already under a strong influence of the French revolutionary ideas and the Francophile clique surrounding Angelo Calafati.

The first Austrian period (1797–1805) was followed by the period in the Italian Kingdom (1806–1809), during which the Istrian *ancien régime* under the prefect Angelo Calafati adapted fairly quickly to the new political, administrative, judicial and social changes brought about by the new French legislation. The bureaucratic apparatus of the Italian Kingdom with its seat in Milan was relatively efficient, systematic and innovative. Said apparatus – actually a product of the Austrian Theresian-Josephine methods from the second half of the 18th century – became even more dynamic and efficient in combination with the French *esprit de géométrie*, in which it was possible to recognise an impulse that emerged from Napoleon's strong personality.

However, if Napoleon's incorporation of the Istrian department into the Italian Kingdom went hand in hand with the encouragement and promotion of the

national principle during the period of Romantic awakening and was received with great enthusiasm among the Italian population, which began to grow its national awareness, his incorporation of Istria and Trieste into the framework of the Illyrian Provinces in compliance with the Treaty of Schönbrunn of 1809 met with strong resistance. In light of these developments major endeavours were undertaken by the government in Milan as well as prefect Angelo Calafati, who set out for Paris in 1810 as the head of the Illyrian deputation to preserve the former status of the Istrian department within the framework of the Italian Kingdom. Eventually, a personal tragedy removed Calafati from the course of the political developments and accelerated the administrative-political integration of the Istrian peninsula into the Illyrian Provinces.

After 1809 or, more accurately, during the process of establishing the Illyrian Provinces and decrees on the final organisational-political system, especially in the field of legal-administrative arrangement of the provinces of the later-to-be Austrian Littoral, which lasted until the autumn of 1811, Napoleon completed a process that Austria had begun in 1804 with the unification of the former Venetian Istria and Trieste. The only difference was that he decided on the basis of a study made by Governor General Henry Bertrand to also incorporate the Pazin canton into its framework. This brought the entire Istria – the former Venetian Istria, the Pazin County and the Austrian Trieste – under a single administration, which, in turn, led to the first unification of the administrative system of the former Venetian Istria and Austrian Istria with Trieste as the administrative centre.

Given the above, the year 1809/10 was a watershed in Istria's history both in the regional and wider national context. During that period broader socio-economic, political and national aspects came to the forefront for the first time that would later, in parallel with the 19th-century national revival and growing awareness of the local population, begin to escalate into the ever-growing national antagonisms.

VPLIV FRANCOSKIH VOJN NA PLEMSTVO V HABSBUŠKI MONARHIJI

MIHA PREINFALK

Francosko revolucionarno vrenje in z njim povezane koalicijske oz. Napoleonove vojne, ki so ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja za skoraj četrt stoletja obremenile evropski prostor, so imele velike in daljnosežne posledice na plemstvo v habsburški monarhiji. Te posledice so bile večplastne, posegle so na vsa področja življenja in delovanja plemiške družbe. Pričujoči prispevek bo izpostavil nekaj vidikov teh sprememb in jih ponazoril s konkretnimi primeri, ki se dotikajo našega, se pravi ožjeslovenskega prostora.

Če se začetek nekoliko pomudimo pri pravnem statusu avstrijskega plemstva, potem lahko rečemo, da je bila s formalno-pravnega stališča največja sprememba za plemstvo ta, da je bilo zaradi Napoleonovih političnih akcij avgusta 1804 uradno razglašeno Avstrijsko cesarstvo, skoraj natančno dve leti kasneje pa je bilo dokončno ukinjeno skoraj tisočletno Sveto rimsko cesarstvo.¹ Ta dogodek, ki je dodobra spremenil politični zemljevid Evrope in nanj Avstrijsko cesarstvo umestil kot samostojno državo, je imel tudi velike pravne posledice za njegovo plemstvo. Da bi razjasnili relativno zapletena pravna razmerja, ki so urejala in hkrati bremenila plemstvo pod habsburškim žezlom na relaciji cesarstvo – dedne dežele, moramo poseči nekoliko dlje v zgodovino. Leta 1453 je namreč cesar Friderik III. uradno potrdil veljavnost spornega »*privilegium maius*«, se pravi ponarejene verzije »*privilegija minus*« iz 12. stoletja. Privilegij majus, ki je nastal po naročilu vojvode Rudolfa IV. Habsburškega,

¹ Prim. tudi *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860*. Ljubljana, 2001, str. 43–44.

je za Habsburžane predvideval velike pravice nad drugimi vojvodami, povzdignil jih je torej v nadvojvode, med drugim pa jim je priznaval oz. določal tudi pravico do podeljevanja plemiških nazivov. Pri tem je treba poudariti, da je v privilegiju mišljeno plemstvo na ravni cesarstva, saj deželnega plemstva takrat še ni bilo oz. je bilo to šele v fazi razvoja.

Friderikova potrditev privilegija majus je ravno zaradi dejstva, da so od takrat dalje pa vse do konca Svetega rimskega cesarstva cesarski prestol zasedali Habsburžani, povzročala nenehne spore glede kompetentnosti dvornih pisarn – cesarske na eni in avstrijske, torej tiste, ki je bila pristojna za dedne dežele, na drugi strani. V osnovi je šlo za vprašanje, katera od obeh dvornih pisarn je pristojna za potrditev plemiškega naziva in izdajo plemiške diplome v primerih, ko je bil v plemiški stan povzdignjen habsburški podložnik. Že leta 1567 je npr. avstrijska stran zahtevala, da cesarska dvorna pisarna ne sme izdajati diplom za avstrijske podložnike, medtem ko je cesarska dvorna pisarna zagrozila, da ne bo priznala nobene diplome, ki jo bo izdala avstrijska dvorna pisarna.

Nesporazumi, ki so jih prinašali omenjena dvojnost in različna tolmačenja tozadevnih pravnih določil, so pripeljala do nastanka dveh kategorij plemstva – cesarskega plemstva (*Reichsadel*) in plemstva dednih dežel (*erbländischer Adel*), čeprav je bilo to s pravnega stališča napačno. Spor je konkretnije začela reševati Marija Terezija, ki je leta 1746 pristala na predlog, da plemstvo, ki ga je obravnavala cesarska dvorna pisarna, dobi določilo *Reichs-*, in da je pravica do podeljevanja tega določila pridržana samo tej pisarni. Ravno tako je nekaj let kasneje (1773) prišlo do kompromisa med cesarsko in takrat že združeno češko-avstrijsko dvorno pisarno v primerih, ko je bil prosilec za plemiški stan avstrijski podložnik. Če je ta svojo prošnjo naslovil na cesarsko dvorno pisarno, je morala ta pred izdajo diplome pridobiti pozitivno mnenje češko-avstrijske dvorne pisarne in obratno.

Ta proces, ki se je sicer začel že v 15. stoletju, neke vrste formalno potrditev pa je dobil v 18. stoletju, je dejansko pomenil počasno izločanje avstrijskih dednih dežel iz Svetega rimskega cesarstva in s tem posledično tudi izločanje plemstva v habsburških deželah iz korpusa plemiških rodbin cesarstva. Zaključno fazo v tem procesu je pomenilo leto 1806, ko so bili Sveto rimsko cesarstvo in z njim povezane inštitucije odpravljeni. Od takrat dalje je tudi avstrijsko plemstvo nastopalo kot povsem samostojen pravni subjekt, čeprav so določene razlike in posebnosti še vedno ostale. Od leta 1806 dalje namreč nobena na novo plemenitena rodbina ni mogla več pridobiti naziva »cesarska«, se pravi *Reichs-*. To je z drugimi besedami pomenilo, da so se plemiške rodbine oz. posamezniki, ki so jih Habsburžani kot avstrijski cesarji pov-

zdignili v plemiški stan po letu 1806, šteli samo še k avstrijskemu plemstvu in ne več k »rajhovskemu« (*Reichsadel*). Kategorija rajhovskega plemstva je nenadoma dobila povsem nove dimenzije, postala je ekskluziva, nedosegljiva za novopečeno avstrijsko plemstvo. To je vodilo v vedno večjo polarizacijo med starim in novim plemstvom; rodbinam, katerih plemiški status je izviral še iz časa nemškega cesarstva, je zrasel ugled, njihov plemiški status je bil družbeno vreden veliko več kot status avstrijskega plemstva.² Tudi (genealoški) stiki med obema skupinama so bili redki.³ Takšna polarizacija sicer ni bila nič novega, saj je bilo plemstvo razdeljeno že v Svetem rimskem cesarstvu – npr. na državno neposredne družine (visoko plemstvo) in ostale (nižje plemstvo) ali pa na stare plemiške rodbine (praplemstvo), ki so svoj plemiški status vlekli iz visokega srednjega veka in novoveške plemiške rodbine (plemstvo obleke oz. pisemsko plemstvo), ki so plemiški status dobile s plemiškim pismom ali diplomo. Vse te delitve kažejo na izjemno heterogenost plemstva v Svetem rimskem cesarstvu kot posebne družbene skupine, in to se je po letu 1806 v določeni meri preneslo tudi na avstrijsko plemstvo.⁴

Če se še nekoliko pomudimo pri pravnih vidikih plemstva po francoskih vojnah, moramo tudi omeniti, da te niso vplivale le na avstrijsko plemstvo v starih dednih deželah, temveč so sprožile pomembne premike tudi v novopriključenih deželah, ne le na italijanskem zahodu in delno tudi na slovanskem vzhodu, temveč tudi v drugih deželah, ki so še danes del Avstrije (npr. v Salzburgu, kjer je imel salzburški nadškof do leta 1802 pravico do podeljevanja plemiških nazivov). Že obstoječemu

² O pravnih vprašanih habsburškega plemstva gl. predvsem: FRÖLICHSTHAL, Georg Freiherr v., *Nobilitierungen im Heiligen Römischen Reich*. V: ELVERVELDT-ULM, Sigismund Freiherr v., *Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen*. Limburg/Lahn: Starke Verlag, 2001, str. 67–119. FRÖLICHSTHAL, Georg Freiherr v., *Der Adel der Habsburgermonarchie im 19. und 20. Jahrhundert. Index zu seinen Genealogien*. Inzingen bei Rothenburg an der Tauben, 2008; WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold, *Österreichisches Adelsrecht 1804–1918*. V: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 17/18. Band, 1964/1965, str. 109–146.

³ Ena od izjem, ki so potrjevale zgornje pravilo, je bila (tudi s slovenskim ozemljem povezana) rodbina vitezov Gutmannsthal-Benvenuti. Ludvik Gutmannsthal (1810–1890) je plemiški naziv, grb in priimek šele leta 1859 podedoval po svojem očimu Janezu Krstniku Benvenutiju, vendar se je njegova hči Marija (1852–1936) leta 1875 že poročila v visoko plemstvo – postala je kneginja Wrede. Prav tako sta se v visoko plemstvo primožili Ludvikovi pravnikinji Elisabeth (poročena princesa Auersperg (1924–1995)) in Emma (poročena kneginja Liechtensteinska (1926–1984)). Prim. ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Gutmannsthal-Benvenuti, Ludwig, 29. XI. 1859; RUGÁLE, Mariano, PREINFALK, Miha, *Blagoslovljeni in prekleti. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, 1. del. Ljubljana, 2010, str. 97–101.

⁴ PREINFALK, Miha, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura* (Thesaurus memoriae, Dissertationes 5). Ljubljana, 2005, str. 21–38.

plemstvu na teh območjih je bilo treba s posebnimi zakoni priznati plemiški status in ga integrirati v razširjeno avstrijsko cesarstvo.

Slovenski prostor je bil v teh procesih udeležen s svojim zahodnim delom – na Primorskem oz. v nekdanjem beneškem delu Istre in v nekdanj prav tako beneški Furlaniji. Beneško plemstvo in patricijat v primorskih mestih sta bila podvržena strogim preverbam plemiškega statusa, kar je posledično nekaterim prineslo potrditev plemiškega statusa, drugim pa njegovo zavrnitev. Postopki so bili zapleteni zlasti v novoustanovljenem lombardsko-beneškem kraljestvu, kjer je bilo staro plemstvo zelo heterogeno in ga je bilo zelo težko uvrstiti v že uveljavljeni avstrijski sistem. Poleg tega je bilo tamkajšnje staro plemstvo pod Napoleonom večinoma ukinjeno in je moralo pod avstrijsko oblastjo znova prositi za potrditev plemiškega naziva. Med letoma 1817 in 1827 so tako uredili status nekdanjega mestnega patricijata v novem kraljestvu in v 19 mestih so članom patricijata priznali plemiški naziv. Med temi mesti sta bila za slovenski prostor zanimiva Čedad in Videm.

Nekoliko bolj preproste so bile razmere v Istri, kjer starega plemstva Napoleon ni odpravil. Avstrijska oblast se je odločila, da avstrijsko plemstvo dobijo nekdanje patricijske družine v Koprju in Poreču, medtem ko je bila prošnja za Novigrad in Labin zavrnjena.⁵ Ena izmed koprskih patricijskih rodbin, ki ji je bilo priznано tudi avstrijsko plemstvo, je bila npr. družina Bembo; v Poreču pa lahko omenimo družino Volpi, ki je leta 1836 dobila še predikat Cesanenfeld (po posesti, imenovani Cesana – danes rt Barbariga).⁶

Spremenjen pravni status avstrijskega plemstva po letu 1806 in plemstva priključenih dežel po letu 1815 predstavlja le en vidik vpliva francoskih vojn na plemstvo habsburške monarhije. Drugi vidik, ki bi ga bilo treba izpostaviti na tem mestu, se je kazal v samih povzdigih v plemiški stan. Na eni strani imamo številne posameznike, ki so se odlikovali v vojnah proti Francozom in so kot nagrado prejeli plemiški naziv, običajno še v času samih vojn, torej pred Napoleonovim padcem. Med njimi moramo seveda na prvem mestu omeniti znamenitega Jurija Vego, katerega matematično znanje je omogočilo marsikatero zmago avstrijskega topništva proti francoski vojski v zadnjem desetletju 18. stoletja. Zato je leta 1800 cesar Franc II.

⁵ FRÖLICHSTHAL, *Der Adel*, str. 18, 19; WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht*, str. 124.

⁶ ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Volpi v. Cesanenfeld, Anton, 17. IV. 1883. Članica omenjene rodbine, Albertina Volpi-Cesanenfeld, se je poročila z najstarejšim sinom Josipa viteza Gorupa pl. Slavinjskega, Kornelijem. Prim tudi. HRIBAR, Angelika, Josip Gorup in njegova rodbina. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino (Rodbini Kalister in Gorup)*, 58, 2010, str. 140.

Jurija Vego povzdignil v baronski stan, in sicer, kot se je glasila uradna obrazložitev, »za plačilo njegovih zaslug, ki si jih je pridobil med dvajsetletno vojaško službo z modrostjo, izrednim pogumom in nasploh vzornim vedenjem«. Vegove zasluge na področju topništva odsevajo tudi v njegovem grbu, v katerem je upodobljena goreča granata.⁷ Kot zanimivost lahko omenimo, da je točno 100 let pozneje, torej leta 1900, enako gorečo granato v grb dobil tudi Karel Kastl, ko je bil poplemeniten s predikatom Traunstatt. Karel Kastl, sicer tudi sam topniški častnik, je bil poročen z Vegovo sorodnico Frančiško Peterka in je tudi v spomin na slavnega ženinega sorodnika v svoj grb prevzel gorečo granato.⁸

Na drugi strani pa imamo častnike avstrijske vojne, ki so sicer aktivno sodelovali v francoskih vojnah, a se morda niso odlikovali v tolikšni meri kot npr. Jurij Vega. Častniki, ki so za poplemenitje zaprosili po letu 1815, torej po koncu francoskih vojn, so to storili večinoma na podlagi določil Marije Terezije, ki so predvidevali povzdige v plemiški stan za častnike, ki so v avstrijski vojski neprekinjeno služili vsaj 30 let.⁹ Tovrstni prosilci za plemiški stan so se v svojih prošnjah skoraj brez izjeme sklicevali na svoje zasluge in dosežke v času spopadov proti Francozom in njihove prošnje razkrijejo marsikatero zanimivo in tudi tragično podrobnost iz vojnega časa.

Med številnimi tovrstnimi primeri lahko omenimo za slovenski prostor zanimivo rodbino Hofbauer, katere začetnik Gotfrid Hofbauer se je rodil leta 1787 v Theresienstadtu (današnjem Terezínu) na Češkem. Hofbauer je v avstrijsko vojsko stopil že pri trinajstih letih in bil sprva nižji topničar. Udeležil se je številnih bitk v vojnah proti Napoleonu, zlasti pa se je izkazal v bitki pri Wagramu leta 1809, kjer je bil za »pogumno in odločno vedenje« odlikovan s srebrno medaljo za pogum, pozneje pa je dobil še zlato medaljo za pogum. Ta bitka odseva tudi v grbu, ki si ga je izbral ob svojem poplemenitju: ena od granat je ranila njega, druga pa je zadela njegovega konja in oddrobila glavo enemu od njegovih topničarjev; srebrno in zlato polje v zgornjem delu ščita simbolizirata srebrno in zlato medaljo za pogum, prekrižana meča pa sta bila napotek njegovim potomcem, naj »tudi sami pogumno in zvesto služijo cesarju«. Hofbauer je po tridesetih letih služenja v vojski zaprosil za plemiški naziv in seveda v prošnji naštel vse omenjene zasluge, ki so potem na-

⁷ SITAR, Sandi, *Vegov spomenik. 1854–2004, ob 250. obletnici rojstva Jurija Vego*. Dolsko, Senožeti, 2004, str. 70.

⁸ Prim. RUGÁLE, PREINFALK, *Blagoslovljeni*, 1, str. 109–111.

⁹ O t. i. sistematiziranem plemstvu gl. npr. PREINFALK, *Auerspergi*, str. 28.

šle mesto tudi v sami diplomi. Ob poplemenitenu je dobil še predikat Hohenwall, njegovi potomci pa so se naselili na Kranjskem in jih v Sloveniji najdemo še danes.¹⁰

Sklicevanje na zasluge v francoskih vojnah pa ni bilo pridržano le vojaškim častnikom, temveč so se ga pogosto posluževali tudi civilni uradniki, ki so kot prisilci za plemiški naziv izpostavljali svoja, habsburški vladarski hiši zvesta dejanja med francosko okupacijo in zlasti v času Ilirskih provinc. Kot primer lahko navedemo rodbino Schrey, katere izvor sicer ni povsem jasen, vsekakor pa je bila v Ljubljani vsaj od sredine 18. stoletja, ko med kranjskimi stanovskimi računskimi uradniki naletimo na Jošta Schreya. Njegov sin Jožef Schrey, rojen v Ljubljani leta 1769, je kariero začel pri kranjskih deželnih stanovih kot akcesist, pozneje pa je prevzel mesto akcesista pri kameralnem in vojaškem plačilnem uradu v Ljubljani in tam ostal do upokojitve. Leta 1829 je bil za svojo večdesetletno in izvrstno opravljeno službo povzdignjen v plemiški stan s predikatom »Redlwerth«, ki ga je izpeljal iz priimka svoje žene Jožefe Redl. V utemeljitvi za pridobitev plemiškega naziva je nanizal nekaj zanimivih drobcev iz svojega življenja: tako si je leta 1795 kot spremljevalec pri nekem vojaškem transportu denarja zlomil nogo in ostal vse življenje invalid, saj je bilo zdravljenje dolgotrajno in povezano z visokimi stroški, ki mu jih država ni nikoli povrnila. V letu nastanka Ilirskih provinc (1809) je bil zaslužen za rešitev avstrijske državne blagajne (Ärarialkassa), ves čas francoske zasedbe Kranjske pa je skrivaj delal za Avstrijce, čeprav je moral zaradi preživljanja številne družine sprejeti službo tudi pod novimi oblastniki. Dogodek z državno blagajno je simbolično prikazan tudi v njegovem grbu, v katerem je v prvem in četrtem polju upodobljen žerjav, ki v dvignjeni nogi drži kamen.¹¹ Žerjav v takšnem položaju simbolizira čuječnost oz. budnost, simbolika pa izvira iz pripovedke, da žerjavi med počitkom izberejo enega iz svoje jate, da jih straži, medtem pa v dvignjeni nogi drži kamen, da ga ne bi premagal spanec.¹²

Pa ne le aktivni udeleženci francoskih vojn, tudi njihovi potomci so se še dolgo po ponovni vzpostavitvi habsburške oblasti v dednih deželah, vse tja do konca 19. stoletja v prošnjah za povzdig v plemiški stan sklicevali na zasluge svojih prednikov. Eden takšnih je bil npr. Franc Ksaver Langer, graščak na Poganicah pri Novem mestu, ki je leta 1854 ob upokojitvi prosil za plemiški naziv. Čeprav je sam v državni upravi deloval skoraj tri desetletja, pa je v prošnji izpostavil predvsem delovanje

¹⁰ Prim. RUGÁLE, PREINFALK, *Blagoslovljeni*, 1, str. 102–103.

¹¹ ÖStA, AVHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Schrey, Joseph, 10. X. 1829. Gl. tudi RUGÁLE, PREINFALK, *Blagoslovljeni*, 1, str. 160–161.

¹² GÖBL, Michael, *Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Militärpersonen*. V: *Jahrbuch der Gesellschaft Adler*, Wien, 1987.

svojega očeta med francosko okupacijo. Njegov oče, prav tako Franc Ksaver Langer, je bil namreč eden prvih, ki se je na Kranjskem odzval pozivu k ustanovitvi deželne brambe pred Francozi in je tudi izrazil pripravljenost, da se proti njim bori izven kranjskih meja. K deželni brambi je pritegnil tudi večino uslužbencev na svojem gospostvu, jih opremil in oborožil z lastnim denarjem ter jih uril na gosposočinskih travnikih. Pozneje se je Langer s svojim bataljonom umaknil na Ogrsko, Poganice pa so zasedli Francozi. Domov se je vrnil šele po dveh letih (1811), vendar je bil bolan in je umrl še istega leta. Prošnja Franca Ksaverja Langerja ml. in njegovo povzdigovanje očetovega patriotskega delovanja med francosko zasedbo Kranjske se je zdela dvorni pisarni dovolj utemeljena, da je prižgala zeleno luč za njegov povzdig v plemiški stan, ki mu je Franc Ksaver dodal še slovenski predikat »Podgoro«. ¹³

S kronološkega stališča še bolj zanimiv primer je primer Jožefa Gressla, sina trebanjskega graščaka Karla Friderika Gressla. Jožef Gressel je namreč leta 1898, po več kot 30-letni vojaški službi, zaprosil za povzdig v plemiški stan. V utemeljitvi ni izpostavil le svojih vojaških pohodov proti Prusiji in v Bosni, ampak je omenil tudi zasluge svojega pradedca Janeza Nepomuka Barage, ki mu je ob francoski zasedbi Kranjske leta 1809 uspelo, da je državi pred Francozi rešil živo srebro v vrednosti 1.000.000 goldinarjev, za kar je bil odlikovan z zlato Salvatorjevo (odrešenikovo) medaljo. Zato je Gressel tudi prosil, da mu pradedov priimek dovolijo uporabljati kot predikat, kar se je tudi zgodilo (Gressel pl. Baraga). ¹⁴ Če pogledamo letnico Gresslovega povzdiga v plemiški stan, torej 1898, ugotovimo, da so bile francoske vojne aktualne, vsaj kar se tiče plemiške družbe, še skoraj 100 let po svojem koncu.

Viri 19. stoletja, zlasti na Kranjskem in v deželah, ki so postale del Ilirskih provinc, pogosto izpostavljajo še en vidik francoskega vpliva na tamkajšnje plemstvo – hudo finančno obremenitev, včasih celo popolno obubožanje plemiških rodbin, ki jih je obremenila francoska zasedba. Francozi so namreč zasedenim ozemljem določili visoko kontribucijo in druge davke, ki so prizadeli najpremožnejši, torej zlasti plemiški sloj. Posledice tega so bile vidne še dolgo po končanih francoskih vojnah in ukinitvi Ilirskih provinc in jih lahko poleg odprave fevdalizma in zemljiške odveze v letu 1848 smatramo za enega od vzrokov za dokončen gospodarski propad plemstva. ¹⁵ Morda najbolj znan takšen primer na Kranjskem so finančne težave barona Žige Zoisa. Čeprav so Zoisa že pred francosko zasedbo Kranjske bremenili

¹³ ÖStA, AVFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Langer, Franz, 28. VIII. 1857, 20. XI. 1873.

¹⁴ ÖStA, AVFHKA, Adelsakt, Hofadelsakt von Gressel, Josef, 10. I. 1898.

¹⁵ O francoski zasedbi slovenskega prostora in njihovih ukrepih gl. npr. VODOPIVEC, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana, 2006, str. 22–29.

visoki zneski, ki so jih od njega terjali njegovi sorodniki, pa tudi težave s trgovino z železom, je bila tudi francoska zasedba Kranjske hud udarec za njegovo premoženje. Med drugim je moral recimo za skoraj tri mesece plačati za stanovanje in oskrbo francoskih generalov ter njihovega spremstva, kar je nanese več kot 6.000 goldinarjev. Zois je bil zaradi finančnih težav prisiljen razprodajati svoje premoženje, npr. hiše v Trstu, propadle so njegove železarne, pred smrtjo je skušal prodati celo svojo knjižnico, zbirko mineralov in palačo na Bregu.¹⁶

Podobne razmere lahko ugotovimo na Turjaku. Leta 1810 je namreč turjaški fidejkomis prevzel grof Vajkard Auersperg, ki ga je bremenila visoka francoska kontribucija. Vajkard je moral zato tretjino fidejkomisa obremeniti s hipoteko v višini 6000 goldinarjev s štiriodstotnimi letnimi obrestmi, da je lahko zmogel vsa finančna bremena. Dodatno finančno breme je za grofa predstavljalo tudi vedno večje število otrok, ki jim je bilo treba zagotoviti stanu primerno vzgojo, kar pa brez pomoči države ni bilo mogoče. Zato sta Vajkard in njegova žena Terezija že leta 1814 zaprosila upravo t. i. Amalijine ustanove pri dunajskih salezijankah, naj njuni najstarejši hčerki Mariji Beatriki podelijo eno izmed predvidenih »štipendij«. Kot razlog za težko finančno stanje svoje družine je Vajkard navedel »pritisk francoske vlade, ki je štiri leta težko bremenila že tako revno deželo Kranjsko«.¹⁷ Turjaškim se je sicer pozneje uspelo rešiti iz finančnih težav in so se kot gospodstvo oz. veleposestniki uspeli obdržati do druge svetovne vojne.

Če so kaotične vojne razmere prizadele predvsem staro in uveljavljeno deželno plemstvo, pa so po drugi strani ravno takšne razmere omogočile številnim spretnim posameznikom, da so močno obogateli, kar jim je pozneje, po restavraciji avstrijske oblasti, prineslo tudi plemiški naziv.

Eden takšnih je bil npr. Jožef Dietrich, med letoma 1819 in 1855 graščak v Tržiču. Rodil se je leta 1780 na Dunaju, njegov oče Konrad je bil hišni posestnik v Matzleinsdorfu, ki je danes del Dunaja. Jožef se je sprva ukvarjal s prevozništvom, kar je s pridom izkoristil ravno med Napoleonovimi vojnami. Svoje prevozniške usluge, po katerih se je med vojno povpraševanje močno povečalo (zlasti s strani vojske), je dal v zakup in si na ta način pridobil veliko bogastvo. Na podlagi zaslug in bogastva je Jožef Dietrich leta 1819 pridobil ogrsko plemstvo, pet let pozneje (1824) pa še ogrski baronski naziv. Ukvarjal se je tudi s posojanjem denarja, kar ga

¹⁶ *Slovenski biografski leksikon*, IV, Táborská-Žvanut. Ljubljana, 1980–1991, str. 832–846.

¹⁷ Prim. PREINFALK, *Auerspergi*, str. 123, 124.

je nazadnje prek takratnega tržiškega graščaka, grofa Radetzkega, pripeljalo še na Gorenjsko oz. v Tržič.¹⁸

Drugi takšen primer je rodbina goriških industrialcev in podjetnikov Ritter-Záhony, ki so bili ob koncu 19. stoletja prisotni tudi v Velenju. Rodbina sicer izvira iz Frankfurta, njen družbeni vzpon pa se začne v začetku 19. stoletja s podjetnim Janezom Krištofom Ritterjem, ki je bil sodobnik oz. po letih vrstnik že omenjenega barona Dietricha. Janez Krištof Ritter si je trgovske in podjetniške izkušnje sprva nabiral v Angliji, dokler ga ni pot okoli leta 1809 ponesla v takrat avstrijski Trst. Tu je trgoval s solitrom z Malte, ki je bil pomemben za izdelavo smodnika in je bilo povpraševanje po njem zaradi vojne s Francijo zelo veliko. Prav soliter (in nekoliko sreče) je podjetnemu Ritterju prinesel začetni kapital. Maja 1809 mu je namreč uspelo, da je s svojo ladjo, natovorjeno s solitrom, srečno ušel Francozom, ki so takrat zasedli Trst, in nato tovor po visoki ceni prodal avstrijski vojski. Po končanih Napoleonovih vojnah se je ustalil v Trstu, kjer je kupil rafinerijo sladkorja in jo leta 1819 prenesel v Gorico, ki je tako postala središče poslovnega delovanja rodbine Ritter. Cesar Franc I. je kot ogrski kralj maja 1830 Janeza Krištofa Ritterja in njegovega brata Hektorja Viljema povzdignil v ogrski plemiški stan. V plemiški diplomi so omenjene predvsem njune zasluge za pospeševanje trgovine in umetnosti, posebej pa je izpostavljen tudi dogodek s solitrom iz časa francoskih vojn, ki je našel odmev tudi v rodbinskem grbu. Istočasno jima je cesar oz. kralj podelil tudi kameralno gospodstvo Záhony na severovzhodu današnje Madžarske, ki je v obliki plemiškega predikata postalo del rodbinskega imena – Ritter pl. Záhony.¹⁹

Vsi ti omenjeni primeri nam kažejo še eno značilnost plemstva v habsburški monarhiji 19. stoletja – plemiški naziv je postal relativno lahko dosegljiv. Tako so se do naziva viteza ali barona (ki je v avstrijskem cesarstvu že štel med visoko plemstvo) dokopali tudi povsem navadni kmečki sinovi. To zlasti velja za vojaško plemstvo (Müller-Dithenhof, Tomše-Savskidol), pa tudi za druge izjemne posameznike (Schwegel, Gorup-Slavinjski). Po eni strani bi to značilnost pri pridobivanju plemiških nazivov lahko povezovali z razsvetljenjskimi idejami, ki so ravno s francosko revolucijo in poznejšimi francoskimi vplivi prodirali v takratno evropsko družbo. Gre za prepričanje, da je za posameznika pomembnejše to, kaj ustvari s svojim delom

¹⁸ Prim. RUGÁLE, PREINFALK, *Blagoslovljeni*, 1, str. 54–56.

¹⁹ ZÁHONY, Eugen Ritter von, *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat "von Záhony" geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M.* Monastero bei Aquileja, 1915; JANEŽIČ, Špela, *Vila in posestvo Herberstein v Velenju* (diplomska naloga). Maribor, 2003, str. 13, 14; GEROMET, Giorgio, ALBERTI Renata, *Nobiltà della contea. Palazzi, castelli e ville a Gorizia, in Friuli e in Slovenia*, I–II, Monfalcone, 1999, str. 210–225.

in kakšen človek je, ne pa v kakšni družini in s kakšnimi nazivi se je rodil. To razsvetljensko idejo v določeni meri sicer pobija določilo avstrijskega plemiška prava, da so avstrijski plemiški nazivi dedni. Toda določilo o dednosti je treba gledati iz drugačne perspektive – dednost plemiških nazivov je namreč skušala zagotoviti, da bi se izjemno delovanje in lastnosti nekega posameznika, ki so privedli do povzdiga v plemiški stan, prenesli tudi na potomstvo in da bi se s tem posledično in postopoma ustvarila vedno večja skupina izjemnih in vladarski hiši zvestih ljudi.

Prvi vidik podeljevanja dednega plemstva se je pogosto izjalovil, saj niso redki primeri, ko je že druga ali pa vsaj tretja generacija novopečenega plemstva zapravila tako materialni kot moralni kredit, ki ga je nabral njihov prednik; drugi vidik, se pravi ustvarjanje habsburški hiši zvestega sloja ljudi, pa je obrodil večje in trajnejše sadove. V splošnem lahko rečemo, da je bilo habsburško plemstvo zelo zvesto habsburški vladarski hiši. Ta zvestoba, ki je bila posebej močna v času vojn, pa se je ravno v času Ilirskih provinc pogosto umaknila pragmatičnosti. Eden takšnih je bil že omenjeni Jožef Schrey, podoben primer pa je bil tudi pravnik Anton Gogala iz Nove vasi pri Lescah. Ob francoski zasedbi Kranjske leta 1809 se je kot prostovoljec javil v deželno brambo in se kot stotnik deželno-brambne stotnije boril proti Francozom. Kljub temu pa je kasneje, po vzpostavitvi Ilirskih provinc, postal pod Francozi prisednik pri tribunalu prve inštanice v Ljubljani, saj je »francoska vlada znala ceniti njegovo znanje in talent«; po propadu Ilirskih provinc in restavraciji avstrijske oblasti pa je brez težav znova služil avstrijski državi – najprej je postal svetnik deželnega sodišča v Ljubljani in je sodeloval pri reorganizaciji sodne uprave na Kranjskem, pozneje pa je bil med drugim predsednik deželnega sodišča v Rovinju in Trstu in bil leta 1835 povzdignjen v plemiški stan s predikatom Leesthal.²⁰

Posledice in vplivi francoskih vojn na habsburško plemstvo so bile torej daljnosežne in dolgotrajne in bodo v prihodnosti zagotovo deležne nadaljnjih raziskav. Med najpomembnejše posledice lahko na eni strani štejemo spremenjen pravni položaj plemstva, po drugi strani pa se je plemstvo v novem avstrijskem cesarstvu veliko bolj kot v nekdanjem Svetem rimskem cesarstvu strnilo okoli svojega suverenega vladarja in se poistovetilo z monarhijo. Kot je bilo že omenjeno, lahko med plemstvom habsburške monarhije ugotovimo visoko stopnjo zvestobe vladarski hiši, ki se je ohranila do konca monarhije, v določeni obliki pa tudi po letu 1918.

²⁰ Prim. RUGÁLE, PREINFALK, *Blagoslovljeni*, 1, str. 66–67; PREINFALK, Miha, Anton Gogala di Leesthal – una breve biografia. V: BIASIOLO, Monica, *Passione letteratura*. Bologna, 2010, str. 411–417.

THE INFLUENCE OF THE FRENCH WARS ON THE NOBILITY IN THE HABSBURG MONARCHY

SUMMARY

The French revolutionary ferment and wars, which wreaked havoc on the European continent at the end of the 18th and the beginning of the 19th century, also had major consequences for the nobility in the Habsburg Monarchy. From a formal-legal perspective, the major change came in 1804 with the official proclamation of the Austrian Empire in response to Napoleon's political actions and the definitive end to the nearly millennium-old Holy Roman Empire of German Nation two years later. Ever since the mid-15th century, the nobility in the Habsburg lands could have a double status – as nobility of the empire (“Reichsadel”) and nobility of the hereditary lands (“erbländischer Adel”), which was the perpetual stumbling block between the Imperial Court Office and the Austrian Court Office, owing to the Habsburgs' dual, i.e. imperial and ducal role. After 1806, however, the German Empire was dissolved together with its institutions. Consequently, noble families or individual noblemen whom the Habsburgs as Austrian emperors raised to nobility after that year were considered only as part of the Austrian nobility and no longer as nobility of the empire (“Reichsadel”). Another consequence of the aforementioned developments was the intensifying polarisation between the old and the new nobility, as the reputation of families that were granted their noble status still in the days of the German Empire grew and their contacts with the new Austrian nobility were very sporadic.

Furthermore, the influence of the French Wars on the nobility in the Habsburg Monarchy also manifested itself in the very acts of conferring noble titles. Many individuals who had distinguished themselves in the wars against the French were granted a title of nobility as a reward, not only during the wars but also after Napoleon's fall. Officers of the Austrian army who participated in the French Wars and asked to be granted advancement after 1815 referred in their petitions to their wartime merits and accomplishments. Such reasoning, however, was not reserved exclusively for military officers; quite to the contrary, it often proved very useful to civil officials whose petitions for advancement would emphasise their deeds of loyalty to the ruling House of the Habsburgs during the French occupations and especially during the Illyrian Provinces. But it was not only active participants in

the French Wars – their descendants, too, would continue to invoke their ancestors' merits in their petitions to the emperor for a noble title still long after the re-establishment of the Habsburg rule in the hereditary lands, until the very end of the 19th century.

Sources of the 19th century, especially those in Carniola and territories that became part of the Illyrian Provinces, also highlight another aspect of the French influence on the local nobility – the heavy financial burden and in some cases utter bankruptcy of noble families affected by the French occupation. The French imposed on the occupied territories high contribution rates and other taxes that especially bore on the wealthiest, i.e. noble class. The consequences remained long after the French Wars ended and the Illyrian Provinces ceased to exist; together with the abolition of feudalism and the land redemption of 1848, they may indeed be considered one of the reasons for the definitive economic collapse of the nobility. On the other hand, the chaotic wartime conditions enabled a significant number of shrewd individuals to accumulate enormous wealth, which would later, after the restoration of Austrian rule, also grant them a title of nobility.

Not only did the French Wars affect the Austrian nobility in the old hereditary lands, they set in motion important shifts in the newly annexed provinces, as much in the Italian west and partly the Slavic east as in other provinces that are still part of Austria today (e.g. Salzburg). The existing noblemen in these areas were to be recognised with special patents and integrated into the expanded Austrian empire. Said processes also took place in western parts of the Slovenian territory – the Littoral (present-day Primorska) or the former Venetian part of Istria and the likewise former Venetian Friuli. Venetian nobility and patriciate in coastal towns were subject to strict verifications, which confirmed noble status to some and denied it to others.

FRANCOŠČINA MED KRANJCI

ANJA DULAR

Operirati v razpravah s presežniki – najboljši, najbolj uspešen in podobno se lahko izkaže za neobjektivno pri marsikateri tematiki. Tem bolj pa opažam, da so ti termini »neprimerni« pri obravnavi zgodovine tiska, tiskarstva, knjigotrštva kot dejavnosti oziroma tiskarjev, knjigotržcev, ki so delovali v preteklih stoletjih. Pogosto nas sporočilo tiska namreč zavede in s tem nehote prelijemo »vsebino« tudi na pomembnost tiskarja, pa čeprav v primerjavi s sodobniki ni uporabljal in uvajal novih tehnik ali ni bil prodoren mediator idej kot knjigotržec.

Pa vendar naj z malo zadržka vseeno ponovim znano tezo, da je bilo v času Ilirskih provinc pri nas najobsežnejše tiskano delo *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale : a l'usage de la jeunesse des Provinces Illyriennes* (1812), ki ga je sestavil Nicolas-Auguste Tournal. Zakaj ta previdnost? Če pretehtamo uredniško delo ob časniku *Télégraphe Officiel des provinces Illyriennes* (1810–1813) pa tudi tehnično zahtevnost ob njegovem tisku, bi najbrž morali dati prednost slednjemu. A na tem mestu nam bo izhodišče prav monografija, ki obsega 247 strani. Nicolas – Auguste Tournal je bil sprva policijski komisar v Gorici, nato pa glavni tajnik goriške intendantance in trgovec.¹ Njegovo ime se kasneje v dvajsetih letih 19. stoletja pojavi še v francoskih policijskih arhivih, ko se je vrnil iz izgnanstva iz Rusije.² Kaj je avtorja,

¹ ŠUMRADA, Janez, KOPITAR, Adrijan, *Nastajanje Napoleonove Kranjske=Avènement de la Carniole Napoléonienne*. Ljubljana, 2004, str. 456.

² DELAVAU, Guy, FRANCHET, V., *Le Livre noir ou, Répertoire alphabétique de la police politique*

ki se skromno umika v ozadje in pojasnjuje, da ni v delu nič originalnega, napotilo, da je le »skupaj sestavil« knjigo, v kateri so zakoni in misli antičnih in sodobnih mislecev?

Uvodoma nas je opozoril, da je na področju Ilirskih provinc malo znanja francoščine in francoskih avtorjev ter zelo malo francoskih knjig. Vzrok za to išče v težavah pri pridobivanju francoske literature iz Francije, v previsoki ceni francoskih knjig v tej deželi. Obenem ugotavlja, da se do tedaj še ni nihče potrudil, da bi predstavil delo, ki bi to pomanjkljivost zapolnilo in bi bilo obenem priročnik, hkrati pa bi prebivalcem dežele približalo jezik in zakone, ki so postajali po Napoleonovih dekretih v letu 1811 vse pomembnejši.

Pa je bilo res tako? Namenoma bomo ob strani pustili podatke o zasebnih knjižnicah in francoski literaturi v njih (k francoski literaturi tu prištevamo ne le dela v francoščini, ampak tudi objave Francozov v latinščini oziroma kasneje prevode v nemščini). Naj navedem dva razloga, zaradi katerih lahko »spregledamo« tako pomemben vir. Sicer je po eni strani je to tematiko vsaj za 16., 17. in deloma 18. stoletje že obdelal Marko Štuhec.³ Največ francoske literature omenja v nekdanji Erbergovi knjižnici. Prav znanju francoščine pa pripisuje pomembno vlogo, saj kaže ne le na izobrazbeno raven posameznikov, ampak predstavlja tudi potencialno sposobnost za sprejemanje modernih idej in seveda zmožnost za komuniciranje z elito v večjih kulturnih in političnih središčih.⁴ Po drugi strani pa se ob zasebnih bibliotekah in njihovih fondih vedno pojavljajo vprašanja, ali so bile dostopne širši javnosti ali pa le lastnikom. Tako se bomo osredotočili predvsem na dve dejavnosti – tiskarstvo in knjigotrštvo, ki sta bili od 16. stoletja tudi neke vrste most med francosko literaturo in našimi deželami. Že prvi tiskar, ki je prišel na Kranjsko leta 1561 – Augustin Mellis, poimenovan tudi Fries, je bil iz Strasbourga, kjer je tiskal v latinščini, nemščini, angleščini in španščini. Njegovo poslanstvo na Kranjskem se je zelo hitro končalo, a ne moremo zanemariti te prve vezi s frankofonskim svetom.⁵

Kranjska je bila skozi vso zgodovino zaznamovana s svojim geografskim položajem. Na tem delu Evrope se namreč stikajo tri velike jezikovne skupine – germanska, romanska in slovanska. To ne nazadnje kaže tudi zbirka pregovorov, ki

sous le ministère déplorable. Zv. 4. Paris, 1829, str. 251–252.

³ ŠTUHEC, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana, 1995; ŠTUHEC, Marko, *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana, 2009.

⁴ ŠTUHEC, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 266.

⁵ DULAR, Anja, *Tiskarstvo v 16. stoletju*. V: LOZAR ŠTAMCAR, Maja (ur.), *Primož Trubar 1508–1586*. Ljubljana, 2008, str. 116.

je nastala po maniri takih izdaj v 16. in 17. stoletju. Hieronim Megiser je v svoji *Paroemiologia polyglottos* v prvi izdaji iz leta 1592 vključil latinske in grške izreke, ob njih pa fraze iz nemščine, francoščine, italijanščine in slovenščine, v drugi izdaji iz leta 1605 pa omenja v naslovu še španščino, flamščino, arabščino in turščino. Sočasne italijanske izdaje ne vključujejo nemških pregovorov, angleške izdaje pa imajo le angleške in latinske fraze.

Pomemben vir za poznavanje literature pa so bile tudi knjigarne oziroma knjigotrška ponudba. Seveda so prodajali dela v slovenščini, kolikor jih je pač bilo. Sprva je v strokovnih besedilih prevladovala latinščina, v 18. stoletju pa so prodajali največ del v nemščini. Vse od 17. stoletja naprej je bila na policah ljubljanskih knjigarnarjev literatura v romanskih jezikih – italijanščini in francoščini, v 18. stoletju tudi v angleščini.

Tako se je predstavil ob Elizabetinem sejmu (19. novembra 1678) novi knjigarnar Janez Krstnik Mayr ljubljanskim meščanom z obsežnim knjigotrškim katalogom.⁶ V njem je navedenih 2566 knjig. Katalog v celoti sicer verjetno ni bil posebej tiskan za ljubljanski sejem,⁷ a to ne zmanjšuje njegovega pomena kot primarnega vira za zgodovino knjigotrštva. Ima dva dela – »latinskega«: *Libri Theologici, Concionatorij, Ascetici, & c.*; *Libri Juridici; Libri medici; Libri Philosophici, Philologici, Historici, Mathematici, Gymnastici, & Mechanici* in »nemškega«: *Teutsche Theologische Bücher; Teutsche Historische / Politische/ und Philosophische Bucher; Libri Gallici; Libri Italici; Libri Musici*.

Zanimiva je jezikovna struktura del. V oddelkih s pravno in medicinsko literaturo imamo tako latinske kot tudi nemške publikacije. Slednjih je seveda malo, saj si je na obeh področjih nemščina šele začela utirati pot. Knjige s teološko oziroma filozofsko, filološko in zgodovinsko tematiko pa so glede na jezik uvrščene v dva latinska in dva nemška oddelka. Po številu sta latinska oddelka obsežnejša (razmerje 420 : 284 za teološke knjige in 595 : 372 za filozofske, filološke in zgodovinske knjige).

⁶ MAYR, Janez Krstnik, *Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, venales prostant*. Labaci, 1678. Knjižica majhnega formata (dimenzije 15,5 x 9,3 cm) ima 63 listov oziroma 126 strani. Danes imamo evidentiran le en izvod te publikacije, ki ga hrani Narodni muzej Slovenije. Znano je, da je bil v začetku 19. stoletja v zbirki starih kranjskih tiskov barona Jožefa Kalasanca Erberga na gradu Dol pri Ljubljani. Leta 1966 je v Ljubljani izšel faksimile tega knjigotrškega kataloga.

⁷ Sestavljena je namreč iz treh povsem ločenih enot, ki so bile tako lahko deli različnih knjigotrških katalogov, s katerimi je Mayr seznanjal kliente o svoji ponudbi. Domnevo potrjujejo kustosi in oštevilčevanje strani v katalogu ter oznaka »Finis« ob koncu seznama latinskih filozofskih del.

Nekaj besedil v drugih jezikih je bilo vključenih tudi v zbirke različnih besedil (npr. *Schurmann Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica, prosaica & metrica*⁸). Oddelka z devetimi francoskimi in italijanskimi knjigami pa sta skromen začetek knjigotrške ponudbe tudi v teh jezikih. Kupiti je bilo mogoče nekaj jezikovnih priročnikov, slovarjev in slovníc.

Knjige iz Mayrjeve knjigarne so bile namenjene razvedrilu in delu, strokovnjakom in laikom. Na vseh področjih najdemo francoska dela, glede na stroko pa so tiskana v različnih jezikih. Medicinska dognanja 17. stoletja so predstavljena v knjigah Jeana Riolana (*Riolani Enchiridion Anatomicum & Patalogicum*). Brali so lahko knjigo o odnosih med Vatikanom in Francijo (*Rebffi Tractatus Concordatorum, quae inter Leonem X. & Franciscum Regem Gallicae sunt edita*) ter dela francoskega humanista in pravnika Denisa Godefroya (*Gothefredi Manuale Juris*). Poleg teoloških priročnikov so prodajali tudi teoretična razprave v latinskem ali nemškem jeziku, med drugimi tudi delo Jeana Jacquesa Olieria (*Olier Christlicher Catechismus für das innerliche Leben*).

V Mayrjevi knjigarni pa so bile naprodaj pesniške zbirke in prozna leposlovna dela od antičnih do sodobnih avtorjev, med drugim tudi Marca-Antoina Mureta (*Mureti Orationes, Epistolae & Poëmata*) in Philippa Labbéja (*Labbe Bibliotheca Bibliothecarum*).

Še bolj pestra je ponudba v drugi polovici 18. stoletja. Tedaj je sočasno v Ljubljani delovalo osem knjigarn. Največ francoske literature je prodajal Viljem Henrik Korn (Wilhelm Heinrich Korn), ki je imel korenine v Franciji, Nemčiji in na Nizozemskem, nato pa je bil pomemben knjigotržec in kulturni delavec na Kranjskem, kjer je živel od svojega 28. leta starosti. Ob njem moramo opozoriti še na Ignaca Alojza Kleinmayrja, Mihaela Prombergerja in Alojza Raaba, ki so prav tako poskrbeli, da so bile na Kranjskem prisotne ideje francoskih mislecev in literatov.

Naslove knjig, ki so jih prodajali ljubljanski knjigarnarji v drugi polovici 18. stoletja, povzemam po reklamnih oglasih v časnikih *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain*, *Laibacher Zeitung* in *Lublanske novize* ter po knjigotrških katalogih⁹ in prospektih.

⁸ Vse naslove povzemam po virih – knjigotrških katalogih, zato niso zapisani po ustaljenih bibliografskih pravilih.

⁹ KORN, Wilhelm Heinrich, *Verzeichniss derjenigen Büchern welche bey Wilhelm Korn*. Laibach, 1783; KORN, Wilhelm Heinrich, *Erste Fortsetzung des Verzeichniss von meistentheils neuen Büchern, die um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1785; KORN, Wilhelm Heinrich, *Zweyte Fortsetzung des Verzeichniss von meistentheils neuen Büchern um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1787; KORN, Wilhelm Heinrich,

V francoščini so prodajali leposlovje, razprave o zgodovini, ekonomiji (npr. *Histoire philosophique & politique des Etablissemens & du Commerce de Européens dans les deux Indes avec Fig. relié.*). Voltairova dela s področja filozofije in zgodovine ter literature je bilo mogoče kupiti v izvorniku ali pa v prevodih v nemščino (*Prix de la Justice et de l'humanité par Voltaire*, 1778; *Histoire de Charles XII. Roi de suède*, 1771; *Oeuvres de Voltaire*; *Kandide, oder die beste Welt*; (1789); *Voltaire (des Hrn. von) vermischte Schriften; Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte; Privatleben des Königs von Preußen*). Kot zanimivost naj omenim, da se je izplačalo znati francosko. Če si želel leta 1784 pri Prombergerju kupiti Voltairovo avtobiografijo – *Memoires pour Servir à la vie de Mr. De Voltaire Ecrits par soi même* v francoščini, si plačal 27, za prevod v nemščino pa 30 krajcarjev.

Prav tako so bila v obeh jezikih dostopna dela Rousseauja (*Karl von Burghheim und Emile von Rosenau; Rousseau Emile ou de l'Education*), Diderota, Etienna Condillaca (*Condillacs Geschichte der ältern und neuern Zeiten Cours d'Etude pour l'Instruction du Prince de Parme*), Montesquieuja (*Montesquieu (von) Werk vom Geist der Gesetze*), Montaignove filozofske in zgodovinske razprave (npr. *Esprit de Montaigne*) ter dela Blaira Pascala (*Pascal (Bl.) Provinzialbriefe über die Sittenlehre und Politik der Jesuiten*, 1792). Na zalogi so imeli študiji o sodobni filozofiji, kjer je seveda osrednja osebnost Voltarie, ki sta ju napisala Zabuesnigg (*Nachrichtn von dem Leben, und Schriften des Hrn. von Voltaire, und der neu Philosophen unserer Zeiten*) in Julius Friedrich Knüppeln (*Gemälde von dem Leben und Character, den Meinungen und Schriften des Philosophen Voltaire*, 1792).

Naprodaj je bilo francosko leposlovje, Racinova dramska dela in La Fontainove basni (*Fables Choisies pr. Mr. Fontaine avec la Vie d'Esop; Théâtre de Racine, 3 vol. en 1. Lyon 1701*). V francoščini so lahko brali zgodbe o Robinsonu (*Avantures (les) ou la Vie, et les Voyages de Robinson Crusoe*, 1769). Bralci so lahko segli tudi po temeljnih naravoslovnih zbirkah izpod peresa Georgesa Louisa Leclerca de Buffona (*Buffons allgemeine Naturgeschichte*, 1784; *Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere*, 1785; *Naturgeschichte der Vgel*, 1786).

Med glasbenimi tiski, opremljenimi s francoskimi naslovi, omenimo Mozartova dela (*Mozart, Deux Sonates à quatre mains sur un Clavecin ou Piano forte; Six*

Fortsetzung des Verzeichnis von meistentheils neuen Büchern die um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heintich Korn. Laibach, 1788; KORN, Wilhelm Heinrich, Verzeichniss derjenigen neuen Büchern welche bei Wilhelm Heinrich Korn. Laibach, 1789; KORN, Wilhelm Heinrich, Verzeichniss gröstentheils neuer Bücher beim Buchhändler Korn. Laibach, 1790; KORN, Wilhelm Heinrich Verzeichniss meistens Neuer Bücher die bei Wilhelm Heinrich Korn. Laibach, 1797.

Sonates pour le Clavicin, ou Piano forte avec l'accompagnement d'un Violon p. Mr. Wolfg. Am. Mozart).

Posebej velja izpostaviti še nekatere učbenike in slovarje francoskega jezika, ki so bili na policah ljubljanskih knjigarn v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1776 se prvič pojavi časopisni oglas ljubljanskega knjigotržca Aloyasa Raaba za osemjezični slovar Calepinija. Po pregledu izdaj Ambrosiusa Calepinusa (Ambrosius Calepinus) smo ugotovili, da je to lahko le izdaja iz leta 1663 (kraj izdaje Lyon), kjer je na eni izmed naslovnih strani zapisan tudi vzporedni naslov *Dictionarium octolingue*. V priročniku so zastopani sledeči jeziki – latinščina, hebrejščina, grščina, francoščina, italijanščina, nemščina, španščina in angleščina. Da je bilo po 100 letih delo še vedno aktualno in tako uvrščeno v knjigotrško ponudbo, v tistem času ni bila izjema.¹⁰ Nadalje lahko opozorimo na obsežen in razmeroma drag slovar v dve zvezkih, ki ga je Mihael Promberger leta 1784 prodajal za 5 fl. in 20 kr. – *Dictionaire (Nouveau) Allemand francois, et francois Allemand à l'usage des deux Nations* (1780).¹¹

Zanimive so slovnice v več jezikih in trojezični priročnik za pisanje trgovskih pisem (*Veneroni italiänisch. Französisch. und deutsche Grammatik; (Tham (K. J.) kurzgefaßte böhmisch. Sprachlehre, nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen, Prag; Donadoni italiänische französische und deutsche Kaufmannsbriefe*), ki jih je prodajal Korn.

Knjigotržci pa so poskrbeli tudi za to, da so bili na Kranjskem seznanjeni z naj-novejšimi dogodki. Tako so že leto po poskusnih poletih z baloni bratov Montgolfier o tem prodajali več različnih knjig v francoščini in nemščini (*Vraie Description du Globe aerostatique de M. Mongolfier 1783. mit Kupfern; Beschreibung der Versuche mit der Luftkugel von Hrn. Faujas de Saint-Fond mit K.*). Leta 1784 pa je bil naprodaj v Ljubljani tudi grafični list s podobo balona, ki je lebdel nad Parizom.

Janez Friderik Eger je bil med letoma 1765 in 1782 edini tiskar na Kranjskem. Tiskal je v slovenščini, latinščini in nemščini, in ne le za potrebe svojega podjetja, ampak tudi za druge založnike oziroma knjigotržce, ki so tedaj delovali na Kranjskem. Iz njegove knjigotrške ponudbe pa omenimo slovenski prevod turške vojne napovedi Francozom (*Turskiga Zara Vojskna Napoved Franzosam katiro je 12. Kimovza 1798 vsim vnajnim Ministram v Constantinopli poslal*), ki ga je novembra 1798 prodajal po 3 krajcarje,¹² in v nemščino prevedeno knjigo Francoza Bellegarda

¹⁰ DULAR, Anja, Sprachen in Bücher und Bücher in Sprachen auf slowenischem Gebiet. V: *Histoire et civilisation du livre*, 5, Geneve, 2009, str. 239.

¹¹ *Laibacher Zeitung - Wöchentliches Kundschäftsblatt oder Anhang zu Nro. 50*, 1784.

¹² *Lublanske novize* št. 72, 17. 11. 1798.

(*Bellegards Betrachtungen über die lächerliche Sitten der Menschen, aus dem französischen ins deutsche übersezt, von Hrn. Franz Leopold v. Dreer*).¹³ Žal ne vemo, kateri ljubljanski tiskar je natisnil obsežno poročilo (15 strani) očitovca o dogajanjih na Dunaju leta 1798 – *Svesto popisanje hrupa katerimu je franzovski poslanik skusi vunobeshenje eniga trifarbignga bandera 13. mali travna 1798 na Duneji perloshnost dal*.

Celovski tiskar Ignac Alojz Kleinmayr je odprl podružnico podjetja v Ljubljani leta 1782. Omenili smo ga že kot pomembnega knjigotržca, začel je tiskati periodično glasilo *Laibacher Zeitung*, a če se omejimo na francosko-slovenske stike ob koncu 18. stoletja, je pomembno njegovo sodelovanje z Antonom Tomažem Linhartom. Natisnil je dramsko besedilo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), ki je nastal po Beaumarchaisovi francoski veseloigri *Le mariage de Figaro ou la folle journée*.

Na podlagi proučevanja zgodovine kranjskega knjigotrštva lahko ugotovimo, da so od 17. do začetka 19. stoletja prodajali knjige, ki so bile natisnjene v številnih evropskih deželah od Italije, Nemčije in Francije pa vse do Anglije in Skandinavije. Prek literature so bili torej tedanji prebivalci dobro seznanjeni s sodobnimi miselnimi tokovi in dogodki v Evropi.¹⁴

Čeprav uporaba francoščine ni bila ravno razširjena, najdemo v opisih popotnikov, ki so potovali skozi naše kraje v 17. in 18. stoletju in so obiskali predvsem tri znamenitosti – Idrijski rudnik, Kras s slikovitimi jamami in presihajoče Cerkniško jezero, tudi nekaj omemb o možnosti sporazumevanja v romanskih jezikih. Opazovali so prebivalstvo, njihove navade in jezike, ki so jih uporabljali, to tem bolj, ker so vestno beležili, kakšne težave so imeli, ko so iskali prave poti, hrano, prenočišča. Tako je leta 1669 Edward Brown na popotovanju zapisal, da v Idriji razumejo več jezikov, predvsem seveda nemško, italijansko, latinsko, slovensko in furlansko, a tudi nekaj francoščine.¹⁵ V Britanski knjižnici hranijo rokopis Johna Swintona iz leta 1734, kjer je zapisal, da je gostilničar v Ljubljani govoril zadovoljivo latinsko, a tekoče italijansko. Ob opisu Gorice, mesta na jugozahodu ob slovensko-italijanski meji, pa je omenil, da so tu govorili italijansko, nemško, slovensko in čudno latinščino, ki

¹³ *Wochentliches Kundschaftsblatt* 1775, str. 253, 334 in 591.

¹⁴ DULAR, Anja, *Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja* (Knjižnica Kronike 7). Ljubljana, 2002.

¹⁵ BROWN, Edward, *Auf genehmgehaltenes Gutachten und Veranlassung der Kön. Engell. Medicinischen Gesellschaft in Londen durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steirmarck, Kärnthnen, Carniolen, Friaul, [&c]c gethane gantz sonderbare Reisen*. Nürnberg, 1686, str. 210.

se nagiba k francoščini,¹⁶ verjetno je tako označil furlanščino. Tem opisom tujcev lahko dodamo še ugotovitve Marka Štuhca o uporabi francoščine med plemstvom. Za nekatere meni, da so znali korektno napisati le nekaj besed, pa še te so bile zapisane fonetično. Po drugi strani pa je Raigersfeld napisal na stotine francoskih pisem, Anton pl. Breckerfeld pa je zabeležil, da je njegov oče znal tako gladko latinsko, italijansko in francosko kot nemško in kranjsko.¹⁷

Povsem drugačen položaj nastane v času Ilirskih provinc. A tu moramo biti previdni z zaključki, kajti niti tiskana dela niti knjigotrška ponudba ni bila več namenjena le prebivalcem dežele, ampak tudi vsem tistim, ki so se tu naselili zaradi potrebe administracije nove države, večkrat pa so jih spremljali tudi družinski člani.

Kaj so tiskali v Ljubljani? Kateri izmed tiskarjev je natisnil največ del? Tik pred prihodom Francozov, spomladi leta 1809, je z letnico 1808 izšla v Ljubljani prva znanstvena slovnica slovenskega jezika *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Založnik Kopitarjevega dela je bil Viljem Henrik Korn, tiskar pa Janez Retzer. Zanimivo je, da je že konec oktobra, niti ne mesec dni po ustanovitvi Ilirskih provinc, Kopitar pisal Zoisu: »Če bi bil zdaj v Ljubljani, bi s Kornom naredil francosko ali italijansko Kranjsko gramatiko.«¹⁸ Pomemben delež torej pripisuje založniku Kornu. Morda bi tudi to izdajo, do katere žal ni prišlo, natisnil Janez Retzer, ki je sicer tiskal šolske učbenike v slovenščini in nemščini; leta 1809, še pred prihodom Francozov, je namreč natisnil čitanko za trivialno šolo (*Lesebuch für Schüler der Trivialschulen*) in veliki katekizem (*Veliki katekizem s'prashanjami, inu odgovormi sa ozbitnu, inu posebnu poduzhenje mladih ludy v'zesarskih krajlevih dushelah*), krščanski vzgoji je bila namenjena tudi nova izdaja knjige *Listi inu Evangeliji* (1809). Od leta 1810 do 1813 pa je tiskal le v slovenščini in francoščini. Slovenske knjige so povezane z verskim življenjem in krščansko vzgojo, izpostaviti pa moramo Vodnikovo priredbo učbenika za francoščino Charlesa François Lhmonda *Pozhétki gramatike to je Pismenosti Franzoske gospoda Lhmonda: sa latinske franzoske shole v' Illirii* (1811). Zanimivo je, da so isto leto po istem učbeniku *Grammaire française à l'usage des lycées* izdali v New Yorku angleški prevod oziroma prvi ameriški učbenik francoščine – *Elements of French grammar*, ki je doživel do začetka 20. stoletja številne ponatise. To ne nazadnje kaže tudi na

¹⁶ SHAW, Trevor, John Swinton: Potovanje skozi slovenske dežele leta 1734, V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 47, 1999, str. 87; SHAW, Trevor, *Foreign travellers in the Slovene Karst 1537–1900*. Ljubljana, 2000, str. 19.

¹⁷ ŠTUHEC, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 255–268.

¹⁸ KIDRIČ, France, *Zoisova korespondenca 1809–1810* (Korespondence pomembnih Slovencev 2). Ljubljana, 1941, str. 115.

kakovost predloge, ki so jo izbrali za prvi slovenski učbenik francoščine. Retzerjeva tiskarna je natisnila tudi nekaj francoskih besedil (npr. *Proces verbal d' installation de la cour d' appel de Laybach & discours prononcés par MM. le Commissaire général de justice le premier president et le procureur général*, 1812).

Tiski Leopolda Egerja so povezani s šolstvom, leta 1811 je natisnil Vodnikova učbenika *Pismenost ali gramatika sa perve shole* in *Abezeda sa perve shole*, za potrebe deželne uprave pa obsežnejša besedila kot *Instruktion über die Verfassung der Präliminar- Systeme (Budjets) der Gemeinden in den Illyrischen Provinzen für das Jahr 1812*. Ime Kleinmayrjeve tiskarne se v tem času zelo redko pojavi – zasledili smo ga le na tabeli za preračunavanje denarja *Berechnung der Gulden in die Franks, und Franks in die Gulden* (1810), pač pa je Kleinmayrjev zakupnik Jožef Sassenberg natisnil najobsežnejši francoski tekst delo N. A. Tournala *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale: a l'usage de la jeunesse des Provinces Illyriennes* (1812).

L' Imprimerie du Gouvernement je začela delovati leta 1810. Njeni tiski so bili namenjeni predvsem delovanju administracije, uprave in vojske. Razen dvojezičnega – nemško-francoskega zakonika s komentarji *Le guide de l'Officier de l'état civil, ou Méthode simple et facile pour diriger la marche qu'il doit suivre dans la rédaction des actes de son ministere* (1812) in časnika *Télégraphe Officiel des provinces Illyriennes* so to večinoma uradni dekreti in razglasi. Tiskali pa so v francoskem, nemškem, slovenskem in italijanskem jeziku.

Čprav smo se v besedilu omejili na publikacije, ki so bile izdane na Kranjskem, moramo na tem mestu opozoriti še na slovnico, ki je slovenski jezik približala italijanskemu prebivalstvu – *Saggio grammaticale italiano-cragnoolino* (1811). Sestavil jo je Vincenzo Franul de Weissenthurn, natisnila pa tiskarna Antonia Maldinija. V knjigi je ponatisnjeno celotno besedilo komedije *Veseli dan, ali Matiček se ženi*, ki ga je deloma predelal Valentin Vodnik.

Vse tiskarne so knjige tudi prodajale. *Télégraphe Officiel* je poročal o novitetah, ki jih je mogoče dobiti v Imprimerie du Gouvernement,¹⁹ pri Jeanu Rezerju,²⁰ Josephu Sassenbergu.²¹ S knjigotrštvom so se ukvarjali v šolah, kjer so prodajali Vodnikovo *Pismenost ali gramatiko sa perve shole*, pri duhovščini pa je bilo možno kupiti delo Antona Galla *Perpomozhik Bogá prav sposnâti in zhasâtti, ino pot prave srezhe po Jesusovimu vûku in shivlenju* (1813). V središču Ljubljane, Na trgu št. 157, je bila

¹⁹ *Télégraphe Officiel* 1811, št. 60 (27. 7.), str. 240; *Télégraphe Officiel* 1812, št. 57 (15. 7.), str. 228.

²⁰ *Télégraphe Officiel* 1811, št. 61 (31. 7.), str. 244.

²¹ *Télégraphe Officiel* 1811, št. 63 (7. 8.), str. 251–251; *Télégraphe Officiel* 1813, št. 20 (11. 3.), str. 77–79.

knjigarna Adama Heinricha Hohna. O njegovi knjigotrški ponudbi ne vemo veliko, a ker je označeno na več slovenskih knjigah, ki so izšle v času Ilirskih provinc, da *se najdejo* oziroma *so na prodaj* pri Hohnu, lahko sklepamo, da v teh primerih ni bil le knjigotržec, ampak tudi založnik publikacij.

Janez Jurij Licht se je naselil v Ljubljani v devetdesetih letih 18. stoletja, nasledil je Mihaela Prombergerja, umrl je leta 1834. Knjigarno je imel Na trgu v hiši št. 234 (danes Ciril-Methodov trg 3). Bil je pomemben knjigarnar, v nekaj primerih pa je bil tudi založnik publikacij.²² Že leta 1809 je označeno na francoski publikaciji *Extrait de l'ordonnance de 1786 concernant le service de l'infanterie*, da jo najdete Na trgu Chez J. G. Licht Libraire. O novitetah v njegovi knjigarni je večkrat poročal *Télégraphe Officiel*.²³ Med drugim je prodajal *Code Napoléon*, delo v več zvezkih *Oeuvres philosophiques* (1809), francosko izdajo Horaca (1812), Charlesa Nodierja *Question de littérature* (1812) in *Bibliographie française*.²⁴

Težko je pripisati temu ali onemu knjigotržcu večjo veljavo, a Viljem Henrik Korn (1754–1834) je imel v času francoske zasedbe eno vodilnih vlog. Naj ga najprej omenimo kot založnika učbenikov – *Kershanski navuk sa Illirske deshele: vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga zesarstva* (1812) in Vodnikova *Abezéda ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé* (1812). *Télégraphe Officiel* je večkrat objavil notice o tem, katere knjige je moč kupiti pri Kornu. Končno pa moramo omeniti, da so junija 1812 sporočili svojim abonentom, da so uredništvo časnika preselili v hišo številka 180 (danes Mestni trg 7), torej v poslopje, kjer je imel v pritličju svojo knjigarno Viljem Henrik Korn.²⁵

Zanimivo je, da je bilo v časopisju objavljenih več oglasov pariških knjigotržcev, ki so ponujali strokovno literaturo predvsem s področja prava in medicine. Predvidevali so torej, da bo prebivalce na jugovzhodu Napoleonove države to zanimalo. Niso pa pozabili niti na dame z izbranim okusom, ki so jim priporočali *Almanach des Dames pour l'an 1813*. Izbirale so lahko med dvanajstimi različicami vezav knjige – od preproste broširane pa do razkošne v žametu in s svilenim etuijem. Mikavna je bila tudi vsebina – pesmi, proza pa bogate grafične ilustracije.²⁶

Tourنالovo izhodiščno tezo, da je bila francoščina pred prihodom Napoleonove vojske skoraj neznana, smo skušali omiliti in pokazati, da je ljubljanska knjigotrška ponudba od konca 17. stoletju bralcem omogočala stik s francosko kulturo in da

²² DULAR, *Živeti od knjig*, str. 168–169.

²³ *Télégraphe Officiel* 1812, št. 44 (30. 5.), str. 176; št. 47 (10. 6.), str. 188; št. 80 (4. 10.), str. 320.

²⁴ *Télégraphe Officiel* 1813, št. 64 (12. 8.), str. 260; št. 67 (22. 8.), str. 272.

²⁵ *Télégraphe Officiel* 1812, št. 49 (17. 6.), str. 196.

²⁶ *Télégraphe Officiel* 1812, št. 98 (6. 12.), str. 392 (napaka v tisku 329!).

to ni bil le privilegij redkih izbrancev, kakor bi morda predvidevali po ohranjenih popisih fondov plemiških bibliotek. A vrnimo se k temu obsežnemu besedilu in njegovi razpravi in povzemimo nekaj misli, ki jih je zbral o branju. Po antičnem filozofu Seneki povzema, kako potrebno je branje, pa vendar ni količina tista, ki mora biti vodilo. Izbirati je treba dobre in kakovostne knjige. Quintilien je poudarjal, da se mladina ob branju nauči izražati svoje misli, zato morajo brati le najboljše avtorje. Misel dopolnjuje z Montesquieurjevo pripombo o koristnosti branja za mlade in stare ljudi.²⁷ Zbrane so še misli o prijateljstvu, o moralnih načelih, o delu. Poleg antičnih avtorjev je uporabil precej citatov Montesquieja, očeta Sicarda (abbé Ambroise Cucurron – 1742–1822), iz *Maximes* vojvode de la Rochefoucaulda (1613–1680) in del grofa Lacedepeda.

Vprašati se moramo, ali je bilo Tournalovo delo res namenjeno le mladini in njeni vzgoji. Težko bi v takem priročniku našli napotke, kako naj žive starši, da bodo zgled mladini (§ 186). Že samo nekaj takih navodil da misliti, da je podnaslov »*a l'usage de la jeunesse*« narejen po zgledih ki jih poznamo tudi iz naših tiskov 18. stoletja – npr.: *Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetiske ludy* ali delo R. Z. Beckerja *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, in stare ludy*, kjer so se vedno obračali tudi na preproste oz. kmečke ljudi. Tournalovo delo sicer ni bilo najbolje sprejeto, čeprav mu pripisujejo velik pogum, da ga je sestaviti. *Télégraphe Officiel* je o njem objavil obsežen kritičen nepodpisan članek.²⁸ Med večjimi napakami mu očitajo, da za zgled ni uporabil že obstoječih tovrstnih francoskih publikacij in pa, da nikjer ne podaja citatov iz Evangelijev in Svetega pisma.

Končno se lahko vprašamo tudi, katere so pozitivne posledice francoske dobe na področju tiskarstva, ne glede na to, da francoščine v sledečem desetletju (1814–1819) na ljubljanskem liceju niso poučevali niti kot fakultativni predmet. Učenci so lahko izbirali med sledečimi jeziki: italijanščina, hebrejščina, armenščina in celo arabščina,²⁹ šele okoli leta 1900 v Ljubljani dobimo francosko ilirski krožek, med njegove naloge pa sodi tudi spodbujanje učenja francoščine in zanimanja za Francijo.³⁰

Vse štiri tiskarne na Kranjskem so po odhodu Francozov nadaljevale delo. Jožef

²⁷ TOURNAL, Nicolas-Auguste, *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale : a l'usage de la jeunesse des Provinces llyriennes*. Ljubljana, 1812, str. 150–151.

²⁸ *Télégraphe Officiel*, 1813, št. 20 (11. 3.), str. 77–79.

²⁹ VODOPIVEC, Peter, *Od Poblinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana, 2006, str. 39.

³⁰ O. c., str. 126.

Sassenberg je odkupil tiskarske črke in opremo nekdanje L'Imprimerie du Gouvernement, 1816 je dobil dovoljenje za lastno tiskarno in leta 1851 je podjetje nasledil Rudolf Milič. Če primerjamo število oddanih obveznih izvodov Licejski knjižnici v letih 1860–1865, lahko ugotovimo, da je bila po številu naslovov Miličeva tiskarna med štirimi ljubljanskimi tiskarji različno po letih, a vedno na prvem ali drugem mestu,³¹ pa čeprav z »najkrajšo tradicijo«. Ali bo preveč hipotetično, če zapišemo, da je tudi to še posledica francoske dobe. V trenutku, ko je bila uvedena gajica, je imela namreč bistveno boljši črkovni nabor od konkurentov. Torej lahko še v drugi polovici 19. stoletja iščemo neposredne posledice štiriletne francoske vladavine.

FRENCH AMONG THE CARNIOLANS

SUMMARY

The article offers an extensive presentation of the period prior to the establishment of the Illyrian Provinces, press that emerged during French rule, as well as the positive consequences for the development of printing in the 19th century.

The contact with the French cultural environment can also be explored with the aid of literature that was used in Carniola over the past centuries. Collections of private libraries, albeit an extremely important source, have been deliberately set aside and there are two reasons for this: firstly, this subject was recently investigated by Marko Štuhec et al., and secondly, we do not know the extent to which these books were accessible to wider public. Thus, our primary focus is on literature that was sold in Carniola. Bookselling catalogues contain lists of books of French authors, no matter whether they were written in Latin, German or French. These works were concerned with various areas of science, from medicine, law to humanities, as well as belles lettres. The language of publications was, in principle, determined by the subject matter. The article places special emphasis on French dictionaries and grammar books that were available already at the end of the 17th century, whereas in the 18th century the selection became much better.

At the beginning of the 19th century the situation, of course, changed. French books were no longer the exclusive domain of booksellers who had, indeed, impor-

³¹ DULAR, Anja, Rozalija Eger - pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka. V: PREINFALK, Miha (ur.), *V zlatih črkah v zgodovini* (Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino 57). Ljubljana, 2009, str. 405.

tantly charted the mental world of the wider population and provided important avenues for the flow of ideas. Thenceforth, a vast body of literature would make its way to Carniola, as evident from advertisements in the newspaper *Télégraphe Officiel*; the number of printed French books was also growing, with the most prominent among them being *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale : a l'usage de la jeunesse des Provinces Illyriennes (1812)*, which shall be presented in greater detail, along with textbooks.

After the Illyrian Provinces ceased to exist, the interest in the French language began to decline rapidly. But what is nevertheless striking is that the collection of fonts of the former *L'Imprimerie du Gouvernement des Provinces Illyriennes* was bought by Jožef Sassenberg, who in 1816 obtained a licence to found his own, the fourth, printing house in Ljubljana. In comparison with the traditions of other three printing houses in the city – Kleinmayr's, Eger's and Retzer's, later renamed Blaznik's – the Sassenberg enterprise could not boast a particularly high production. The situation, however, changed following the introduction of Gaj's Latin alphabet. With regard to the second half of the 19th century, it can be established that printer Rudolf Milič (who bought Sassenberg's business in 1851) always ranked the first or second by the number of prints submitted as a legal deposit to the then Lyceum Library. Said advancement of the "youngest" printing house in Ljubljana can only be explained by the advantage it drew from the vast collection of fonts formerly owned by the French printing house.

SPOMENIK NAPOLEONOVIM ILIRIJI V LJUBLJANI

DAMIR GLOBOČNIK

Zamisel za spomeniško obeležitev stodvajsete obletnice ustanovitve Ilirskih provinc je nastala v okviru Glasbene matice, ki je po uspešni poljski in češki turneji načrtovala gostovanje svojega pevskega zbora v Franciji. Pokroviteljstvo nad francosko turnejo Glasbene matice je prevzel jugoslovanski kralj Aleksander I.¹

Predsednik Glasbene matice dr. Vladimir Ravnihar v svojih spominih omenja:

»Organizatorno smo dlje časa pripravljali ta pohod. Ena izmed teh priprav je bila postavitve Napoleonovega spomenika na Križevniškem trgu po mestni občini ljubljanski v spomin na – Ilirijo oživljeno. To je bila naša zamisel prav v ta namen, da obrnemo pozornost francoskega naroda na sebe in na njim nepoznano Ljubljano. Vedeli smo, da si bomo s tem pridobili naklonjenost uradnih krogov francoskih, pa tudi samega naroda francoskega.«²

Glasbena matica in Francoski institut sta za postavitev spomenika pridobila ljubljansko mestno občino. Ustanovi sta sprva imeli v mislih skromno spomeniško počastitev Ilirskih provinc (spominsko ploščo). Ljubljanskemu županu sta 5. februarja 1929 predlagali, naj se za ta namen uporabi t. i. »barjanski spomenik« (spomenik osuševanja barja oziroma Gruberjev spomenik v obliki obeliska ob Karlovškem mo-

¹ Triumf Glasbene Matice v Franciji. V: *Jutro*, X, 1929, št. 280, str. 2.

² RAVNIHAR, Vladimir, *Mojega življenja pot*. Ljubljana, 1997, str. 195.

stu iz 1829) in se ga z novimi napisnimi ploščami spremeni v spomenik ob 120-letnici Ilirskih provinc ter prestavi v del tivolskega parka za Jakopičevim paviljonom. Ker obe društvi nista imeli zadostnih finančnih sredstev, bi morala stroške pokriti mestna občina. Odkritje spomenika naj bi bilo 10. marca.³

Ljubljanski občinski svet je bil predlagani spomeniški rešitvi naklonjen. Mestni gradbeni urad je menil, da Gruberjev spomenik glede sloga (*empire*) ustreza obdobju Ilirskih provinc, vendar bi se v Tivolskem parku izgubil. Arhitekt Jože Plečnik (1872–1957) je kot mogočo rešitev predlagal postavitve spomenika na preseku osi Vegove ulice, Rimske ceste in Valvazorjevega trga. Podpredsednik Francoskega inštituta dr. Janko Pretnar je bil za park Zvezda (na lokaciji nekdanjega spomenika maršalu Radeckemu). Iz poročila Mestnega gradbenega urada lahko izvemo, da so Gruberjev spomenik nameravali opremiti z napisno ploščo in plaketami Napoleona, Nodiera in Marmonta.⁴

Mestni gradbeni urad se je glede vprašanja predavitve Gruberjevega spomenika v park Zvezda (ta je bil sicer zasajen dobrih sedem let po odhodu Francozov) povezal z arhitektom Jožetom Plečnikom, ki je leta 1928 dobil naročilo za preureditev Kongresnega trga. Plečnik je menil, da bi bila prestavitve vprašljiva zaradi neravnega terena v parku Zvezda. Mogoča bi bila samo provizorična postavitve s tlakovano ploščo in stopnicami. Spomenik pa bi dokončno uredili do zaključka vseh del v Zvezdi. Stroški predavitve in izdelave novih spominskih plošč z napisi naj bi znašali 70.000 din. Mestni gradbeni urad je poudaril, da ima Gruberjev spomenik poleg svoje spomske funkcije tudi pomembno prostorsko vlogo: skupaj s spomenikom na Karolinski zemlji označuje os Ižanske ceste. Na tem mestu preprost obelisk ustreza svojemu namenu, za Napoleona pa bi bil preskromen.⁵

Magistratni gremij je na seji 14. junija 1929 sprejel odločitev, da Gruberjevega spomenika ne bodo preselili v park Zvezdo.⁶ Gradbeni odsek ljubljanske občinske uprave je 17. julija predlagal magistratnemu gremiju, naj znova preuči vprašanje predavitve Gruberjevega spomenika in dovoli napraviti nov Napoleonov spomenik iz podpeškega kamna.⁷ Zamisli Glasbene matice in Francoskega inštituta je avgusta

³ Dopis Glasbene matice ljubljanskemu županu z dne 5.2.1929, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 628.

⁴ Poročilo Mestnega gradbenega urada magistratnemu gremiju z dne 6. 6. 1929 SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 629.

⁵ Poročilo Mestnega gradbenega urada z dne 11. 6. 1929, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 629.

⁶ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 629.

⁷ Sklep X. seje gradbenega odseka ljubljanske občinske uprave z dne 15. 7. 1929, SI ZAL, Lju 489,

1929 nasprotoval tudi Glavni odbor vodne zadruga za obdelovanje barja v Ljubljani.⁸

Zgodovinar, duhovnik Ivan Vrhovnik in geograf dr. Jože Rus sta v Slovenskem narodu predlagala za lokacijo spomenika Lattermanov drevored (1813 ga je zasnoval francoski inženir Blanchard, 1815 so ga uredili Avstrijci, od 1908 se je imenoval po avstrijskem guvernerju Lattermanu):

»Zdaj bi naši dve organizaciji preko občinskega sveta radi na vrat na nos počastili Napoleonov spomin s palimpsestom v Zvezdi, prav po zgledu zakotnih kamnosekov, ki kupujejo zapuščene nagrobnike, da jim zbršijo staro besedilo in jih brez večjega truda spremenijo kot sveže blago v dober denar. Ta način se spričo veliko važnosti sprožene ideje pač obsoja že sam od sebe.

Hitro in ceno torej taka stvar ne more iti. Zato, gospoda, bodimo velikopotezni! Dajmo Tivolskemu parku v demokratskem, francoskem duhu izbrano ime 'Ilirija', Ilirski park, ime, ki je združilo Slovenca, Hrvata in Srba prvikrat v objem, Lattermanovemu drevoredu pa ime Napoleonovo, ki so ga bili že naši predniki počastili, ko so imenovali po njem Napoleonov vrt v Zgornji Šiški. V park pa postavimo spomenik sanjavi devici, ki jo je zdramil vpricho Vodnika največji Francoz! S tem bomo dali izraza tudi našemu sodobnemu poprnenju za vsestranskim zbližanjem Jugoslavije s Francijo. Postavitev takega spomenika bo postala srčna potreba in častna zadeva vseh Jugoslovanov, kakor tudi vseh Francozov. In pod takim geslom naj bi šla Glasbena Matica na svojo turnejo po naših kakor francoskih mestih.«⁹

Pisec Platon (najbrž pisatelj in dramatik Fran Govekar) je svaril pred ponovitvijo »neokusne« zgotbe o spomeniku cesarju Francu Jožefu I. iz leta 1908. Spomenik so leta 1926 spremenili v spomenik Francu Miklošiču.¹⁰ Cesarjev kip so zamenjali z Miklošičevim kipom in vklesali nov napis, vendar je na spomeniku še vedno ostal avstrijski simbol (orla). Pisec je menil, da bi novi spomenik Iliriji spadal na Napoleonov trg, tj. trg, ki ga tvorijo Tržaška, Bleiweisova, Rimska in Groharjeva cesta (za

Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 642.

⁸ Protest Glavnega odbora vodne zadruga za obdelovanje barja v Ljubljani 23.8.1929, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 650.

⁹ I. V. in J. R., Spomenik Barju ali Napoleonu?. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 139, str. 2.

¹⁰ V igri je bila tudi zamisel o preoblikovanju spomenika cesarja Franca Jožefa I. v spomenik kralju Petru I. Osvoboditelju (KOS, Tine, Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani. V: *Jutro*, VII, 1926, št. 252, str. 3).

Napoleonov trg večina Ljubljancev ni vedela, saj ni bil označen z napisi na hišah ali tablami, samo ena krčma si je nadelala ime »Pri Napoleonu«.¹¹

Ljubljanska mestna občina se je zaradi pritiska javnosti in strokovnih argumentov odločila za nov spomenik in zanj prispevala 50.000 dinarjev. Ustanovljen je bil odbor, ki so ga sestavljali po dva predstavnika mestne občine (župan dr. Dinko Puc, mestni arhivar Vladimir Fabjančič), ljubljanske oblastne samouprave, Francoskega instituta (Oton Župančič, dr. Janko Pretnar) in Glasbene matice (dr. Vladimir Ravnihar, Karel Mahkota). Predsednik odbora je bil dr. Puc, tajnik Mahkota.¹²

Javni spomeniki opravljajo različne vloge. Uteležajo spomin na določen zgodovinski dogodek ali osebo. Opozarjajo na vrednote, ki naj bi bile skupne celotni družbi. Ob soočenju z mogočnimi spomeniki ljudje začnejo verjeti v trajni obstoj idej, ki jih uteležajo. Nacionalni spomeniki služijo utrditvi nacionalne zavesti. Tesno so povezani z nacionalno mitologijo.

Spomeniki prispevajo k nastanku in ohranjanju družbenega oziroma kolektivnega spomina. V njih naj bi se simbolno utelesila preteklost. V resnici so spomeniki pogosto odraz aktualnih družbenih potreb. Posredujejo določeno ideologijo, poudarjajo samo tista dejstva, ki pritrjujejo interpretaciji preteklosti, ki je lastna pobudnikom in naročnikom posameznega spomeniškega projekta. S pomočjo spomenikov je mogoče spreminjati spomin na preteklost. Rekonstrukcija, prilaščanje preteklosti in oblikovanje umetnega zgodovinskega spomina služi nadzoru nad sedanjostjo.

Časnikarska poročila o pripravah na postavitve in odkritju spomenika Napoleoni Iliriji, sestava udeležencev na slavnostnem odkritju in nekatere temeljne misli slavnostnih govornikov pričajo, da je naklonjenosti za postavitve Ilirskega spomenika botrovalo več osrednjih tendenc. Razvidna je bila povezava z zunanjo politiko jugoslovanske kraljevine (poudarjanje dolgotrajnih prijateljskih vezi s Francijo), pomembnejše pa so bile pobude notranjepolitičnega značaja (vloga Ilirskih provinc v slovenski zgodovini, opozarjanje na skupno preteklost jugoslovanskih narodov).

Postavitve Ilirskega spomenika je prispevala h krepitvi jugoslovansko-francoskih stikov. Časniki so tekmovali v nizanju dokazov profrancoskega čustvovanja med Slovenci. *Slovenski narod* je ob 120-letnici Ilirskih provinc in odkritju spomenika poudaril:

»Predstavniki Francije so se lahko prepričali, da ima Francija med Slovenci

¹¹ Napoleonov spomenik v Ljubljani. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 139, str. 2.

¹² Pred proslavo 120letnice ustanovitve Ilirije. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 198, str. 3.

mного iskrenih prijateljev in da so se že od Napoleonove dobe izvirajoči prijateljski stiki med nami in Francozi po osvobojenju zelo poglobili. /.../ Namen proslave je bil pokazati zunanjemu svetu, da nas vežejo z junaškim francoskim narodom nerazdružljive vezi iskrenega prijateljstva in hvaležnosti za vse, kar so storili Francozi za nas. In ta namen je bil v polni meri dosežen.«¹³

Vsi pisci so opozarjali na prelomni pomen Ilirskih provinc za slovenski narodni preporod.

»Praznovali smo praznik Ilirije, ki nas je znova prebudila, da smo dobili silo za ves svoj preporod in za vse borbe s protislovenskim Dunajem. Predussem pa smo praznovali ono večno narodno silo, ki je bila tako močna, da je mogla na Napoleonov poziv na mah ustvariti slovensko šolstvo. Zato ni bil včerajšnji dan samo praznik narodne zavesti, temveč tudi velik praznik našega kulturnega hotenja. Čez noč smo bili tako močni, da smo ustvarili slovensko ljudsko šolstvo in celo v univerzo je našla slovenščina svojo pot. In to v času, ko se nam je reklo, da smo narod hlapcev! Ni čuda, da so nam ob veliki obletnici tako sijajnega napredka sijali vsem obrazi od zanosu in ponosu!«¹⁴

Francoske Ilirske province so po zaslugi povečane vloge slovenskega jezika v osnovnem in srednjem šolstvu, reform v sodstvu in upravi, idej francoske revolucije in načela enakosti vseh državljanov pred zakonom daljnosežno vplivale na slovenski razvoj.

»Strogost uprave, bremena, ki jih je nalagala vojna, nove odredbe proti patriarhalnim navadam so v ljudstvu sicer zbujale dokaj odpora, točnost uprave, javna varnost, široko razumevanje ljudske potrebe po izobrazbi pa so zgradile nekaj, kar pozneje nobena vlada ni mogla več izbrisati.«¹⁵

Pozabljene ali namerno zamolčane so bile vse negativne strani francoske zasedbe slovenskega ozemlja (visoki davki, poslabšanje položaja kmečkega prebivalstva, upori, splošna vojaška obveznost).

Pravni zgodovinar dr. Janko Polec je poudaril:

¹³ Iz Ljubljane. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 134, str. 3.

¹⁴ Praznik Ilirije oživljene. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1.

¹⁵ Od Ilirije do Jugoslavije. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 234, str. 1.

»Čim večja je postajala časovna razdalja, ki nas loči od francoske Ilirije, tem bolj je temnela zgodovinska resnica, uveljavljala pa se je veličastna pesniška slika zanosne 'Ilirije oživiljene' Valentina Vodnika pred duševnimi očmi pesnikovih rojakov.

Stremečim – zlasti v najmlajših svojih predstaviteljih – vedno bolj po nezavisni narodni državi, po ujedinjenju z brati onkraj Sotle in Save, ne da bi smeli dati svojemu stremljenju jasnega, javnega izraza, je bilo Slovincem proslavljanje velike historične postave Napoleona, ki je vsaj začasno združil velik del Jugoslovancev v več ali manj samostojno državo, zunanji izraz, njegova Ilirija pa simbol njihovih vzorov.

Hrvatom, ki so tvorili celo pretežen del prebivalstva ilirskih pokrajin, Napoleon ni bil nikoli tak idol. Ustanovivši Ilirijo, je razdvojil Hrvatsko, za vedno je uničil samostojnost staroslavne Dubrovnika. Pač pa priznavajo, da je bila narodnostna in kulturna probuja vsega hrvatskega naroda ter gospodarska povzdiga Dalmacije po Napoleonovi Iliriji napram njenim senčnim stranem vendarle velika pridobitev.«¹⁶

Poleg izpostavljanja blagodejnega vpliva Ilirskih provinc na slovenski jezik in narodno gibanje je mogoče razbrati tudi misli o dolgotrajni zgodovinski povezanosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Kot vsaka državna tvorba se je tudi Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se ni mogla pohvaliti z globokimi zgodovinskimi koreninami in zgodovinsko kontinuiteto, želela opreti na tradicijo. Pri tem so njeni privrženci in apologeti aktualne razmere poskušali projicirati v pretekla obdobja.

V Ilirskih provincah je bila retrospektivno prepoznana predhodnica jugoslovanske kraljevine. Eden od dokazov legitimnosti jugoslovanske kraljevine je bil domnevni Napoleonov jugoslovanski koncept Ilirskih provinc. Ilirske province naj bi bile predhodnica jugoslovanske države. Starodavne sanje po življenju v eni državni enoti naj bi se začasno uresničile v okviru Ilirskih provinc (Zato naj bi Ilirski spomenik obeležil 120-letnico »zadobljene svobode Slovencev in njihove združitve z brati Srbi in Hrvati v enotno državo«).¹⁷ Težnja po skupnem življenju treh narodov pa naj bi svojo trajno obliko dobila v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (3. oktobra 1929 je ta postala Kraljevina Jugoslavija, razdeljena je bila v devet banovin, Slovenija (brez Bele krajine) je tvorila Dravsko banovino).

Časnik Jutro, ki je zagovarjal unitaristično državno ureditev, je dan pred od-

¹⁶ POLEC, Janko, *Kraljestvo Ilirija / Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah*. Ljubljana, 1925, str. VII.

¹⁷ Francija in Jugoslavija – dva nerazdružljiva prijatelja. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 235, str. 3.

kritjem Ilirskega spomenika (hkrati z objavo kraljeve razglasitve prvih banskih pomočnikov) zapisal:

»Z borbo in žrtvami je zgrajena naša narodna država: naš kralj ji je z januarskim manifestom odredil ero plodonosnega dela, z oktobrskim zakonom pa je po zgledu velikega Napoleona s kongenialno dalekovidnostjo položil trden temelj edinstvu države in naroda. Kakor je Napoleon pred stodvajsetimi leti združil tri jugoslovanska plemena pod skupni naziv Ilirije, tako je naš kralj dovršil državno stavbo s tem, da ji je dal ujedinjajoče ime Jugoslavija.«¹⁸

Nepomembno, namerno spregledano je bilo dejstvo, da so Ilirske province povezale dežele s pretežno slovenskim in hrvaškim prebivalstvom (brez Slovencev na Štajerskem, Ogrskem in večine Koroških Slovencev), srbsko, italijansko in nemško prebivalstvo je bilo v manjšini. V prid poveličevanja zgodovinske vloge Napoleona prav tako ni govorilo dejstvo, da ni podprl Srbov v bojih s Turki. Potenciranje zgodovinske vloge Ilirskih provinc se je prepletalo tudi s pozitivnim vrednotenjem poznejšega ilirskega gibanja (prizadevanja za kulturno in jezikovno združevanje južnih Slovanov).

Podobno vlogo prilaščanja skupnega spomina sta imela v novi državi tudi poudarjanje srbskih in črnogorskih zmag v prvi svetovni vojni (ne glede na to, da je bil prečanski del države med vojno na nasprotni strani) in graditev novega jugoslovanskega kulta in kulta dinastije Karađorđevićev.

ILIRSKI STEBER

Načrt za nov spomenik Napoleonovi Iliriji (»Ilirski steber«) je izdelal arhitekt Jože Plečnik, ki je izbral obliko stebra oziroma obeliska, s katero se je navezal na svoja praška dela.

Spomenik na Valvasorjevem trgu (nekdanji Križevniški trg, med 1892 in 1930 Valvasorjev trg, danes Trg francoske revolucije) je načrtoval že arhitekt Maks Fabiani.¹⁹ Na odločitev, da bo načrtovani spomenik Napoleonovi Iliriji stal na Valva-

¹⁸ Brez naslova. V: *Jutro*, X, 1929, št. 239, str. 1.

¹⁹ KREČIČ, Peter, *Jože Plečnik*. Ljubljana, 1992, str. 199.

sorjevem trgu, je morda vplivalo tudi dejstvo, da je bila v križevniškem samostanu nastanjena francoska intendatura za Kranjsko.²⁰

Plečnik, ki je v tem času pripravljal že omenjeno urbanistično ureditev bližnjega Kongresnega trga (parka Zvezda) in Zoisove ceste, je spomenik postavil natančno v os Vegove ceste.

Okolico spomenika so skrbno uredili po Plečnikovih zamislih. Regulacijska dela so trajala poldrugi mesec. Vodila sta jih inž. Matko Prelovšek (1876–1955) in inž. Janko Mačkovšek (1888–1945) z mestnega stavbnega urada. Regulacija je zajela dohod s Kongresnega trga v Vegovo ulico, odstranitev klanca in znižanje nivoja Vegove ulice (za povprečno pol do tri četrta metra), znižanje nivoja Peterlinove ulice, ki je vodila od Gosposke ulice do Realke, Hilšerjeve ulice, dohoda iz Vegove ulice v Sotesko in Valvazorjevega trga. Knežjo ulico se nekoliko razširili. Ob parku pred Glasbeno matico so položili robnike. Zaradi znižanja višine uličnega tlaka je gostilna »pri Panju« (Vegova ul. 10) dobila novo vhodno stopnišče s kamnito balustrado, ki spominja na balkon. Novo stopnišče je dobilo tudi poslopje ob Realki. Od Soteske do vhoda v Friedl-Recharjevo hišo ter ob knežjem zidu so zasadili drevje, okrog katerega so položili travnate blazine. Skromno ograjo pred križevniškim vrtom je nadomestil tri metre visok zid z arhitravom. Prostor pred križevniškim vrtom so tlakovali z velikimi granitnimi ploščami. Pred univerzo in Glasbeno matico so nasuli pesek rumene barve.²¹

Mestna občina naj bi z regulacijo Vegove ulice celo prihranila. Nad 3000 voz cestnega gramoza, ki bi občino veljal nad 100.000 din, so namreč zvozili v novi park v Tivoliju, na Galjevico ter na Štrekljevo in Gerbičevo ulico. Sodelovali so samo mestni delavci, ki jih je občina prerazporedila z manj nujnih del.²²

Za spomenik so porabili 19,14 m³ hvarskega marmorja v vrednosti 57.750 din (50.820 din in stroški prevoza 6.930 din),²³ ki so ga nabavili pri tvrdki Cobedamar (Cobedamar Belgo–dalmatinsko društvo za industriju kamena i marmora s.o.j. Hvar).

Mestni gradbeni odbor je 17. avgusta 1929 s telegramom obvestil tvrdko Cobedamar, da se je odbor za Napoleonov spomenik odločil za hvarski marmor s po-

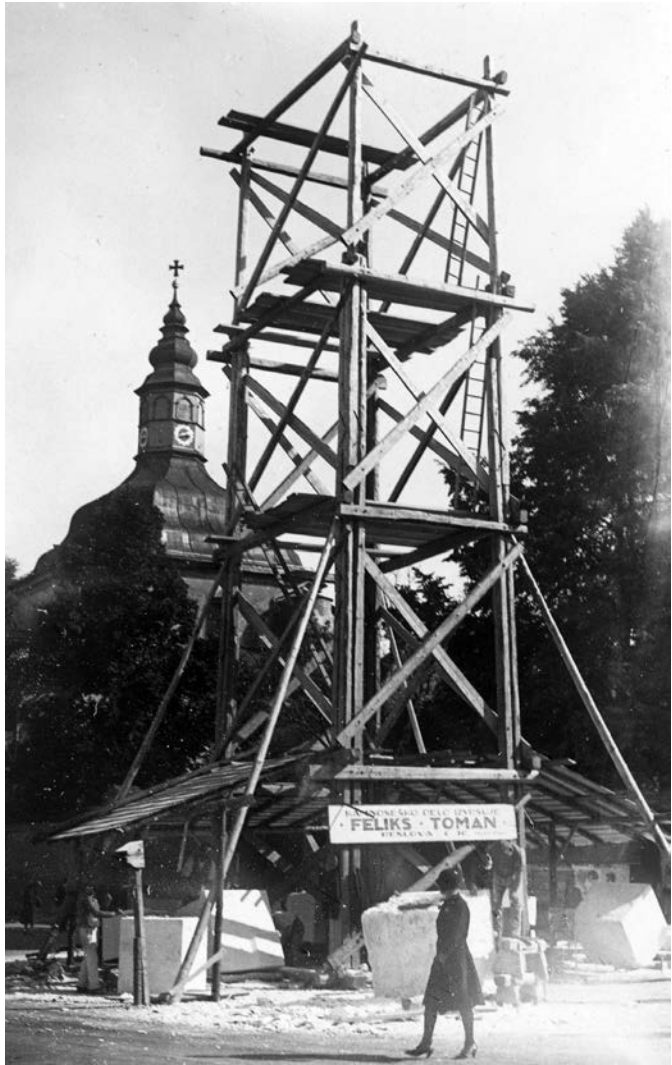
²⁰ Pred proslavo 120letnice ustanovitve Ilirije. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 198, str. 3.

²¹ Napoleonov spomenik postavljajo. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 219, str. 3; Spomenik in njega okolica. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 134, str. 3; Pred proslavo 120-letnice ustanovitve Ilirije. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 198, str. 3.

²² Napoleonov spomenik postavljajo. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 219, str. 3.

²³ Zapisnik z dne 22. 1. 1930, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 662.

Postavljanje spomenika

gojem, da je ta odporen proti zmrzali. Določen je bil enomesečni dobavni rok.²⁴ Tvrška Cobedamar je pristala, da bo kamen za spodnjo polovico spomenika poslala do 15. septembra, za zgornjo polovico pa do 20. septembra.²⁵

Prva pošiljka marmorja (12 kosov grobo obsekanega kamna) je prispela z vlakom

²⁴ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 647.

²⁵ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 687.

Pogled na Ilirski steber

v Ljubljano 17. septembra. 22. septembra je sledila druga pošiljka (5 kosov kamna, vendar sta bila 2 neuporabna), tretja pošiljka pa 30. septembra (8 kosov, 5 neuporabnih). 9. oktobra je v Ljubljano prispelo še 14 kosov kamna za zakrpanje sedmih neuporabnih blokov. Teh pred odkritjem spomenika niso več mogli popraviti s kamnitimi vložki, zato so jih dopolnili z belim cementom in provizorično vstavili v spomenik.²⁶ Na začetku leta 1930 se je zastopnik tvrdke Cobedamar z Mestnim gradbenim uradom dogovarjal glede popravila ali zamenjave poškodovanih kosov marmorja.²⁷

Stroški za spomenik so znašali okrog 100.000 din. Razdelili so si jih mestna

²⁶ Dopis Mestnega gradbenega urada tvrdki Cobedamar z dne 7. 1. 1930, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 698.

²⁷ Zapisnik dogovora med Mestnim gradbenim uradom in predstavnikom tvrdke Cobedamar, z dne 22. 1. 1930, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 662.

občina, Glasbena matica in Francoski institut.²⁸ Dela pri postavitvi spomenika je vodil direktor ljubljanskega mestnega gradbenega urada inž. Matko Prelovšek.²⁹

Slop iz snežno belega hvarskega marmorja je visok 14 metrov. Počiva na kvadratni bazi s stranico 2,30 metra, ki je visoka 0,50 metra. Na vogalih podstavka podpirajo srednji slop štirje stebriči kvadratnega tlorisa (širina 40 cm, višina 1,80 m). Med njimi sloni na 7 centimetrov visoki blazinici kocka s stranico 1 metra, na katero je položenih 16 enako visokih blokov hvarskega marmorja (višina 75 cm). Bloki so drobno nasekani. Robovi glavnega slopa so izgajeni. Pod četrtem blokom od zgoraj navzdol je majhen izstopajoč, pravilno oblikovan kamen. Z njim je Plečnik zapolnil okrušen blok, ki ga ni želel dopolniti z neopaznim vložkom.³⁰

Vrh spomenika je pozlačen bakren grb Slovenije (>*polumesec stare Ilirije s tremi celjskimi zvezdami*<). Ob stiku četrtega in petega kvadra sta pozlačeni bronasti glavi-maski Ilirije – Slovenke (na južni strani) in Napoleona z imperatorskim lovorovim vencem (na severni strani), ki ju je leto poprej izdelal kipar Lojze Dolinar (1893–1970),³¹ ki je za svoje delo prejel 10.500 din.³² Izgajeni površini glav Napoleona in Ilirije spominjata na slog *art deco*.³³

Dolinarjevi skulpturi je vlila Oblakova livarna v Zagrebu (Atelier za lijevanje umjetnina Zvonimir Oblak). Črke in skulpturi je pozlatilo podjetje Albina Slivarja iz Trnovega.³⁴ Leta 1930 so napravili še en odlitek Dolinarjevega kipa Ilirije.³⁵

Pod Ilirijo sta Vodnikova verza iz ode Ilirija oživljena: NA GREZIE ZHELU / KORINTO STOJI / ILIRIA V SERZU / EVROPE LESH I / KORINTU SO REKLI / HELENSKO OKO / ILIRIA PERSTAN / EVROPINI BO. Prav tako pod Napoleonovo glavo: NAPOLEON REZHE / ILIRIJA VSTAN / DUH STOPA V SLOVENZE / NAPOLEONOV / EN SAROD POGANJA / PRE-ROJEN VES NOV.

Napis v francoščini na zahodni strani pojasnjuje, da je v Ilirski steber vzdian prah neznanega francoskega vojaka, ki so ga izgrebli na obronkih med Nadgorico in Črnučami, kjer je leta 1813 padlo več Francozov. Napis je sestavil pesnik Oton

²⁸ Koliko bo stal Napoleonov spomenik. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 220, str. 2.

²⁹ Pred proslavo 120letnice ustanovitve Ilirije. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 198, str. 3.

³⁰ ČOPIČ, Špelca, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana, 2000, str. 305.

³¹ Spomenik in njegova okolica. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 134, str. 3.

³² SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 693.

³³ ČOPIČ, Špelca, *Lojze Dolinar 1893–1970* (katalog). Ljubljana, 1996, str. 186.

³⁴ Tvorci ilirskega stebra / Čast slovenskega imena. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 236, str. 3.

³⁵ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 630, 631, 632.

Župančič. SOUS CETTE PIERRE / NOUS AVONS DEPOSE / TES GENDRES / SOLDAT SANS NOM / DE L'ARME / NAPOLEONNIENNE / POUR QUE TU / REPOSES / AU MILIEU DE NOUS / TOI QUI EN ALLANT / A LA BATAILLE / POUR LA GLORIE / DE TON EMPEREUR / ESTOMBE / POUR NOTRE / LIBERTE (Pod ta kamen smo shranili tvoj prah, brezimni vojak Napoleonove armade, da boš počival sredi nas, ti, ki si šel v boj za slavo svojega cesarja in si padel za našo svobodo.)

Prah neznanega francoskega vojaka so shranili v pločevinasto škatlo in 30. septembra na posebni svečanosti vzdali v manjšo vdolbino v prvem marmornatem kamnu. Prisotni so bili župan dr. Dinko Puc in občinski svetovalci, komandant Dravske divizije general Sava Tripković, zastopnik velikega župana dr. Rudolf Andrejka, francoski konzul Emmanuel Leonce Neuville, direktor gradbenega urada ljubljanske občine inž. Matko Prelovšek, predsednik Francoskega instituta Oton Župančič, predstavnik Glasbene matice in upravnik Narodnega gledališča Karel Mahkota in predstavnik Zveze slovenskih vojakov major v pokoju Martin Colarič. Vdolbino so kamnoseki zazidali in nato na njo spustili drugi že obdelani kamen.³⁶

Na vzhodni strani Ilirskega stebra so Župančičevi verzi v spomin neznanega Napoleonevega vojaka: NE VEMO KJE / SI SE RODIL / NE KOD / VIHAR TE JE PODIL / PRI NAS SI PAL / DA JE NAŠ ROD / IZ MRAKA VSTAL.

Spomenik je v štirih tednih izklesalo in postavilo podjetje Feliksa Tomana (Industrija za marmor, granit in umetni kamen s strojnim obratom Kamnoseška obrt in podobarstvo Felix Toman). Za delo je prejelo 46.000 din.³⁷ Pred 121 leti ustanovljeno podjetje je kar 55 let vodil Feliks Toman. Sodelovalo je pri skoraj vseh monumentalnejših delih v Sloveniji (mdr. pri Vodnikovem, Valvazorjevem in Prešernovem spomeniku) in pri večjih pokopaliških spomenikih. Imelo je okrog 40 uslužbencev. Štiri leta prej je njegovo vodstvo prevzel inž. Anton Toman, ki se je postavljanja spomenika spominjal takole:

»Klesanje in postavljanje spomenika za našo tvrdko ni pomenilo znatnih in nepremagljivih težkoč. Izvršili smo že težje stvari. Najtežje pri delu je bil pač kratek termin. Toda, ko smo delo prevzeli, smo tudi vedeli, da bomo delo gotovo do določenega dne izvršili, tudi če bi ne vem kaj padalo z neba. Imeli pa smo srečo, zakaj vladalo je lepo vreme. Hvarski kamen je naročila mestna občina, mi pa smo od transporta dalje oskrbeli vse potrebno. Pri delu je bilo zaposlenih

³⁶ Vzdianje prahu neznanega francoskega vojaka. V: *Jutro*, X, 1929, št. 229, str. 3.

³⁷ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 711.

18 naših delavcev, od tega štirje podobarji, ostali pa so bili kamnoseki. Delo je šlo v redu. Tudi dviganje kvadrov ni bilo za nas nič izrednega.

Pri delu smo se seveda natančno ravnali načrtov in navodil prof. arh. Plečnika. Naša tvrdka je izvršila tudi ploščo Napoleonu na škofiji. Plošča je iz podpeškega kamna.

Da se je uporabil pri tem hvarski kamen, je bilo to v smislu Plečnikovih navodil, naj bo spomenik bel in masiven. Slovenija nima belega marmorja, podpeški je temno siv, glinški svetlo siv, ihanski nekoliko svetlejši, potem pa imamo še razne rdečkaste, pisane in črne kamne ter pohorski granit. Hvarski kamen je trd in trpežen material, le težko ga je dobiti v tako velikih blokih. Je to prvič, da se je hvarski kamen uporabil v Sloveniji. V Berlinu so ga n. pr. že uporabili pri raznih stavbah, kakor pri justični palači in drugod. Mnogo naroča hvarski kamen tudi Amerika.«³⁸

Nekaj kamnoseških del pri izdelavi spomenika je prevzela tudi Kamnoseška industrija Alojzija Vodnika.³⁹ Pozlačen bakren grb Slovenije vrh spomenika je po načrtih arh. Plečnika izdelalo ključavničarsko podjetje Avgusta Martinčiča. Vlile so ga Strojne tovarne in livarne v Ljubljani. Ključavničarska tvrdka Avgust Martinčič je po odkritju na zahodno stran Ilirskega stebra pritrnilo tudi 1,25 metra dolgo in 12 kilogramov težko palmovo vejo, ki jo je poklonila francoska republika.⁴⁰

SLOVESNOSTI DAN PRED ODKRITJEM SPOMENIKA

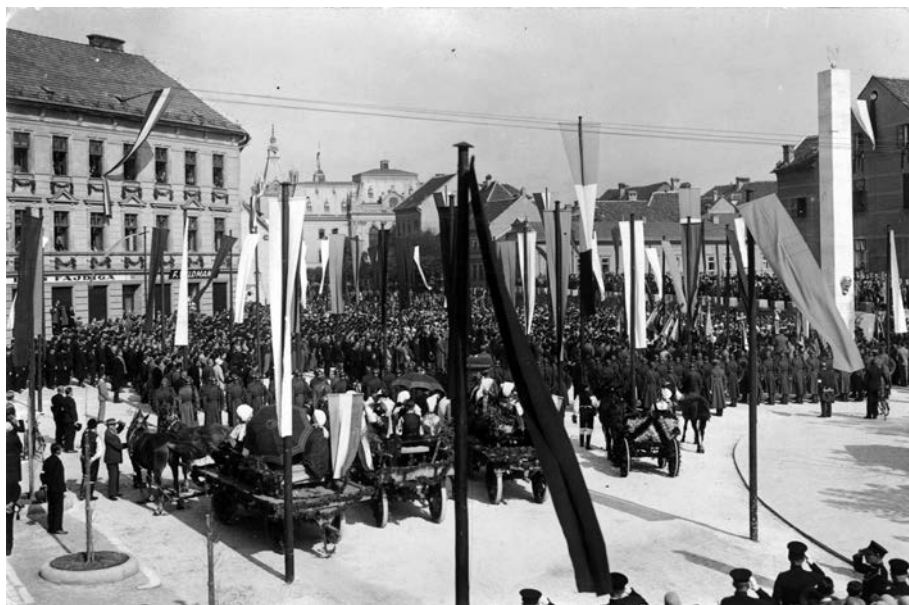
Priprave na proslavo jubileja 120-letnice Ilirskih provinc in odkritje spomenika francoski Iliriji, Napoleonu in neznanemu francoskemu vojaku so potekale sporazumno s francoskim konzulatom v Ljubljani in francoskim poslaništvom v Beogradu. Protektorat nad vsemi ilirskimi svečanostmi je prevzel kralj Aleksander I. Karadžević, ki ga je zastopal prvi kraljevi adjutant, vojni minister armadni general Stevan Hadžić.

Na slavnostne prireditve so bili vabljeni zastopniki francoskih mest, ki jih je nameravala med svojo turnejo obiskati Glasbena matica (Nancy, Metz, Reims, Lille, Lens, Pariz, Lyon, Grenoble). Metz in Lens sta bila izbrana zaradi močnih sloven-

³⁸ Tvorci ilirskega stebra / Čast slovenskega imena. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 236, str. 3.

³⁹ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 707, 708.

⁴⁰ Tvorci ilirskega stebra / Čast slovenskega imena. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 236, str. 3.

Slavnostno odkritje spomenika

skih naselbin (okoli Metza je živelo 6.000 Slovencev, okoli Lensa 10.000). Povabljeni so bili vsi diplomatski zastopniki Francije in največjih francoskih dnevnikov ter predstavniki Ženeve, ki jo je prav tako nameravala obiskati Glasbena matica in »enkrat pokazati svetovnim zastopnikom uspehe slovenske kulture.«⁴¹

Župan dr. Dinko Puc je pozval Ljubljance, naj 12. in 13. oktobra okrasijo svoje hiše z državnimi zastavami in sodelujejo pri ilirskih svečanostih.⁴² Svečanosti so imele vseslovenski pomen. Odbor za proslavo 120-letnice Ilirije oživljene v Ljubljani je povabil vse Slovence, naj se udeleže slavnostnih prireditev.

»Kakor se je že ponovno poudarjalo, je to manifestacija našega naroda ob obletnici važnega zgodovinskega dogodka naše nacionalne zgodovine, ki nam je prvi začrtal našo nacionalno svobodo. Zato vabi odbor k proslavi in k posameznim prireditvam vse člane naše narodne družine, brez ozira na stan, spol

⁴¹ Spomenik Napoleonu v Ljubljani. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 221, str. 3. V Ženevi je bil sedež Društva narodov.

⁴² Iz Ljubljane. V: *Jutro*, X, 1929, št. 238, str. 4.

*in mišljenje. Naj bo to splošna naša prireditve. Zato izrecno poudarjamo, da se ni pošiljalo posebnih vabil, razen načelnikom raznih uradov in naših nacionalnih in kulturnih organizacij. Če je mogoče, naj bodo društva in korporacije zastopane polnoštevilno, ne le po skromnih deputacijah.*⁴³

Slavnostne prireditve so se začele v soboto, 12. oktobra, ob 11. uri z odprtjem zgodovinske razstave v veliki dvorani Narodne galerije v Narodnem domu. Razstavo je pripravil odbor, v katerem so bili ravnatelj Narodnega muzeja zgodovinar dr. Josip Mal, zgodovinarica in bibliotekarka dr. Melita Pivec – Stele, publicist Ante Gaber, predsednik Narodne galerije Janez Zorman in mestni arhivar prof. Vladislav Fabjančič. Prvič so bili v Ljubljani razstavljeni dokumenti, porcelan, miniature, pohištvo, knjige, občinske table, pečatniki, pisma, spominske medalje, tarče ljubljanskih strelcev, slike, denar, orožje francoskih vojakov in drugi predmeti (mdr. gosje pero, s katerim je Napoleon 14. oktobra 1809 v Schönbrunu podpisal mirovno pogodbo in dekret o ustanovitvi Ilirskih provinc, iz zbirke Karla viteza Strahla iz Stare Loke). Prispevali so jih Narodni muzej, licejska knjižnica, drugi muzeji in številni posamezniki.⁴⁴

Razstavo je odprl župan dr. Dinko Puc, ki je poudaril, da gre za prvo tovrstno razstavo, odkar so Napoleonovi vojaki stopili na naša tla, zato jo je spremljalo precej težav.

»Razstavljene predmete in spomine na Ilirijo je bilo treba zbirati med zasebniki in muzeji, ki so edini ohranili priče te za nas tako pomembne dobe in ki so jih skušali v dolgih letih robstva pod Avstrijo uničevati.«⁴⁵

Poslanik francoske vlade minister Emile Laurent Joseph Dard se je zahvalil za naklonjenost do Francije, ki jo izpričuje razstava. Profesor slovanske literature na pariški Sorboni in častni doktor beograjske univerze Emil Haumant je izrekel nekaj misli o Iliriji, ki je prehitro minila, da bi mogla usmeriti slovensko zgodovino na nov, svobodnejši tir. Opozoril je na pisatelja Charlesa Nodiera, ki je vzljubil Lju-

⁴³ Proslava Ilirije v Ljubljani. V: *Jutro*, X, 1929, št. 239, str. 7.

⁴⁴ Ilirske svečanosti v Ljubljani. V: *Slovenec*, 1929, LVII, št. 233, str. 9; Slovesna otvoritev ilirske razstave. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 234, str. 4; Priprave za proslavo Ilirije oživljene. V: *Slovenski narod*, 1929, LXII, št. 219, str. 2.

⁴⁵ Otvoritev ilirske razstave. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 234, str. 1.

bljano. »Beseda prof. Haumanta je bila prožeta s toplimi simpatijami do Ljubljane in do Jugoslavije.«⁴⁶

Ob 12. uri so gojenke ženske realne gimnazije v drami pripravile dijaško akademijo. Prvi del programa je bil v francoskem jeziku (deklamacije, plesne in pevske točke, dramatična prizora iz igre Edmonda Rostanda *Orlič* in igre Mauricea Maeterlinca *L'Oiseau bleu – Sinja ptica*), drugi del v slovenskem jeziku. Sodeloval je orkester Dravske divizijske oblasti. »Prvi del prireditve je pokazal, da se na ženski gimnaziji resno in z uspehom goji znanje francoščine, tega kulturnega jezika par excellence.« Slovenski del programa je obsegal »melodramatično« oziroma alegorično sliko Vodnikove ode Napoleonu *Ilirija oživljena*, deklamacijo Aškerčeve romance *Napoleonov večer v Ljubljani* (1886), venček narodnih pesmi, pozdrav in poklon mladine Napoleonu, narodne plesne in marseljezo, ki so jo gojenke ob spremljavi vojaške godbe zapele v slovenskem jeziku.⁴⁷

Ob sedmi uri so z gradu zadonele fanfare. Od pol sedme do pol osme ure zvečer je bil spomenik razsvetljen. Železniška godba Sloga je pod vodstvom kapelnika Herija Svetela priredila promenadni koncert, ki mu je prisluhnilo več tisoč ljudi. Koncert je prenašal Radio Ljubljana, ki je uradno začel oddajati oktobra 1928 (ob 10-letnici osvoboditve).

»V mraku je blestel visoki spomenik, obsevan od močnih žarometov in pri tleh od številnih električnih žarnic. Pogled na spomenik in njegovo okolico je nudil zares prelesto sliko. Vse naokrog so plapolale številne zastave na rdečih drogih, s cvetjem je okrašen knežji zid, okna vseh okoliških poslopij so okrašena s številnimi zastavicami in cvetnimi spleti. Nad Ljubljano pa je impozantno dominiral Ljubljanski grad, čigar stolp je bil razsvetljen z gosto vrsto žarnic, a istotako so žarele električne luči tudi nad vsakim oknom.«

Godba je koncert začela z marseljezo in državno himno. »Množica je obe himno poslušala odkritih glav in ob koncu z gromkim aplavzom in živahnim vzklíkanjem dala duška slavnostnemu razpoloženju.«⁴⁸

Na predvečer odkritja spomenika so v gostilni »Pri Panju« pripravili manjšo

⁴⁶ Otvoritev ilirske razstave. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

⁴⁷ Ilirske slavnosti. V: *Jutro*, X, 1929, št. 238, str. 3; Prvi dan ilirskih svečanosti. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

⁴⁸ Prvi dan ilirskih svečanosti / Večerni promenadni koncert. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

zakusko (klobasa in pol litra vina) za vse delavce, ki so sodelovali pri regulacijskih delih. Od 170 delavcev se je zakuske udeležilo 139 delavcev.⁴⁹

Osrednja sobotna prireditev je bil Napoleonov večer v veliki dvorani hotela Union, ki je bila okrašena z girlandami in cvetjem. Vstopnice so bile razprodane že pred prireditvijo. Med nastopajočimi je bilo 20 članov ljubljanske drame, 40 glasbenikov muzike Dravske divizijske oblasti pod vodstvom dr. višjega kapelnika dr. Josipa Čerina, sto članov zbora Glasbene matice in 60 vojakov 40. in 52. pešpolka. Vsi so nosili kostume iz Napoleonovega časa, ki sta jih posodila ljubljansko in zagrebško gledališče. Za okras dvorane je poskrbel slikar Ivan Vavpotič. Po francoski in jugoslovanski himni ter Moutonovi slavnostni uverturi je nastopil Oton Župančič, ki je govoril v francoščini in slovenščini.⁵⁰

Sledilo je pet prizorov iz Govekarjevega zgodovinskega romana *Svitanje* (objavljen 1921). Prizore je posebej za slavnostni večer napisal Govekar, režiral pa jih je prof. Osip Šest. Kulise na odru so prikazovale pročelje ljubljanskega magistrata.

1. prizor: V postojnskem župnišču se odvija pogovor o francoski armadi, ki se bliža Ljubljani, slovenskem časopisu Lublanske novice, ki ga je začel izdajati Vodnik, patru Janezu Devu in baronu Žigi Zoisu.

2. prizor: Okrog mecena barona Žige Zoisa je zbran njegov krog, ki pretresa aktualne dogodke.

3. prizor: Pred ljubljanskim rotovžem se mestni uslužbenci in drugi meščani pogovarjajo o Francozih, »*nastopa znani dr. Repič in veseljak Kofetuljca, ki poje svoje pesmice.*«

4. prizor: Priprave na sprejem Napoleona in francoske vojske.

5. prizor: Prihod Napoleona, njegove suite in čet francoskega vojaštva pred ljubljanski magistrat. Ljubljana iskreno pozdravlja zmagovalca.⁵¹

»Vprizoritev Govekarjevih slik iz francoske dobe je vzbudila izredno pozornost občinstva in dosegla ogromen uspeh. Vojaška godba in pevski zbor Glasbene Matice sta dala tem slikam razkošen okvir. Višek je dosegel večer na koncu, ko je prikorakala v dvorano vojaška četa v Napoleonskih uniformah in z orožjem takratnega časa. Na podiju se je pojavil sredi množice vzklikajočega ljudstva Napoleon, ki je vzkliknil 'Ilirija ustani'. V tem trenutku je zapel zbor Glasbene

⁴⁹ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 703.

⁵⁰ Ilirske slavnosti. V: *Jutro*, X, 1929, št. 238, str. 3.

⁵¹ Napoleonov večer v Ljubljani. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 231, str. 2.

*Matice Vodnikovo mogočno pesem, nato pa še marseljezo, med tem ko je Napoleon sprejemal od slovenskega dekleta simboličen dar naše dežele.*⁵²

Napoleonovega večera so se udeležili vojni minister Stevo Hadžić, zastopnik jugoslovanske vlade minister Nikola Uzunović, poslanik francoske vlade minister Dard, zastopnik prosvetnega ministrstva dr. Dragotin Lončar, francoski general Rohet (Roset, Rozet), zagrebški generalni konzul republike Francije André Boissier, francoski konzul v Ljubljani Neuville, lektorja francoskega jezika na ljubljanski in zagrebški univerzi M. Vey in prof. Raymond Warnier, zastopniki velikih francoskih dnevnikov in revije *L'Illustration*.

Po končanem sporedu je bil v veliki Unionski dvorani slavnostni ples. V paviljonih so stregli francosko vino in šampanjec, naprodaj so bili brošura Napoleon in Ilirija, ki jo je izdal Odbor za proslavo 120-letnice Ilirije oživljene, brošura dr. Jožeta Rusa Napoleon ob Soči, spominske majolike, kipci Slovenke, ki so jih izdelali na Srednji tehnični šoli, in razglednice z Dolinarjevo glavo Napoleona z Ilirskega stebra.

Francoski poslanik minister Dard je 12. oktobra odlikoval velikega župana ljubljanske oblasti dr. Franca Vodopivca z redom oficirja francoske Častne legije, podpredsednika Francoskega instituta v Ljubljani dr. Janka Pretnarja z redom viteza francoske Častne legije in ljubljanskega župana dr. Puca z redom komandêrja »Nichan ifphi kar«. Zlato univerzitetno palmo so prejeli predsednik Glasbene matice dr. Vladimir Ravnihar, univerzitetni profesor arh. Jože Plečnik in prof. Janko Šolar, srebrno univerzitetno palmo pa ravnatelj konservatorija Matej Hubad, profesorica francoščine na liceju Marija Wierglerjeva, mestni arhivar prof. Vladislav Fabjančič, tajnik Glasbene matice Karel Mahkota in inž. Matko Prelovšek.⁵³

SLAVNOSTNI SPREVOD

13. oktobra je bil sončen dan. Ljubljana je bila okrašena z državnimi trobojnicami. Mnogi posestniki hiš v središču mesta so okrasili okna s cvetjem in zastavicami. Trgovci so izložbe opremili z zgodovinskimi slikami in trobojnicami. Na avtomobilih so bili pritrjeni mali praporčki. Z dopoldanskimi vlaki in avtobusi so v Ljubljano prispele številne deputacije narodnih organizacij.⁵⁴

⁵² Večer v Unionu. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

⁵³ Prvi dan ilirskih svečanosti. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

⁵⁴ Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

Slavnostni sprevod je potekal po skrbno pripravljenem scenariju. Sodelujoča društva so se do 10. ure zbrala na poprej določenih mestih. Na čelu sprevoda je bila Sokolska konjenica, ki je imela zbirališče na Krekovem trgu. Sokolski konjeniški prapor je nosil uradnik ljubljanske kreditne banke Vladimir Janušič. Sledili so vojaška godba pod vodstvom dr. Čerina, častna četa, oficirski zbor in nato šolska mladina, ki se je zbrala na Poljanski cesti in razvrstila takole: I. deška meščanska šola, I. dekliška meščanska šola, II. deška meščanska šola, II. dekliška meščanska šola, Dvorazredna trgovska šola, Moško učiteljišče, Žensko učiteljišče, Srednja tehnična šola, Trgovska akademija, Mestna ženska realna gimnazija, I., II. in III. državna gimnazija ter Realka. Za šolsko mladino sta korakali zastopstvi Ženskega saveza in profesorskega društva.

Sokolska društva (mdr. sokolska godba, 17 praporov in starešinstvo Jugoslovanske sokolskega saveza) so se zbrala na Kopitarjevi ulici in Resljevi cesti, člani Zveze Jugoslovanskih gasilskih društev (nad 200 gasilcev na čelu s starosto Jugoslovanske gasilske zveze Josipom Turkom v spremstvu poveljnika ljubljanske gasilske župe Zupana) pred Mestnim domom, Orli in Orlice (12 praporov) na začetku Streliške ceste. Narodne noše (nad 100 oseb), pevski zbori, skavti pod vodstvom ravnatelja meščanske šole v Zgornji Šiški Pavla Kunaverja, akademiki, Društvo rezervnih oficirjev, Jugoslovanski dobrovoljci, Vojni invalidi in Zveza slovenskih vojakov ter narodna društva in organizacije so se razvrstili na Šempetrskem nasipu. Zaključek slavnostnega sprevoda so tvorili okrašeni vozovi, ki so se zbrali na Resljevi cesti. V sprevodu so sodelovale tudi štiri godbe, njihovo zbirališče je bilo pred nekdanjo Mahrovo šolo.

»Sprevod so zaključile originalne skupine narodnih noš na štirih vozovih. Spredej sta se vozila fant in dekle na okrašenem kolesju, na ostalih treh vozovih, ovenčanih z zelenjem, pa so sedeli moški z vivčki, ženske in dekleta s cekarji, iz katerih so pridno razmetavale cvetje. Široko so se raztegovali mehovi harmonik in od časa do časa je plansar zatrobil v rog ...«⁵⁵

Slavnostni sprevod vseh narodnih in kulturnih društev, v katerem je sodelovalo okrog 7.000 oseb, se je odvijal od Krekovega trga, po Mestnem in Starem trgu ter Ziosovi cesti do spomenika. Nadzoroval ga je magistratni ravnatelj Dragotin Šebenik s pomočjo stotih redarjev, ki so mu jih dala na razpolago razna društva. Za

⁵⁵ Ilirske svečanosti v Ljubljani. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 233, str. 9; Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

ljubljsko občinstvo, ki ni sodelovalo v sprevedu, so bili rezervirani Valvasorjev trg med križevniško cerkvijo in palačo Oblastnega odbora, dohodi iz Križevniške, Salendrove in Gosposke ulice in začetek Rimske ceste.⁵⁶

Slavnostne govore je prenašala ljubljanska radijska postaja. Osebjc Radia Ljubljana je na nizkem govorniškem odru v neposredni bližini spomenika postavilo mikrofon in oddajnike. Da so lahko sledili slovesnosti tudi tisti, ki se niso uspeli prebiti v bližino spomenika, so bili sprejemni aparati in zvočniki postavljeni pri gostilni »Pri Panju«, Jelačinu in na palači Oblastnega odbora. V bližino spomenika so pred prihodom spreveda pustili samo povabljenec goste, novinarje, prinašalce vencev, častnike in funkcionarje.⁵⁷

Na Vegovi ulici, Valvasorjevem trgu in v bližnjih ulicah so postavili 71 rdečih mlajev. Na njih so plapolale standarte. Beli zagrinjali sta zakrivali glavi cesarja Napoleona in Ilirije oživljene.

ODKRITJE SPOMENIKA

Pred spomenikom so se razvrstila društva in šole. Spomenik so obkrožili zastavonoše društev in deputacije z venci. Pri spomeniku so se zbrali člani spomeniškega odbora: župan dr. Puc, predsednik Glasbene matice dr. Ravnihar, tajnik Mahkota, predsednik Francoskega instituta Župančič, dr. Pretnar, francoski konzul Neuville idr. Mesta na častni tribuni, ki so jo postavili ob »knežjem zidu«, so zasedli predstavnik Nj. Veličanstva kralja, vojni minister general Hadžić, francoski poslanik minister Dard, predsednik višjega deželnega sodišča v Ljubljani dr. Anton Rogina, knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič in škof dr. Gregorij Rožman, starosta Jugoslovanskega sokolskega saveza Engelbert Gangl, veliki župan dr. Franc Vodopivec, divizijski general Tripković, mestni poveljnik general Popović, francoski vojni ataše general Rohet, oblastni komisar dr. Marko Natlačen, francoski generalni konzul Boissier, rektor ljubljanske univerze dr. Metod Dolenc, magistratni ravnatelj dr. Miljutin Zarnik, banski prosvetni šef dr. Dragotin Lončar, celoten konzularni zbor v Ljubljani, prof. Emil Haumant s Sorbone, odbornik francoskega društva Prijatelj Jugoslavije (Les amis des Yougoslaves) inž. Maurice Vignerot, skoraj ves ljubljanski občinski svet, ravnatelji vseh ljubljanskih prosvetnih zavodov, ljubljanski župniki in zastopniki gospodarskih krogov s predsednikom Zbornice za trgovino,

⁵⁶ Ilirske svečanosti v Ljubljani. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 233, str. 9.

⁵⁷ Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

obrt in industrijo Ivan Jelačinom in generalnim tajnikom dr. Franom Windischerjem na čelu, zastopniki narodnih, kulturnih in drugih organizacij, zastopnice ženskih organizacij s Franjo Tavčarjevo in drugimi damami.⁵⁸

Združeni pevski zbori pod vodstvom zborovodje Zorka Prelovca so zapeli *Ilirijo oživljeno*. Množica je pesem, ki jo je 1853 uglasbil Benjamin Ipavec, poslušala odkritih glav. Vojaška tromba je naznanila nastop prvega slavnostnega govornika, župana dr. Dinka Puca:

»Jutri poteče 120 let, kar je cesar Napoleon s schönbrunskim mirom ustanovil Ilirske province. V njih so bile združene Kranjska, Goriška, Trst, beljaški okraj, Reka, Istra, karlovški okraj, Dalmacija, skupaj skoro poldrugi milijon prebivalcev z glavnim mestom Ljubljano. Prvikrat v zgodovini so bili združeni Srbi, Hrvatje in Slovenci v eni državni organizaciji, ki je dobila ime Ilirija, označujoč že takrat, da so vsi trije en narod, ki ima skupno ime in usodo. V tem leži najvažnejši moment Napoleonovega ukaza. Francoski režim bi bil mogel biti nasilen in krut – dejstvo, da je veliki cesar Francozov spoznal in proglasil enakost Jugoslovanov, bi bilo izbrisalo vsako krivico. Toda ta režim ni bil ne nasilen, ne krut. Francoski guvernerji, prvi maršal Marmont, so prosvitljeni duha francoske revolucija videli, da biva v teh deželah narod, ki je bil ubit po stoletnem suženstvu, čegar socialna struktura ni odgovarjala načelu enakosti in bratstva, ki se skoro ni zavedal samega sebe. Ta narod je bilo treba dvigniti duševno, privezati ga na zapadno kulturo, dati mu samozavesti tako v narodnem kot socialnem pogledu. Francija je storila v tem pogledu, kar je mogla.«⁵⁹

Govor dr. Puca je med publiko vzbudil buren odziv in klice Živio! Ob besedah *»Zavesa padi«* so odstranili zagrinjali, ki sta prekrivali glavi Napoleona in Ilirije. Ljubljanski pevci pod vodstvom Zorka Prelovca so zapeli *Ilirijo oživljeno*. Vojaška četa je izstrelila častno salvo. Poslanik Dard je čestital županu. Dr. Puc je v počastitev Napoleonovega vojaka v mestne občine na spomenik položil lorovor venec. Preko venca je bil vpleten tribarvni trak z napisom *A la gloire de France*.

Po županovem govoru je zastopnik francoske vojske general Rohet prevzel bronasto palmo francoskega vojnega ministrstva, ki sta jo nosila poročnik in podčastnik jugoslovanske vojske, ter jo položil ob vznožje spomenika na strani z napisom

⁵⁸ Praznik Ilirije oživljene. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1; Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

⁵⁹ Praznik Ilirije oživljene. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1.

Govor župana Dinka Puca

Francoski general Rohet pozdravlja spomenik

v francoščini. Palma je bila okrašena s francosko in jugoslovansko trobojnico, na slednji se je za pet korakov, izvlekel sabljo, pozdravil z njo in z dvominutnim molkom izkazal čast Napoleonu, Iliriji oživljeni in neznanemu francoskemu vojaku. Ko je znova dvignil sabljo k pozdravu in jo vtaknil v nožnico, je množica prisotnih začela burno vzklikati v čast Franciji.⁶⁰

Prihod francoskega poslanika ministra Darda na govorniški oder so spremljali vzkliki »Vive la France!«, »Živijo Dard!«. Dard, ki je spregovoril v imenu francoske vlade, je vzradoščeno odgovoril »Vive la Yugoslavie!« Z govorom je lahko pričel šele po daljših ovacijah:

»Čast mi je izraziti Vam tukaj iskreno zahvalo vlade republike. Francija bo globoko ginjena od znakov tako nežnega prijateljstva: visoko bo cenila takšno svedočanstvo. Ta spomenik bo govoril, da se francoski vojak, zvest plemenitemu idealu svojega naroda, ni nikdar pojavil na jugoslovanskih tleh drugače kot osvobodilec in prijatelj. Spominjal bo vse tri veje jugoslovanske družine, da je bila Francija navzoča tudi ob zori njihove neodvisnosti. Od ilirskega spomenika v Ljubljani do francoskega grobišča v Bitolju bo držala neprekinjena veriga spominov ter ustvarila na neomajni podlagi tesne vezi med obema državama, ki bosta poslej kot zaveznika ščitila evropski mir.«⁶¹

Med Dardovim govorom so z gradu odjeknili topovski streli. Po govoru so zbori zapeli francosko državno himno. Oficirji so salutirali, zastave so se poklonile spomeniku, častna četa je izstrelila drugo salvo.

Sledil je govor zastopnika centralne vlade, vojnega ministra Steva Hadžića.

*»Pred nekaj več kot stoletjem je slavni slovenski narodni pesnik Valentin Vodnik zaklical: Ilirija je oživljena! To je mogel reči po zaslugi zmage francoske vojske, ki je premagala sovražnika in so bili nato združeni Slovenci, del Hrvatov in del Srbov v tedanjo Ilirijo. To je prvič v zgodovini, da so bili vsi Slovenci, Hrvati in Srbi v eni državi. **Ilirija je torej predhodnica današnje Jugoslavije.** Tudi tedaj, pri ustvarjanju Ilirije, kakor enako pri naši veliki borbi, ko smo se bojevali za našo današnjo veliko Jugoslavijo, vidimo z nami Francoze. Pod tem spomenikom se*

⁶⁰ Francosko jugoslovansko slavlje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

⁶¹ Francija in Jugoslavija – dva nerazdružljiva prijatelja. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 235, str. 3.

General Stevan Hadžić pozdravlja spomenik

nahaja prah neznanega francoskega vojaka iz leta 1809. Po vsej Jugoslaviji so raztresene kosti francoskih vojakov, ki so se ramo ob rami borili z nami.

Ta konstatacija o zavezništvu Francozov nam je danes zelo mila in draga, zakaj v obeh slučajih vidimo z nami naše zanesljive prijatelje – vidimo zaveznike Francoze.

Kot predstavnik kraljevske vlade pozdravljam v njenem imenu današnjo svečanost odkritja spomenika v lepi Ljubljani, zakaj v tem spomeniku je tudi simbol našega edinstva. Polagam venec nekdanjim predhodnikom Jugoslavije.

Naj nam bo ta spomenik še eno znamenje več našega nerazdružljivega edinstva, ki ga je uresničil naš vzvišeni vladar s pomočjo vdanega in ljubečega ga naroda vse Jugoslavije. Ta narod tudi danes, kakor vedno, pred tem spomenikom glasno kliče: 'Naj živi Njegovo Veličanstvo kralj Aleksander!' <<⁶²

⁶² Prav tam.

Govor ministra Hadžiča je naletel na burno odobravanje in vzklike v čast kralju, Jugoslaviji in Franciji. Minister se je zahvaljeval s salutiranjem in pristopil k častniku in podčastniku, ki sta nosila velik vladni venec (venec iz lovora je bil obložen s palmovi listi, napis na tribarvnem traku Pretečama Jugoslavije – Kraljevska vlada), ter ga položil k spomeniku. Zbori so zapeli jugoslovansko državno himno. Častna četa je izstrelila zadnjo salvo.⁶³ Zastopniki društev, organizacij in šol so položili venec pred spomenik. V nekaj minutah je bilo vznožje spomenika prekrito z venci.

POKLON VODNIKU

Po končanem odkritju so se udeleženci slavnostnega spreveda v enakem vrstnem redu podali po Vegovi cesti proti nunski cerkvi (uršulinski cerkvi sv. Trojice), po Šelenburgovi ulici, Dunajski cesti, Tavčarjevi ulici, Miklošičevi cesti in čez frančiškanski most do škofijskega dvorca. Na njegovi fasadi so odkrili spominsko ploščo Napoleonu, ki se je 28. aprila 1797 nastanil v dvorcu. Ploščo je oblikoval arh. Jože Plečnik. Na njej je napis: Napoleon – 28 IV 1797. Pod ploščo je grb Slovenije (polmesec, tri zvezde).⁶⁴

Cilj spreveda je bil Vodnikov spomenik. Valentin Vodnik in ideja njegove ode *Ilirija oživiljena* sta v teku 19. stoletja naletela na različna vrednotenja (avstrijski patriot, predhodnik ideje o Zedinjeni Sloveniji). Po prvi svetovni vojni je Vodnik veljal za »prvega glasnika jugoslovanske edinstvenosti, ker je bil prvi Slovenec, ki je pozdravil 'Ilirijo' – Jugoslavijo, ki je danes osvobojena nemškega tlačitelja.« Vodnik se je spremenil v »pesnika poveličevalca Ilirije-Jugoslavije«, Ilirija oživiljena je postala »mogočna nacionalno-politična himna«, »himna novi Iliriji-Jugoslaviji«.⁶⁵

Dr. Ivan Lah je leta 1919 poudaril:

»Njegova Ilirija je dobila pred našimi očmi odločnejše obrise: dobila je pravo

⁶³ Francosko jugoslovensko slanje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 1.

⁶⁴ Ploščo so leta 1930 prestavili v vežo škofijskega dvorca (Poročilo mestnega gradbenega urada dr. Dinku Pucu 8. 5. 1930, SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 727).

⁶⁵ GORJANEC, M., Vodnikova slavnost na gimnaziji v Novem mestu. V: *Dolenjske novice*, XXXV, 1919, št. 12, str. 1.

ime: Jugoslavija. /.../ Zdaj ga razumemo v teh dneh, ko smo zopet del svobodnega kraljestva in je vsa Ilirija zopet oživiljena ...»⁶⁶

Še preden je slavnostni sprevod prispel na Vodnikov trg, so se tam zbrali vladni, mestni in francoski zastopniki. Okolica Vodnikovega spomenika je bila okrašena z državnimi in mestnimi zastavami ter veliko francosko trobojnico. Velika francoska trikolora je vihrala tudi z balkona magistrata. Sprevod se je skoraj pol ure pomikal mimo Vodnikovega spomenika. »Strumno so korakali Sokoli, gasilci in Orli, povedli so se prapori v pozdrav gostom in v čast Vodniku, ko so defilirale edinice mimo spomenika.« Udeleženci spreveda so obkrožili Vodnikov spomenik.

»Okoli spomenika so se razvrstili prapori, sokolski, orlovski, skavtski in drugih društev. Vodniku na levi se je postavila vojaška godba, za njo vojaštvo, za spomenikom samim pa so se zbrali skavti. Orli in Sokoli, a ves ostali trg je skoro napolnila šolska mladina.«⁶⁷

Profesor Haumant je v govoru opozoril na kulturno življenje v dobi Ilirije oživljene ter na zasluge Vodnika, Nodiera, Zoisa idr. Omenil je, da se je tedaj prvič pojavila misel o združitvi vseh južnih Slovanov v eno državo (v pismu Jurija Petroviča – Črnega Jurija (Karadžića) Napoleonu, naj reši balkanske Slované turškega jarma).⁶⁸ Na Vodnikov spomenik je minister Dard položil bakren venec francoske vlade, ki so ga kasneje pritrdili na spomenik.⁶⁹

Ponovno so zaigrali marseljezo, občinstvo je vzklikalo Franciji. Prof. dr. Janko Pretnar je prebral »Udanostno brzojavko«, ki so jo poslali kralju Aleksandru I.:

»V imenu naroda, zbranega danes v Ljubljani ob odkritju spomenika Iliriji oživljeni, pošiljamo Vašemu kraljevskemu Veličanstvu udanostne pozdrave. Vam, ki ste stoletje pozneje uresničili za vedno idejo, ki jo je našim prednikom udahnul cesar Napoleon. Ko manifestiramo svoje prijateljstvo do Francije, ki je Jugoslovanom bila vedno zvest in vztrajen prijatelj, kličemo iz vsega srca, da naj živi naš veliki kralj Aleksander – Ujedinitelj!«

⁶⁶ LAH, Ivan, Valentin Vodnik. V: *Ljubljanski zvon*, XXXIX, 1919, str. 50 in 56.

⁶⁷ Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 2.

⁶⁸ Praznik Ilirije oživljene. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1.

⁶⁹ Ilirske svečanosti v Ljubljani. V: *Slovenec*, LVII, 1929, št. 233, str. 9. Na sprednji strani spomenika je poleg Vodnikovega priimka emblem v obliki venca z butaro in črkama R in F (République Française).

Slovesnost pred Vodnikovim spomenikom

Brzovjavo so pospremili klici »Živijo kralj!«, godba je zaigrala himno.⁷⁰

Ob 13. uri je bil za povabljenec prirejen banket v veliki, lepo okrašeni dvorani Kazine. Balkon so krasili Napoleonovi grbi, ki so jih obdajale jugoslovanske in francoske zastavice. V dvorani je visela velika slika kralja Aleksandra I.⁷¹ Župan dr. Puc je nazdravil v čast francoskih gostov. Poslanik Dard se je v napitnici zahvalil Ljubljani in nazdravil kralju Aleksandru in enotnosti Jugoslavije. Zastopnik francoskega društva Les amis des Yougoslaves inž. Maurice Vignerot je v svoji napitnici obljubil, da bo poročal merodajnim osebam v Franciji o ljubljanskem slavlju in da se bo društvo v zahvalo potrudilo za čim lepši sprejem Glasbene matice na njeni francoski turneji.⁷²

Stroški pogostitve na banketu, ki jo je pripravila Kavarna in restavracija Zvezda v lasti Frana Krapeša, so znašali 22.871 din. 124 oseb je poleg menija z dvema malima pivoma in steklenico vina popilo 82 steklenic silvanca, 39 steklenic burgundca

⁷⁰ Praznik Ilirije oživljene. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1.

⁷¹ Francosko jugoslovensko slavlje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 2.

⁷² Praznik Ilirije oživljene«. V: *Slovenski list*, I, 1929, št. 43, str. 1.

in 105 črnih kav ter pokadilo 5 škatel cigar, 5 škatel cigaret idr. 42 velikih piv je bilo namenjenih za godbo.⁷³

Vojni minister Hadžić se je z večernim brzovlakom vrnil v Beograd. Francoski gostje so se v Operi udeležili slavnostne predstave Foersterjeve komične opere Gorenjski slavček.⁷⁴ Naslednjega dne so se odpeljali na izlet po Gorenjskem.⁷⁵

O dogodku v Ljubljani je poročalo tudi francosko časopisje (mdr. članek Gastona Deschamps v pariškem Le Temps). Iz Francije je v Ljubljano prispelo več čestitk. Lyonski župan in bivši ministrski predsednik Edouard Herriot je pisal francoskemu konzulu v Ljubljani, župan Grenobla je poslal pismo ljubljanskemu županu.⁷⁶ Odkritje spomenika je ovekovečilo več fotografov. Odbor je zaprosil poklicne in amaterske fotografe, ki so posneli odkritje spomenika, naj tajniku odbora Karlu Mahkoti izroči vsaj po eno kopijo fotografij. Stroške bodo fotografom povrnili. »*Stvar pa je nujna, ker pariški listi zahtevajo slike.*«⁷⁷ Odkritje spomenika Iliriji in slovesnost pri Vodnikovem spomeniku se je ohranila tudi na filmskem traku. Reportažna filma sta pripravil filmski operater Metod Badjura in prof. Janko Ravnik.⁷⁸

Na III. redni javni seji ljubljanske občinske uprave 23. oktobra 1929 je župan dr. Dinko Puc izrekel javno priznanje arh. Jožetu Plečniku za spomenik in preureditev njegove okolice:

»G. arhitekt prof. Plečnik je že več let na razpolago mestni občini in izdeluje za njo razne načrte in skice za oplešavo mesta, a vse to brezplačno, iz same ljubezni do svojega naroda. G. arhitekt, profesor Plečnik, mojster in umetnik ustvarja čudeže! Predlagam, da se mu izreče najiskrenejša zahvala.«

Županov predlog je bil soglasno sprejet.⁷⁹

⁷³ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 697.

⁷⁴ Francosko jugoslovensko slavje v Ljubljani. V: *Ponedeljek*, III, 1929, št. 41, str. 2.

⁷⁵ Francoski gostje na Gorenjskem. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 235, str. 1.

⁷⁶ Dve pismi iz Francije. V: *Jutro*, X, 1929, št. 240, str. 2.

⁷⁷ Prošnja fotografom. V: *Slovenski narod*, LXII, 1929, št. 134, str. 3.

⁷⁸ NEMANIČ, Ivan, *Filmi Metoda in Milke Badjura 1926–69*. Ljubljana, 1994, str. 11.

⁷⁹ SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930, fol. 705.

A MEMORIAL TO NAPOLEON'S ILLYRIA IN LJUBLJANA

SUMMARY

The idea to set up a memorial to commemorate the one-hundred-and-twentieth anniversary of the establishment of the Illyrian Provinces emerged at the Slovenian Music Centre. The initial intention was to complete the old monument to the drainage of the Ljubljana Marshes with new inscription plates, convert it into a monument to Napoleon's Illyria and transfer it to the Park Zvezda [Star Park]. However, facing public pressure and expert opinion, the City Municipality of Ljubljana ultimately decided to construct a new monument ("Illyrian Pillar") and set it up in the then Vodnikov trg (present-day Trg Francoske revolucije [French Revolution Square]). The monument was designed by architect Jože Plečnik (1872–1957). He used the shape of a pillar, or obelisk, which became characteristic of his works in Prague. The monument made of Hvar marble rises fourteen meters high. The Illyrian Pillar is adorned with verses from Vodnik's ode *Ilirija oživiljena* [*Illyria Revived*] and a French inscription stating that it contains the dust of an unknown French soldier. The bronze heads of Illyria and Napoleon were created by sculptor Lojze Dolinar (1893–1970). The cost of the monument construction amounted to approximately 100,000 dinars and was distributed among the City Municipality, the Musical Centre and the French Institute. The surroundings of the monument, too, were carefully arranged according to Plečnik's plans.

The monument was solemnly unveiled on 13 October 1929. Festivities began already one day before (exhibition in the Cultural Centre, academy of the girls' secondary school, promenade concert, monument lighting, Napoleon's evening at the Hotel Union). As part of the ceremonial unveiling of the monument, a solemn procession of national and cultural societies and associations took place with some seven thousand participants. Solemn speeches of Ljubljana's Mayor Dr. Dinko Puc, French plenipotentiary Émile Dard, and the representative of the central government, War Minister General Stevo Hadžić, were broadcast by the Ljubljana radio station. The representative of the French military, General Rohet, laid a bronze palm at the foot of the monument.

After the unveiling ceremony, the participants proceeded in a solemn procession towards the Bishop's Palace and unveiled on its facade a memorial plaque to Napoleon, who had settled there on 28 April 1797. The plaque was designed by Plečnik (today it is located in the vestibule). Then they headed towards Vodnik's monu-

ment. Valentin Vodnik and the idea of his ode *Ilirija oživiljena* received different interpretations over the course of the 19th century (Austrian patriot, forefather of the idea of United Slovenia). After the First World War, Vodnik was regarded the first herald of Yugoslav unity. Emil Haumant, professor of Slavic literature at the Paris Sorbonne, was the honourable speaker at Vodnik's monument and Dard carried a copper wreath of the French government which was later attached to the statue.

Public monuments embody the memory of certain historical moments and personalities. They alert to the values that should be enshrined in society as a whole. Confronted with magnificent monuments, people begin to believe in the permanent existence of ideas they convey. In reality, monuments are often a reflection of current social needs. They project a certain ideology, emphasising only those facts that affirm the interpretation of the past as promoted by the instigators or procurers of a given monument project. With the use of monuments it is possible to change the memory of the past. Reconstruction, appropriation of the past and formulation of an artificial historical memory serve to control the present.

Newspaper reports regarding the preparations for the construction and unveiling of the monument to Napoleon's Illyria, the composition of people attending the unveiling ceremony and some fundamental thoughts of the honourable speakers testify to the fact that the support for the construction of the Illyrian monument was determined by several crucial tendencies. There was a clear connection with the foreign policy of the Kingdom of Yugoslavia (emphasising the long lasting friendly relations with France), but even more important were internal political initiatives (the role of the Illyrian Provinces in Slovenian history, drawing attention to the shared past of the Yugoslav nations).

All negative aspects of the French occupation of the Slovenian territory were forgotten or deliberately ignored. Apart from emphasising the beneficial influence that the Illyrian Provinces had on the Slovene language and national movement, there is also a clear idea about the long lasting historical connection between the Slovenes, Croats and Serbs. Like any other state formation, the Kingdom of SHS (Kingdom of Yugoslavia as from 3 October 1929), though unable to claim deep historical roots and continuity, wanted to lean on tradition as well. In doing so, its apologists endeavoured to project the current conditions onto past periods. The Illyrian Provinces was a retrospectively identified predecessor of the Yugoslav Kingdom. One piece of evidence testifying to its legitimacy was Napoleon's alleged Yugoslav concept of the Illyrian Provinces.

KO SE VZDIGNE PUNTARIJA – KOČEVSKI PROTIFRANCOSKI UPOR LETA 1809

MIHAEL PETROVIČ

Uvod

Da je Kočevska staro puntarsko središče, je bilo zapisano že večkrat. Drži sicer, da je Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* menil, da Kočevarji »ne dajejo dobrih vojakov, ker so nekoliko boječi in je med njimi več krotkih ovčic ko deročih volkov«,¹ vendar pa podatki govorijo prej nasprotno. Tako je dr. Bogo Grafenauer med 16. in 19. stoletjem na širšem Kočevskem naštel kakšen ducat uporniških gibanj,² pri čemer so se, predvsem v času skoraj stoletne vladavine grofov Blagajskih (1547–1640), konflikti lahko vlekli tudi po desetletje in več.

Vloga Kočevske v začetkih slovenskega kmečkega punta 1515 je znana. Redkeje se omenja, da so podložniki konec 16. stoletja kočevsko gospostvo skušali celo vzeti v zakup in ustvariti nekakšno samoupravno kmečko republiko, česar pa deželni knez seveda ni dovolil.³ Janez Parapat je poročal, da je imel cesar s svojimi »krotki-

¹ VALVASOR, Janez Vajkard, prevedel, izbral in razložil Mirko Rupel, *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana, 1978, str. 126

² GRAFENAUER, Bogo, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573. V: GRAFENAUER, Bogo in REISP, Branko (ur.), *Kmečki pulti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov*. Ljubljana, 1973, str. 28–32.

³ SIMONIČ, Ivan, Zgodovina kočevskega ozemlja. V: *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana, 1939, str. 108.

mi ovčicami« težave tudi že pred letom 1515. Marca 1478 se je tako v nekem pismu hudoval, ker Kočevarji ne le, da niso plačali 1.700 goldinarjev zapadlih davkov Miklavžu Ravbarju, cesarskemu glavarju v Trstu, temveč so se menda odkrito norčevali tudi iz vladarjevega pisnega opomina. Svoje »ljube zveste« je zato še enkrat opozoril, naj nemudoma poravnajo obveznosti, ker jim bo sicer vzel sodišče in ga oddal v zakup. A očitno besede niso zalegle, saj je svojo grožnjo konec meseca uresničil.⁴

Glede na povedano nemara ni presenetljivo, da so predvsem ribniški sosedje območje nekdanjega nemškega jezikovnega otoka z obkolpskim zaledjem še nedavno radi imenovali »Puntarija«, prebivalce pa »Puntarji«. K temu je verjetno svoj delež prispeval tudi upor, ki so ga Kočevarji skupaj s Kostelci in Poljanci sprožili v času zadnje Napoleonove okupacije naših krajev.

Visoka vojna kontribucija, ki jo je Kranjski takrat naložil italijanski podkralj Eugène de Beauharnais, potem pa povečal še njegov očim Napoleon, je skupaj z drugimi bremenmi, ki so trli prebivalstvo (Kranjska je npr. ob hrani in krmi za vojaške potrebe morala oddati še 15.000 parov čevljev, 15.000 srajc, 36.000 rjuh, 96 voz s četverovprego in 24 konj za kočije),⁵ povzročala ne le nezadovoljstvo, temveč je bila, glede na stanje dežele, tudi povsem nerealna. Nemiri so bili praktično programirani in res so se že junija v okolici Šentožbolta, Postojne, Planine in Logatca⁶ – značilno je, da v krajih, kjer je domačine dodatno bremenila obveza pripreganja – začeli posamični napadi na pripadnike okupacijskih sil. Da bi dosegli svoje, so Francozi v Palmanovo prve dni septembra odpeljali več uglednih Kranjcev, ljudem pa grozili tudi z nameščanjem vojakov, tako imenovanih »garnizerjev«, po hišah. Garnizerjem je za bivanje v hiši pripadalo dnevno plačilo, če ga niso dobili, pa so smeli odprodati lastnikovo živino.⁷ V takšnih razmerah je najprej prišlo do množičnega protesta kmetov na Kočevskem, nato pa je oktobra izbruhnil oborožen upor, ki je zajel skoraj vso Dolenjsko ter znaten del Notranjske.

Jesenska vstaja leta 1809 je še ne povsem utrjene okupacijske oblasti vznemirila precej bolj, kot bi se nemara dalo sklepati po veljavnem (leta 2009) zgodovinskem

⁴ PARAPAT, Janez, Doneski k zgodovini Kranjskih mest. II. Kočevje. V: *Letopis Matice slovenske*, 1874, str. 82–83.

⁵ MAL, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*. Celje, 1992, str. 58.

⁶ Der Krainer Landsturm im Jahre 1809. Eine historische Reminiscenz. V: *Laibacher Zeitung*, št. 29, 1867, str. 187.; Za protifrancosko akcijo v Črnem grabnu okrog Šentožbolta gl. ŠUMRADA, Janez: O napadih na Francoze v Črnem grabnu in o zgodovinskem ozadju romana Rokovnjači. V: PELC, Stanko et al. (ur.), *Zbornik Občine Lukovica 2004. Ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice*. Ljubljana, Lukovica, 2004, str. 85–96.

⁷ MAL, *Zgodovina*, str. 59–60.

učbeniku za gimnazije, ki je ne omenja niti z besedo.⁸ O tem govori že dejstvo, da so za zadušitev upora Francozi angažirali okoli dve tretjini na Kranjskem razpoložljivih mož. Toda tudi sicer se zdi, da je bil po razpadu Avstro-Ogrske upor v slovenskih zgodovinskih pregledih, z izjemo Malove *Zgodovine slovenskega naroda* (1928–1939), precej zapostavljen. V skoraj tisočstranski *Zgodovini Slovencev* (1979) tako lahko preberemo le, da so se kmetje zaradi visokih obremenitev in proavstrijske propagande fevdalcev, duhovnikov ter ostankov avstrijskih oblasti leta 1809 mnogokje, npr. v Črmošnjicah, Kočevju, Kostelu, Poljanah itd., uprli pritisku, upori pa so ponehali z ustanovitvijo Ilirskih provinc in posledičnim popuščanjem francoskih zahtev.⁹ Enako ali še bolj skopa je bila s podatki tudi večina sorodnih del.

Da bi dokaj majhni pozornosti botrovali ideološki zadržki, je sicer težko trditi, čeprav so oblasti kočevskim Nemcem, ki so v svoji himni *Straža na Kolpi* (Die Wacht an der Kulpa) peli, da sta Kočevsko obarvali osmanska in francoska kri, pesem leta 1925 prepovedale, saj naj bi »zaničevala državi južnih Slovanov prijateljsko naklonjen narod.«¹⁰ Tudi poznejše mnenje stroke (B. Grafenauer), da upora proti Francozom ne moremo šteti h kmečkim puntom, ker ga je v razmerah okupacijskega režima in visoke kontribucije organizirala avstrijska vojska z domačim plemstvom,¹¹ v tem pogledu bržkone ni bilo odločujoče. Vsekakor pa se je šele pred prelomom 20. stoletja pozornost zgodovinarjev spet bolj usmerila k vzroku in poteku vstaje, lažja dostopnost virov v zadnjih letih pa omogoča, da podobo tedanjih dogajanj dopolnimo z novimi spoznanji, ki jih bo – upajmo – v prihodnosti mogoče še nadgraditi.

UPOR V DIMITZEVI ZGODOVINI KRANJSKE (1876)

Angleški filozof Whitehead¹² je zapisal, da je celotna zahodna filozofska tradicija pravzaprav le niz opomb k Platonu. Podobno vlogo je v zgodovinopisju, vsaj ko gre za poznavanje problematike protifrancoskega upora, dolgo igrala tudi leta 1876 izdana četrta knjiga Dimitzeve *Zgodovine Kranjske od najstarejšega časa do leta 1813*

⁸ HOZJAN, Andrej, POTOČNIK, Dragan, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije*. Ljubljana, 2000, str. 317–319.

⁹ ČEPIČ, Zdenko et al., *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana, 1979, str. 392.

¹⁰ GROTHE, Hugo, *Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Beitrag zur Deutschtumskunde des europäischen Südostens*. Münster, 1931, str. 191.

¹¹ GRAFENAUER, Bogo, *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana, 1962, str. 340–341.

¹² Alfred North Whitehead (1861–1947).

J. OBERPFOELL

(Gottschee).

Die Wacht an der Kulpa.

((Gottscheer Hymne.))

*Vom Stiemssequell zum Kulpastrand
Soll unser Lied ertönen:
Hoch lebe das Gottscheerland!
Hoch seinen deutschen Söhnen!*

*Uralt ist unsres Stammes Ruhm,
Wie unsrer Wälder Eichen;
Gott schirm dich, deutsches Herzogthum,
Steh' fest, magst nimmer weichen!*

*Osmanenblut, Franzosenblut
Hat unser Land gefärbet,
Den unverdroß'nen deutschen Mut,
Den haben wir ererbet.*

Odlomek iz kočevske himne. Do prepovedi po prvi svetovni vojni je bil v tretji kitici himne posebej poudarjen upor proti Francozom

(Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813).¹³ Že devet let pred Dimitzem, sicer pravnikom, ki pa je bil več kot dve desetletji duša Historičnega društva za Kranjsko, je v *Laibacher Zeitungu* o uporah na podlagi »uradnih še neuporabljenih virov« obsežneje pisal tudi avtor žal nepodpisanega podlistka *Kranjska deželna bramba v letu 1809* (Krainer Landsturm im Jahre 1809).¹⁴ Vendar pa je Dimitzeva knjiga vseeno osnova, iz katere so neposredno ali posredno črpali – ter občasno dodali kakšno opombo – malone vsi zgodovinarji, ki so se s tematiko revolta ukvarjali za njim, saj upravičeno velja za skrbnega raziskovalca, ki se je dosledno naslanjal na arhivsko gradivo.¹⁵ Znaten del podatkov o uporah je tako npr. povzel po

¹³ DIMITZ, August, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Ljubljana, 1876, str. 297–302.

¹⁴ Der Krainer Landsturm, str. 187–190.

¹⁵ MAL, Josip, Dimitz Avgust. V: *Slovenski biografski leksikon*, elektronska izdaja, <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0364/VIEW/> (ogled 3. 10. 2012).

korespondenci francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, François-Marie Farguesa, ki je prav v njegovem prevodu sploh prvič postala dostopna širši javnosti.¹⁶

Kot bi to bilo samoumevno, Dimitz poročilo začne z besedami, da so bili »kakor vedno Kočevjarji prvi, ki so udarili«. Okoli 10. septembra se je na Kočevskem zbralo 600 kmetov ter zavrnilo plačilo kontribucij. General Baraguey d'Hilliers, vojaški guverner zasedene Kranjske in Koroške, je proti mestu zato napotil generala Zucchija (Dimitz uporablja popačeno francosko obliko priimka Souchy) z bataljonom vojakov. Ob Zucchijevem približevanju so se ljudje sicer razšli in preostanek meseca je minil mirno, vendar pa je v noči 8. oktobra »kot po dogovoru« upor znova izbruhnil, tokrat v okrožjih Kočevje in Metlika.

Za orožje so po Dimitzevih podatkih najprej zgrabili Poljanci, ki so zajeli, razorožili in pobili po hišah razpršene vojake. Množica s kmečkim orodjem in puškami oboroženih upornikov naj bi potem prišla v Tanča Goro, kjer so prebivalce skušali prisiliti, da se jim pridružijo pri napadu na Vinico, Semič in Metliko. Vendar pa ti v upor niso hoteli sodelovati. Del jih je pobegnil v gozdove, drugi pa so šli v Črnomelj, vprašat okrožnega komisarja, ali se lahko priključijo Poljancem. Medtem se je načrt slednjih uresničil tudi brez Tančanov. Vstajniki so napadli in deloma pobili posadki v Metliki in Kočevju, 15 zajetih pripadnikov italijanske pehote¹⁷ in dva častnika pa odpeljali na Reko. Poljanci so zajeli tudi vojaško blagajno iz Novega mesta ter ubili poveljnika spremstva, stotnika Chambellija, in njegovega pribočnika.¹⁸ Manj krvoželjni naj bi bili po Dimitzevem pisanju Kostelci, ki so v upor ob Poljancih sicer menda igrali glavno vlogo. Eksekutorje so le prijeli in jih predali avstrijski posadki na hrvaškem bregu Kolpe.

V Kočevju so vstajniki skupaj s Poljanci napadli mestni grad. Prijeli so osovraženega novomeškega komisarja Venclja pl. Gasperinija (ime se pojavlja tudi v obliki Gasparini), ki je po ukazu nadrejenih na Kočevsko bojda prišel mirit duhove. Med zverinskim trpinčenjem so ga odvlekli proti Livoldu, kjer so njegovo razmesarjeno truplo odvrgli v jarek. Ali je pred smrtjo res še zavpil »Vive l'Empereur!«, kot je

¹⁶ DIMITZ, August, Die Correspondenz des Intendanten Grafen Fargues 1809–1810. Ein Beitrag zur Geschichte der französischen Zwischenregierung in Krain. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 23, 1868, str. 1–52.

¹⁷ Fargues v pismu generalnemu intendantu Daruju z dne 19. oktobra 1809 omenja 30 vojakov (FARGUES, François-Marie, *Nastajanje Napoleonove Kranjske: Korespondenca François-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809–1810*. Pripravila ŠUMRADA Janez, KOPITAR, Adrijan, Ljubljana, 2004, str. 149).

¹⁸ Po domoznanskih virih baje pri kočevski Mali gori (SIMONIČ, Zgodovina kočevskega ozemlja, str. 127).

kasneje trdilo izročilo,¹⁹ Dimitz sicer ne poroča, se pa to ne zdi posebej verjetno, saj je bil Gasperini pred francosko zasedbo Novega mesta eden izmed vidnejših organizatorjev črne vojske.²⁰ Njegovo neizprosnost pri pobiranju kontribucij gre zato prej pripisati birokratski miselnosti in osebni prilagodljivosti kot pa kakemu posebnemu navdušenju nad Napoleonom.

V nadaljevanju je Dimitz opisal širjenje upora. V noči z 11. na 12. oktober je 300 notranjskih kmetov administratorja Sollerja²¹ na Hošperku (Hassbergu) pri Planini prisililo, da jim je izročil pobrani kontribucijski denar. Sollerju, ki je medtem že slišal za Gasperinijevo usodo in je zato presodil »da je prva in najpomembnejša dolžnost vsakega človeka v nevarnosti misliti na svoj obstoj«, so dali vedeti, da čakajo le še na združitev s kočevskimi in bloškimi uporniki, potem pa bodo Francoze pognali iz Postojne, Ljubljane in Trsta. Podobno so kmetje vrnitev kontribucije izsilili tudi v Bistri.

Medtem ko so se Francozi ukvarjali z zatrtjem upora na Kočevskem in v Beli krajini, so se nemiri razširili na osrednjo Dolenjsko. 15. oktobra naj bi kar 8.000 mož prekinilo poštno povezavo v Hudem pri Ivančni Gorici (»Pesendorf«), naslednje jutro pa jih je okoli 400²² pod vodstvom Kočevarjev skušalo zavzeti Novo mesto. S seboj so gnali uradnike, ki so jih prijeli v Žužemberku, Soteski in Trebnjem. Vendar pa so uporniki zapravili preveč časa, ko so novomeškega okrožnega glavarja neuspešno prepričevali, naj se jim pridruži, tako da se je oslABLJENA mestna posadka (del enote je namreč s Zucchijem, ki ga ima Dimitz zmotno za poveljnika garnizona, odšel nad upornike)²³ uspela organizirati in jih razbiti s topovskimi streli. Kakšnih 40 so jih nato pometali v Krko.

Isto noč je velika skupina oboroženih kmetov pridrla tudi v Idrijo. Zaprli in

¹⁹ EISENZOPF, Franz, Der Ander. Eine Erzählung aus der Franzosenzeit. V: *Gottscheer Kalender*, 1921, str. 30.

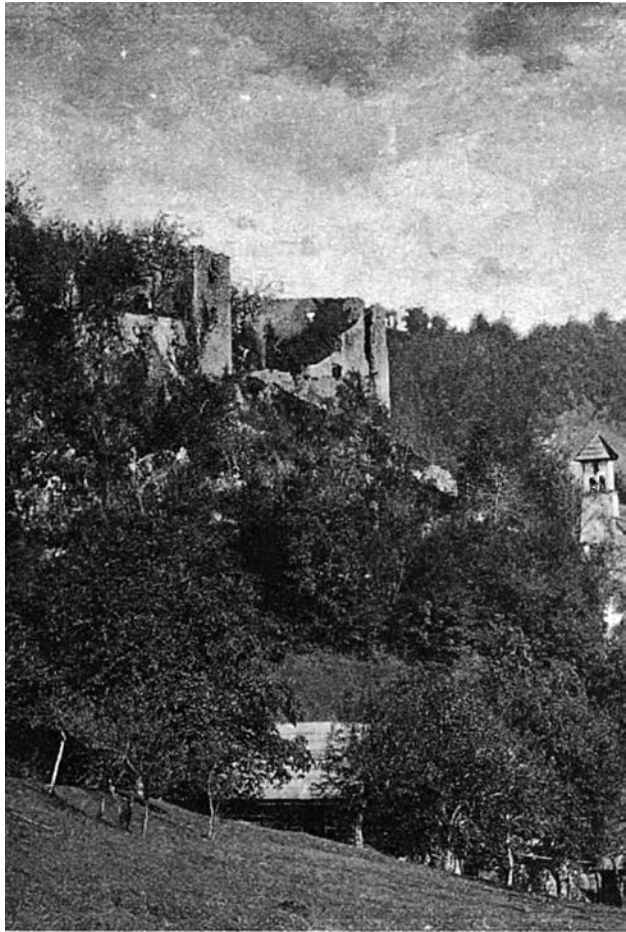
²⁰ VRHOVEC, Ivan, *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana, 1891, str. 167.

²¹ Pri Dimitzu Saller, pravilno Soller (prim. npr. GRANDA, Stane, Notranjski kmet in Francozi. V: ŠUMRADA, Janez (ur.), *Notranjski listi III*. Ljubljana, 1986, str. 65).

²² V raznih virih od 400 do 4000, razlikujejo se tudi drugi podatki (dan, število mrtvih). Raziskave potrjujejo datum 16. oktober (gl. MATIJEVIČ, Meta, Napad kmetov na francoske vojake v Novem mestu leta 1809. V: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 46, 1998, str. 42–43).

²³ Dimitz Zucchijev priimek v zvezi z Novim mestom vedno navaja v italijanski obliki, ko gre za vodenje posega, pa govori o Souchyu. Je morda menil, da gre za dva različna generala, komandanta Novega mesta in vodjo intervencijskih enot? Novomeški poveljnik je bil v resnici polkovnik Boretti (MATIJEVIČ, Meta, Junaštvo, ki ga ni bilo. Ponaredek o novomeški zgodovini leta 1809. V: *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, 11, 2000, str. 153).

Razvaline gradu Kostel
okoli leta 1895

izropali so rudniškega upravnika. Rudarji se uporabi niso pridružili, čeprav je jim uprava zadrževala izplačilo zapadlih mezd in vročanje življenjskih potrebščin.

O sami zadušitvi vstaje Dimitz ne pove veliko. Iz njegovega zapisa izvemo, da Francozi v vsej deželi takrat niso imeli več kot 2.800 vojakov,²⁴ govorilo pa se je tudi, da jih je večina že prejela ukaz o premestitvi na Tirolsko. Nekoliko podrobneje so opisani le dogodki v Novem mestu, sicer pa je omenjeno zgolj, da naj bi pri Črnomlju 12. oktobra prišlo do spopada, po katerem so se morale francoske čete umakniti v Gradac.

²⁴ Prim. FARGUES, *Nastajanje*, str. 149.

Da bi zastrašile upornike, so oblasti po zatrtju vstaje ukazale požgati Kostel in Poljane.²⁵ Pogoreti bi moralo tudi Kočevje, vendar je besedo zanj zastavil črmošnjiški župnik, »znani čebelar Jonke«, ki naj bi med vstajo več Francozov rešil smrti. Zato pa so med 16. in 18. oktobrom vojaki mesto smeli izropati, pri čemer so napravili za 80.000 goldinarjev škode. Ker so v noči s 16. na 17. oktober med povratkom v Novo mesto v Bršljinu iz neke hiše menda streljali na generala Zucchija, je slednji po Dimitzevem poročilu dal zažgati še Prečno, Bršljin in pristavo na Kapiteljskih njivah, medtem ko je Šmihelu na prošnjo novomeških gospa in okrožnega glavarja prizanesel.

Nasploh se zdi, da so bil francoski povračilni ukrepi relativno mili. K temu je po Dimitzevem mnenju veliko pripomogla provizorična deželna vlada, ki je za posredovanje v uporniških krajih zaprosila ljubljanskega škofa Kavčiča, hkrati s prošnjo, da mu izda prepustnico, pa na generala Bargueya d'Hilliersa naslovila še željo, naj razglasi splošno amnestijo, ki je bila po njenem edina možnost »da se dežela reši pred breznom, cesarju Napoleonu pa se prihrani življenja njegovih pogumnih vojakov, ki bi jih lahko stala nasilna zadušitev nemirov«. General je predlogu »v imenu človečnosti« ustregel (s pridržkom, da se mora z odločitvijo strinjati italijanski podkralj) in do 30. oktobra je bila Kranjska dokončno pomirjena.

In vzroki upora? Francozi so trdili, da so vstajo podpihovali avstrijski uradniki, še posebej postojnski okrožni komisar grof Auersperg, in da je bila podprta z zlatom angleškega agenta, ki je pristal na Reki, da bi prek Koroške vzpostavil povezavo s Tirolsko, kjer so se kmetje uspešno spopadali s francoskimi silami. Ob nevzdržnih bremenih okupacije so novice o uspehih Tirolcev »kot električna iskra« zanetile upor tudi na Kranjskem. »Vendar pa tu prizorišče ljudske vojne niso postale alpske doline, kjer bi bil še možen uspeh,« je ugotavljal Dimitz, »temveč staro prizorišče kmečkih uporov: na zgodovinskih tleh Dolenjske in Notranjske se je razvila bučna in nenačrtna vstaja, ki je nad uboge obnorjence pripeljala ogenj in pljenje«.

²⁵ General Barguey d'Hilliers je 16. oktobra objavil razglas, v katerem je zapisal: »Požig Poljan in Kostela ter smrt vseh upornikov, ki so ujeti z orožjem v rokah, lahko prebivalce Kranjske podučita o usodi, kakršna čaka brezvestneže, ki so se, podkupljeni z angleškim denarjem ali zapeljani od nekaj roparjev, drznili dvigniti zastavo upora proti cesarju Napoleonu ter na tako grozovit in podel način pobiti njegove vojake. Nad svoje domove so priklicali ogenj in meč in njihovim korakom je sledilo poplačilo. To bo doseglo tudi še vse tiste, ki bi bili v skušnjavi, da bi sledili njihovemu zgledu ali bili neposlušni njegovim zakonom.« (DIMITZ, *Geschichte*, str. 298).

DOPOLNJENA PODOBA UPORA

Kot rečeno, novejša dognanja in večja dostopnost avtentičnih virov v zadnjih letih omogočajo, da Dimitzevo podobo upora, ki je bila tu prikazana le v bistvenih potezah, dopolnimo, v nekaterih podrobnostih pa tudi nekoliko korigiramo.

V zvezi s tem je treba omeniti predvsem članek dr. Staneta Grande *Ozadje upora proti Francozom 1809. leta* (2000),²⁶ v katerem je podrobno povzel pričevanje, ki ga je ribniški dekan Bonaventura Huml mesec dni po zadušitvi vstaje poslal neznane mu prejemniku. Prav tako sta pomembna prispevka prof. Mete Matijević *Napad Kmetov na francoske vojake v Novem mestu leta 1809* (1998)²⁷ in *Junaštvo, ki ga ni bilo* (2000).²⁸ Njena analiza tedanjih novomeških dogajanj skupaj z drugimi dokumenti (med ostalim) dopušča tudi relativno zadovoljivo rekonstrukcijo gibanja generala Zucchija. Od tujih virov ne kaže prezreti dnevnika zagrebškega škofa in banskega namestnika Makimilijana Vrhovca (1987),²⁹ saj poleg škofovih zapiskov v njem najdemo tudi izjemno dragocene prepise obveščevalnih poročil, ki bistveno pripomorejo k jasnejši sliki vstaje. Končno, a ne nazadnje, pa so z razvojem informacijske tehnologije³⁰ v zadnjem času postali splošno dostopni še spomini generala Carla Zucchija (1861) z opisom pohoda nad vstajnike.³¹

Morda ob tem velja opozoriti, da se je spomin na upor ohranil tudi v izročilu. Kočevski Nemci so pripovedi ljudi med obema vojnama objavljali predvsem v *Gottscheer Kalenderju* (slov. Kočevski koledar), Matica slovenska pa je k zbiranju gradiva bralce povabila že leta 1908. Na podlagi njihovih prispevkov je Josip Gruden v matičnem zborniku kasneje objavil obsežen članek *Spomini na Francoze* (1911).³² Žal prostor na tem mestu prikaza izročila ne dopušča, je pa bilo precej o tem napisanega v Južničevi *Zgodovini Kostela* (2008)³³ ter Švajncerjevi *Vojni in vojaški zgodovini Slovencev* (1992),³⁴ v prvi pretežno po *Kočevskem koledarju*, v drugi pa po Grudnu.

²⁶ GRANDA, Stane, *Ozadje upora proti Francozom 1809. leta*. V: KLEMENC, Alenka (ur.), *Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*. Ljubljana, 2000, str. 473–481.

²⁷ MATIJEVIČ, Napad kmetov, str. 42–46.

²⁸ MATIJEVIČ, *Junaštvo*, str. 149–155.

²⁹ VRHOVAC, Maksimilijan, *Dnevnik – Diarium. Svezak 1 (1801–1809)*. Zagreb, 1987; Govorilo se je tudi, da je upor zajel že zajel Kočevje.

³⁰ Google Books (<http://books.google.com/>)

³¹ ZUCCHI, Carlo (ur. Nicomede Bianchi), *Memorie del generale Carlo Zucchi*. Milano, Torino, 1861.

³² GRUDEN, Josip, *Spomini na Francoze*. V: *Zbornik Matice slovenske*, 13, 1911 str. 1–28.

³³ JUŽNIČ, Stanislav, *Zgodovina Kostela. 1500–1900*. Kostel, 2008, str. 363–368.

³⁴ ŠVAJNCER, Janez J., *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana, 1992, str. 72.

Če se k problematiki vstaje sedaj povrnemo v luči »novejših« virov, lahko ugotovimo, da je v oboroženo fazo dejansko stopila prej, kot je navajal Dimitz, pa tudi, da po orožju prvi niso posegli Poljanci.³⁵ Obveščevalno poročilo, ki je bilo z Broda na Kolpi v Zagreb odposlano 7. oktobra 1809,³⁶ namreč pravi:

»Včeraj je kostelski upravitelj odšel, da bi svojim kmetom dal navodila za primer, če bi prišli Francozi in jih razdelil v skupine. Med njegovo odsotnostjo je ob 7. uri zvečer v Kostel nepričakovano prišlo 28 Francozov, da bi odpeljali pobrane davke in upravitelja, vendar pa ne denarja ne upravitelja ni bilo tu; Francozi so bridko preklinjali, upraviteljica pa je imela še srečo, da se je rešila po neznanem hodniku ter brez čevljev in na pol oblečena zvečer prišla sem na Brod. Zjutraj, 7. tega [meseca], smo slišali zvonjenje k napadu in streljanje, ženske s kranjske strani pa so s svojimi malenkostmi in otroki pribežale sem na Brod in v hribe ter klicale po svojih možeh. Kmalu je prišla vest, da je kostelski upravitelj s svojimi oboroženimi kmeti Francoze pognal iz gradu ter jih med begom v boju na odprtem zajel. Končno je bilo res vseh 28, med njimi 1 častnik in 1 korporal, pripeljanih sem, in ker jih tukajšnji gospod stotnik ni hotel prevzeti,³⁷ v spremstvu oboroženih kmetov odvedenih na Reko. V praski sta bila lažje ranjena 2 kmeta, 1 francoski prostak pa je imel prestreljeno desno nogo, zaradi česar ga prevažajo na vozu. Kmetje niso hoteli nikogar ubiti, temveč so Francozom odvzeli le orožje ter poročnikovega konja s 600 goldinarji v denarju. Ko bodo Francozi izvedeli za ta pripetljaj, se lahko v tem okolišju še marsikaj zgodi: Francozi bodo verjetno prišli z večjo silo. Medtem pa sta se uprla tudi že Kočevje in nek drug del [Kranjske]: Francozi na Kranjskem bržkone ne bodo dobili nobenih davkov, lahko pa bi postalo še nemirno, kar se bo izkazalo v nekaj dneh. Od 28 polovljenih Francozov so trije celo prejšnjo noč ostali v kraju Fara³⁸ in na župnišču razbili vsa okna. Koliko škode je bilo povzročeno v notranjosti, se še ne ve, župnik pa je pobegnil v čisto raztrganih hlačah ... «

Kostelu je sledila Poljanska dolina. V večernih urah 7. oktobra je po poročilih iz hrvaškega Severina skozi Predgrad³⁹ v Sinji vrh prišlo 18 francoskih vojakov, ki

³⁵ Da je vstaja izbruhnila v noči z 8. na 9. oktober, je Dimitz verjetno povzel po Farguesovi korespondenci. (FARGUES, *Nastajanje*, str. 149).

³⁶ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 618–619.

³⁷ Da je vstaja izbruhnila 7. oktobra v Kostelu, navaja tudi Huml (GRANDA, *Ozadje upora*, str. 475).

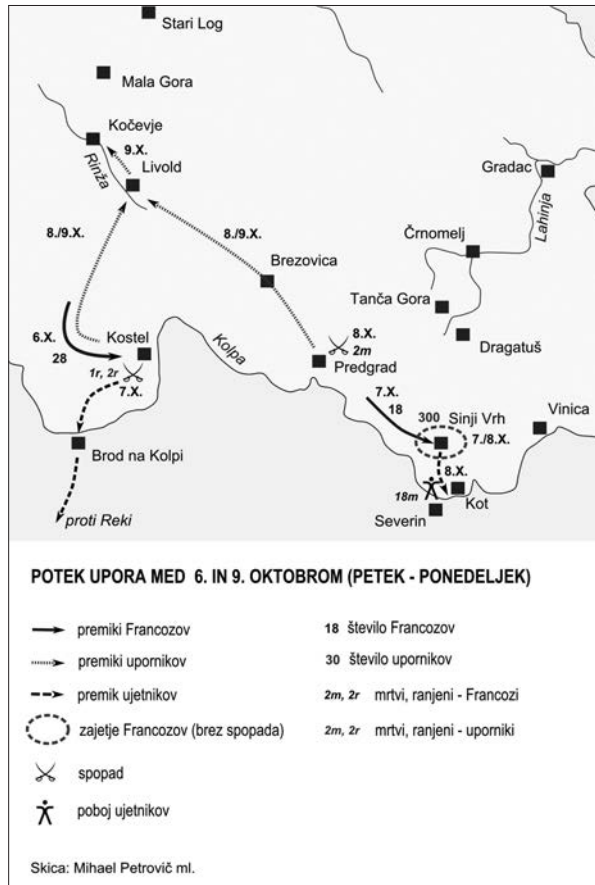
³⁸ Hrvaški prevod teksta »in der Ort Pfarre« »u ovdašnoj župi«, je najbrž napačen: Pfarre = Fara pri Kostelu.

³⁹ V originalu Pölland, drugo ime za Predgrad (tudi Vorschloß).

so se paroma razmestili po hišah. Pozno ponoči je vas obkoloilo okoli 300 kmetov iz celotnega poljanskega gospodarstva. Vdrli so v hiše, se polastili orožja, vojake pa zvezali in jih zastražili. Okoli sedmih zjutraj so jih po pričevanjih severinskih opazovalcev (ali opazovalca) nato zvezane pripeljali do Kota pri Damlju, kjer so jih očitno nameravali pometati v Kolpo. Med kmeti se je vnela razprava, potem pa so ujetnike odvedli proti mlinu severinskega gospodarstva pri Ribjem ter jih na pol poti med jezom in tamkajšnjo apnenico postrelili in vrgli v reko. Eden od francoskih vojakov se je uspel razvezati in je sam skočil v vodo,

vendar pa ga je, kot je v Zagreb 8. oktobra poročal Anton Grmek (Germeg), ki je s severinskega gradu spremljal dogajanja, tik pred hrvaško obalo zadel strel, da je takoj potonil.⁴⁰

Nič manj dramatični niso bili dogodki v Predgradu. Po Humlovem pričevanju⁴¹ je tamkajšnji kaplan Janez Rahne (Rachne) pri nedeljski maši 8. oktobra razglasil vstajo. Po maši so v vseh cerkvah začeli biti zvonovi, ljudje pa so se zgrnili na ceste. Ko je nato opoldne v Predgrad z vozom prišel francoski nadporočnik s seržantom in prostakom, je Rahne, ki je skozi okno zagledal Francoze, zgrabil za puško ter jo nameril v oficirja. Ta je segel po seržantovi puški, a je bil Rahne hitrejši. Na Rahne-

⁴⁰ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 612–615.

⁴¹ GRANDA, *Ozadje upora*, str. 475.

ta je skušal streljati seržant, vendar je tudi njega usmrtil strel grajskega lovca, ki je pritekel na prizorišče. Vojak si je baje uspel izprostiti milost, čeprav neko poročilo z Broda pravi, da so bili tega dne v Predgradu ubiti francoski častnik in dva vojaka.⁴²

Vendar pa je k slednjemu treba dodati, da je natančnost poročanja praviloma upadala sorazmerno z oddaljenostjo od prizorišča dogajanj. Že v zvezi z dogodki v Kostelu je pisec iz Fužin (razdalja med krajema znaša ca. 35 km) 9. oktobra v Zagreb javil, da so kmetje skozi kraj ravnokar pripeljali ujetega nadporočnika in 26 vojakov,⁴³ hkrati pa dodal, da je v kostelskem spopadu na obeh straneh padlo po nekaj ljudi, kar evidentno ni res. Še bolj je pretiraval karlovški trgovec Šporer, ki je oblastem malce kasneje poročal, da so Kočevarji in Kostelci menda deloma pobili in deloma zajeli kar 400 Francozov z »generalom Bartolottijem«⁴⁴ na čelu. V njegovem poročilu drži le podatek, da so Poljanci v Kolpo zmetali več zvezanih vojakov, čeprav ne živih, kot se je govorilo po Karlovcu.⁴⁵

A nazaj k Humlu: uporni Kostelci in Poljanci so 9. oktobra ob devetih zjutraj pridrli pred Kočevje.⁴⁶ Kot kaže, so jih v mestu že čakali sodelavci, saj je bila ob signalu z zvonom takoj razorožena celotna francoska posadka, ki so jo kasneje odpeljali prek Kolpe. Iz poročila, ki je bilo naslednji dan odposlano z Broda,⁴⁷ izvemo, da so uporniki na hrvaško mejo pripeljali 42 vojakov, ujeti francoski častnik pa je tam izpovedal, da naj bi upor izzval Gasperini, ki je od kmetov zahteval, naj plačajo drugo, tretjo in četrto osmino kontibucije hkrati. Po podatkih z Broda so se kmetje devetega spopadli tudi s francoskimi vojaki, ki so iz Ribnice hiteli na pomoč v Kočevje (Huml spopad blizu mesta potrjuje) ter jih pri tem 6 ubili, 19 pa zajeli. Dva sta bila tako hudo ranjena, da ju ni bilo moč premikati, prav tako pa je bil menda težje ranjen častnik, ki je na vstajnike po naključju naletel med potovanjem v Ribnico. Govorilo se je, da je skupina upornikov krenila v Ljubljano, vendar so dejansko šli proti Ribnici.

Tja so vstajniki, ki jih je vodil kočevski župan, med potjo pa so z grožnjami, da

⁴² VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 615; Zgolj kot zanimivost velja omeniti, da naj bi po izročilu Poljanke med vstajo može prepričale, da nekega mladega vojaka niso ubili, temveč vrgli v Kolpo. Ko pa se je rešil na breg, ga je eden od kmetov tam pobil s kolom (ZUPANEC, Ivan, Iz časa bivanja Francozov v Beli Krajini. V: *Dom in svet*, 11, 1898, str. 52). Za različico pripovedi gl. GRUDEN, *Spomini*, str. 9.

⁴³ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 615; Zgovoren je piščev komentar: »... in tepci jih peljejo na Reko, od koder jih bo treba spet vrniti nazaj«.

⁴⁴ Morda je mišljen general Antonio Bertolotti, umrl 1846 (FARGUES, *Nastajanje*, str. 445).

⁴⁵ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 623, 721.

⁴⁶ GRANDA, *Ozadje upora*, str. 475.

⁴⁷ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 615.

jim bodo sicer požgali hiše, k sodelovanju prisilili tudi vaščane Dolenje vasi, prispeli v noči z 9. na 10. oktober.⁴⁸ V gradu so nameravali zgrabiti oskrbnika – verjetno kasnejšega graščaka Rudeža – ki pa se je na (svojo) srečo ravno takrat nahajal v Ljubljani. Zato so hoteli s seboj odpeljati njegovo ženo in najstarejšega sina, a jim je to s svojo avtoriteto preprečil Huml, ki ga je eden od grajskih hlapcev uspel poklicati na pomoč. Tako so izsilili le, da so graščinski uslužbenci – še pred Humlovim prihodom – kmetom napisali pozive k uporu. Pohod se je končal

v gostilni, kamor je dekan zavil z uporniki, in ob štirih zjutraj so puntarji, med katerimi je Huml z olajšanjem opazil le dva svoja farana, odšli proti domu.

Naslednji dnevi so minevali v napetosti. Dekan je oskrbnikovo ženo in sinova za vsak primer odpeljal v župnišče, ki so ga vstajniki po njegovih besedah ves čas spoštovali, razen 12. oktobra, ko je ducat mož, »ne najboljšega slovesa«, k dušnemu pastirju prišlo z zahtevo, naj k svetišču pri Novi Štifti vodi procesijo s priprošnjo za Marijino varstvo. Huml, ki sicer ni posebno maral Francozov, še manj pa je ljubil upornike, jih je odločno zavrnil in godrnjaje so se umaknili. Da bi umiril situacijo,

⁴⁸ GRANDA, Ozadje upora, str. 476.

je pri nedeljskem bogoslužju oznanil, da bo za odvrnitev nemirov daroval tri maše z blagoslovom. Zelo učinkovita je bila po njegovem že prva, saj je v ponedeljek, 16. oktobra (menda ne brez pomoči farnega zavetnika sv. Štefana), znova nastopil mir.

ZADUŠITEV VSTAJE

Žal ne brez prelivanja krvi. Za Humla je bil najtežji 13. oktober, ko je proti Ribnici iz ljubljanske smeri prikoral četa Francozov s 150 možmi. Okoli 30 kmetov, le osem jih je imelo puške, ostali pa so bili oboroženi s kmečkim orodjem, je ob približevanju vojakov vdrlo v zvonik in pričelo biti plat zvona. Do spopada je prišlo nekaj kilometrov pred trgovom. Najprej so streljali kmetje, ki so ubili enega od vojakov, ob odgovoru Francozov pa je po Humlovih zapiskih padel Giacomo Dellcot, sorodnik istoimenskega Cerkničana.⁴⁹ Kmetje so se razbežali, Francozi pa so streljaje šli skozi Ribnico proti Kočevju.

»Na meji«, Huml je najbrž mislil na mejo kočevske vojvodine pri Jasnici, ki kot naravna pregrada ribniško polje ločuje od kočevskega in kjer naj bi 4.300 Kočevarjev, Kostelcev in Ribničanov leta 1797 zgradilo sistem okopov s petimi utrdbam (konec 19. stoletja so bili ostanki menda še dobro vidni),⁵⁰ je četa naletela na močan odpor. Stotnika, ki se je hotel predati, je ubil strel v glavo, v bojih, ki so trajali do noči, pa so uporniki deloma zajeli in deloma pobili vse njegove vojake. O uničenju čete 8. italijanskega pehotnega polka, ki je iz Ljubljane odšla na pomoč generalu Zuchiju (ta je s svojimi možmi 10. oktobra odkorakal proti Novemu mestu),⁵¹ je Daruju poročal tudi intendant Fargues.⁵²

Če so se 13. oktobra vstajniki odločno branili, pa bataljon, ki je naslednji dan ob štirih popoldne iz Postojne prispel v Ribnico, ni naletel na večje težave. Nanj so pri kapeli na Čisti strani⁵³ pri Cerknici sicer streljali kmetje pod vodstvom ne-

⁴⁹ Ribniški dekan Skubic je iz mrliških knjig razbral, da naj bi to bil Jakob Dettoni, italijanski trgovec iz Ribnice. Zabeležena je tudi smrt Jurija Kersniča iz Nemške vasi (SKUBIC, Anton, *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires, 1976, str. 534).

⁵⁰ PARAPAT, Doneski, str. 95–96; TOMŠIČ, Štefan, IVANC, Fran, *Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno zgodovinski opis*. Ljubljana, 1887, str. 74.

⁵¹ *Carniolia* poroča, da je proti Dolenjski 10. oktobra 1809 odšel bataljon vojakov s konjenico in topništvo, kar ustreza Zuchijevim navedbam o moči enot, s katerimi je krenil iz Ljubljane. (LEGAT, F. X.: Oertliches in Laibach seit 1797 bis 1815. V: *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben*, 7, 1843, str. 393–394; ZUCCHI, *Memorie*, str. 37).

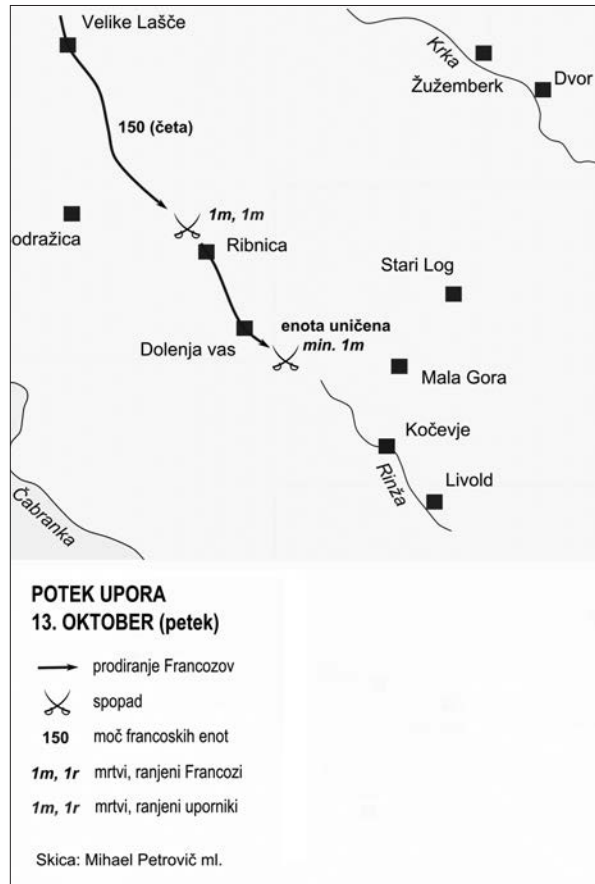
⁵² FARGUES, *Nastajanje*, str. 149; DIMITZ, *Correspondenz*, str. 32.

⁵³ Podatek o lokaciji dr. Janez Šumrada.

kega Čopiča in Andreja Obreze, ki se omenja že v zvezi z napadom na Hošperk,⁵⁴ vendar so vojaki do desete zvečer brez boja vkorakali v Kočevje. V nedeljo, 15. oktobra, je v Ribnico prišel še bataljon pešcev in 40 konjenikov pod poveljstvom Baraguey d'Hilliersovega pribočnika. Že popoldne so jih spet zamenjali »postojnčani«, ki so se vračali iz Kočevja, kamor je medtem s 1000 pešci in 40 konjeniki – tako Huml – dospel Zucchi.

Slednji se je po dognanjih prof. Matijeve, ki je preučevala prehrano tamkajšnjih častnikov, v Novem mestu nahajal 12. oktobra.⁵⁵ Ob bataljonu vojakov, eskadronu konjenikov in dveh topovih, ki ju je zaradi slabih cest pustil v dolenski prestolnici, je ob poti skladno z ukazi pobral še razpršene opazovalce,⁵⁶ pridružil pa se mu je tudi del novomeškega garnizona.

Iz ohranjenih podatkov gradaškega grajskega urada o preskrbovanju vojske pri »ekspediciji proti poljanskim nemirnežem«⁵⁷ je razvidno, da je četa iz Novega mesta s 100 vojaki in štirimi častniki v Gradac prišla že 12. oktobra dopoldne. Prejeli

⁵⁴ GRANDA, Notranjski kmet, str. 65.

⁵⁵ MATIJEVIČ, Junaštvo, str. 152; Okrožni glavar Hohenwarth v pismu omenja, da je v mesto prišel 11. oktobra (gl. VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 620–621).

⁵⁶ ZUCCHI, *Memorie*, str. 36–37.

⁵⁷ ZUPANEC, *Iz časa*, str. 53–55.

novomeškega poveljnika Boretija. Ostali častniki mu večinoma niso bili znani, šlo pa naj bi za tiste, »ki so bili kasneje tudi v Črnomlju«. Sicer pa komisar ni pozabil dodati, da so za vojake, ki so po začetku nemirov pribežali v Gradac, poskrbeli brezplačno, o obnašanju Zucchijevih čet pa nazorno govori dolg seznam blaga, ki so ga njegovi možje pokradli; od vina, hrane in živali, do gotovine, grajske srebrnine ter celo otroških in ženskih oblačil.

Z opiranjem na Humlovo pričevanje lahko sklepamo, da je Zucchi v Predgrad prispel 14. oktobra. Morebitnih spopadov ob poti ni omenjal, zapisal je le, da so vse upornike, ki so vojakom prišli v roke, takoj spravili na drugi svet. Ob vkorakanju je enotam dovolil, da so se oskrbele s svežo hrano, ki so jo našle v hišah (kar je najbrž nekoliko lepši izraz za vsesplošno plenjenje), naslednji dan pa je v pospešenem pohodu krenil proti Kočevju. Ob tem se je na neimenovani lokaciji zapletel v prasko z uporniki, vendar so se le-ti po kratki izmenjavi strelav razbežali.

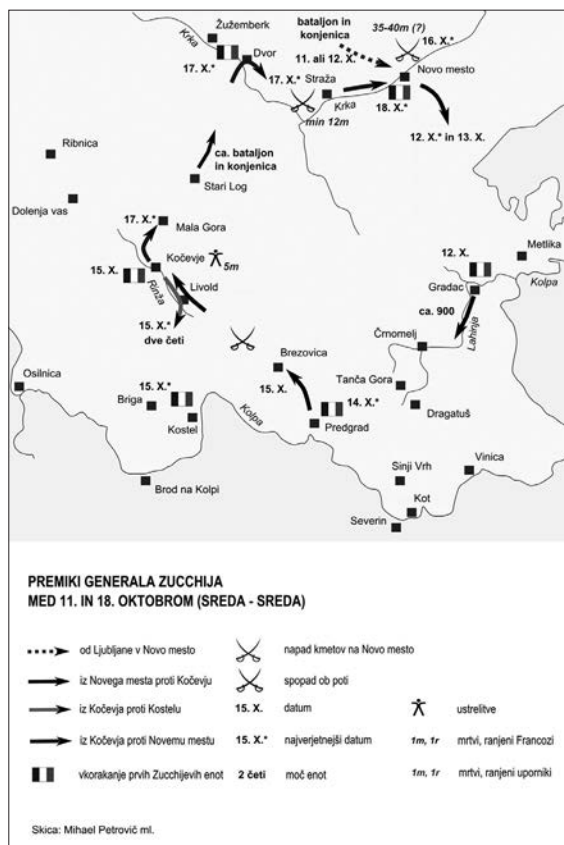
Prebivalci Kočevja so generala dočakali v strahu, da bodo izropani do uboštva. A je Zucchi, tako je vsaj trdil v spominih, pokazal razumevanje, ker da so »cesarjevi vojaki, ki so v vojni kot levi, do premagancev plemeniti in humani«. Ljudi je pozval, naj se pomirijo, jim pa hkrati zagrozil s posledicami, če bo ubit en sam njegov vojak. Ker so bili uporniki v Kostelu še dejavni, je tja – najbrž še isti dan – poslal dve četi, ki sta kraj brez boja zavzeli in zasegli dva prapora ter veliko orožja.

Plenjenje Kočevja je bilo seveda precej hujše, kot bi se dalo sklepati iz Zuchijevega zapisa. Huml je poročal, da to, kako so Francozi izropali mesto in še posebej župnijsko cerkev, presega njegove možnosti opisovanja. Najsvetejše in ciborij so vrgli na tla in poteptali s štiridesetimi konjeniki, z mašnjimi oblačili so pokrivali konje, s svetim oljem so si še v Ribnici čistili čevlje in si v njegovi prisotnosti mazali lase. Del naropanega cerkvenega posodja je dekan odkupil, da bi ga vrnil Kočevarjem. Pogorelo je kostelsko gospostvo s trgov, v Predgradu je ogenj pogoltnil gospostvo, cerkev in 70 hiš.⁶⁰ Francozi pa so pred kočevsko mestno cerkvijo ustrelili tudi kurirja vodje upora iz Žužemberka⁶¹ in štiri meščane, ki so jih zalotili z orožjem.⁶²

⁶⁰ Grad Kostel po požigu ni bil obnovljen. Med stolpoma trškega obzidja je zrastel t. i. spodnji grad, uničen med 2. svetovno vojno (REISP, Branko, *Grad Kostel*. Ljubljana, 1990, str. 28–29); v Predgradu je verjetno pogorela Auerspergova graščina iz 18. stoletja, ki obnovljena še vedno obstaja. Stari grad naj bi po izročilu uničili že Turki (MAKAROVIC, Marija, *Predgrad in Predgrajci*, Kočevje, 2007, str. 22).

⁶¹ Sicer zelo nezanesljivo poročilo z Januševca (18. oktober) pravi, da je novomeške upornike baje vodil nek klesar iz žužemberškega gospostva (VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 624–625).

⁶² Kočevski domoznanski viri navajajo šest domačinov, ki naj bi izgubili življenje v uporu: Johann Jonke (Kočevje), Anton Weiß (Zgornji Mozelj), Johann Erker (Slovenska vas), Matthias Dulzer in Georg Eisenzopf (Mala Gora), Bartholomäus Kusold (Ravne) (ERKER, Josef, *Geschichtliche*

Kdaj je Zucchi zapustil Kočevje, ni mogoče zanesljivo odgovoriti. Iz ugotovitev prof. Matijevičeve, da se je v noči z 18. na 19. oktober francoska posadka v Novem mestu močno okrepila,⁶³ in Zuchijeve opombe, da so uporniki ob njegovem prihodu že dva dni blokirali mesto, pa se da sklepati, da je bilo to najverjetneje 17. oktobra. V Kočevju je pustil četo vojakov, še dve je napoltil proti Poljanski dolini, da bi patrolirali po deželi, sam pa se je v spremstvu konjenikov napoltil proti Novemu mestu.

Med potjo se je na Dvoru ustavil pri, kot je zapisal, direktorju Auerspergove železarne, da bi pozajtrkoval in zagotovil prenočišče

pehota, ki mu je sledila. Ko so med zajtrkom direktorja poklicali iz sobe, je njegova žena generala tiho opozorila, da so Novo mesto zasedli uporniki, njega pa na cesti pričakuje zaseda. Malce kasneje je podobno opozorilo slišal tudi od direktorja, ki ga je od mize zaupno potegnil na stran.

Zato se je odločil počakati pehoto, ki je do Dvora prispela okoli poldneva. Tri ure pred mrakom je v najstrožji tišini nadaljeval pot. Najprej je naletel na uporniško stražo. Od ducata mož jih je deset spalo. Zucchi je suho komentiral, da se niso več zbudili. Potem pa so uporniki vojake opazili in iz bližnjega gozda, kjer je čakala

Daten über die Stadt Gottschee. V: *Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier*. Gottschee: Festausschuss der Gottscheer 600-Jahrfeier, 1930, str. 251–252; EPPICH, Josef, Aus der Franzosenzeit. *Gottscheer Kalender*, 1940, str. 55).

⁶³ MATIJEVIČ, Junaštvo, str. 152.

zaseda, je zadonel klic k preplahu. V temni noči so kmetje streljali na slepo, njihovi kriki pa so generala spominjali na rjojenje podivjanih živali. Vojaki na ogenj niso odgovarjali, temveč so z izdrtimi bajoneti stopali skozi gozd ter se ob zori na prese-nečenje vstajnikov, ki so se v hipu razkropili, pojavili v predmestju Novega mesta.

Tu se Zucchijevo pričevanje zlije s potekom dogodkov v dolenski prestolnici. V odsotnosti Borettija, ki je s Zucchijem krenil nad Predgrad, je tamkajšnji upor zatrl stotnik Tarducci. Slednji je po Zucchijevem mnenju sicer preveč zaupal predstojniku lokalnih oblasti in dovolil, da je del njegovih mož zapustil mesto, ostali pa so se razpršili naokoli. To so vstajniki izkoristili za naskok. Vendar je Tarducci ostal priseben, z bobnanjem sklical vojake ter upornike s topovoma razkropil, da so se iz središča naglo umaknili. Novo mesto so kmetje nato blokirali. Zucchi poroča, da so bili branilci ob njegovem prihodu zaradi pomanjkanja že povsem izčrpani, česar pa ugotovitve prof. Matijevičeve o prehrani novomeških častnikov ne potrjujejo.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Na koncu se še enkrat pomudimo pri vzrokih upora. Ob že omenjenih razlagah, ki jih je povzel Dimitz, je treba vsekakor omeniti vsaj še mnenje dekana Humla, da je vstajo zakrivil angleški gospodar Kostela.⁶⁴ Formalno je bil leta 1809 lastnik gospodarstva sicer baron Androcha, vendar pa je očitno imel v rokah že grof Laval Nugent von Westmeath, avstrijski general (kasneje feldmaršal) irskega porekla, ki je Kostel leta 1832 tudi priposestvoval.⁶⁵ Žal Huml svoje navedbe ni podrobneje pojasnil in tudi drugod o tem ni najti podatkov, tako da dejanska Nugentova vloga (če jo je res imel) zaenkrat ostaja skrivnost.

Nekaj podobnega velja za francoske obtožbe, da naj bi upor z denarjem spodbujal angleški agent z Reke. Res je sicer, da so Angleži finančno podpirali Avstrijce – avgusta so npr. v Senj pripeljali poldrugo tona zlata⁶⁶ – vendar pa ne v Vrhovčevem dnevniku ne v drugih širše dostopnih virih ni dokumentov, ki bi kakorkoli nakazovali njihovo sodelovanje pri pripravi upora. So pa zato vstajo resnično podpihovali nekateri avstrijski uradniki: tako je 7. oktobra zvečer v Severin prispel baron Schweiger, ki je s pretvezo, da bo obiskal grofa Lichtenberga in Auersperga, z

⁶⁴ GRANDA, *Ozadje*, str. 475.

⁶⁵ REISP, *Grad Kostel*, str. 24–25.

⁶⁶ VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 451.

Reke potoval skozi Kostel, Kočevje in Predgrad ter prebivalce nagovarjal k upor. ⁶⁷ Navodila naj bi dobil od barona Rossettija, ki ga je cesar po Vrhovčevih beležkah zadolžil za organizacijo splošne vstaje (»universalem insurrectionem«). ⁶⁸ Listine pričajo, da so avstrijski zaupniki uspešno delovali tudi v Postojni, Idriji in nekaterih drugih krajih, ⁶⁹ še 23. oktobra (!) pa je škof prejel obvestilo, da Gorenjci niso pripravljeni prijeti za orožje. ⁷⁰

Kakšen je bil odnos Zagreba do tovrstnih prizadevanj in njihovega rezultata, je težko reči. Vrhovca očitno ni motilo ravnanje novomeškega glavarja Hohenwartha, ki je Francoze kmalu po začetku upora skušal napeljati k energičnemu ukrepanju, češ da bi bilo zanje usodno, če bi upornike podprla avstrijska vojska. ⁷¹ Značilen je tudi odgovor kočevskemu sodniku Bernardu Koprivi, ki je 12. septembra v Zagreb poročal o francoskih grozodejstvih pri pobiranju kontribucije – resnično pretiranih, je pripomnil Vrhovac – ter želel vedeti, ali bo premirje še dolgo trajalo. Na vprašanje, ali se ne bi kazalo upreti kljub premirju, in to brez pomoči vojske, saj so povsem izmučeni ljudje pripravljeni na splošno vstajo, so mu iz Zagreba svetovali potrpljenje. ⁷² Je hrvaška politika menila, da je upor nastopil ob nepravem času? ⁷³ Ali pa so se kot Goethejev čarovniški vajenec ustrašili duhov, ki so jih priklicali Rossettijevi možje? Vrhovac nam o tem dolguje pojasnilo.

Vsekakor pa ni dvoma, da so Francozi potrpežljivost prebivalcev že tradicionalno uporniških krajev med Kolpo in Jasnico očitno izčrpali do te mere, da so ti ob avstrijskem ščuvanju ter novicah o uspehih Tirolcev udarili po nevljubljenih gostih. Gotovo so ob Francozih nemajhen delež k upor. prispevali tudi uradniki tipa Gasperini, ne kaže pa prezreti niti dejstva, da je bilo zaradi vojne verjetno precej oteženo krošnjarenje, ki je za Kočevsko predstavljalo življenjsko pomemben vir dohodka. In zato najbrž velja pritrrditi Zucchiju, ki je leta 1809 menda še odločno

⁶⁷ Ibidem, str. 616–617.

⁶⁸ Ibidem, str. 480.

⁶⁹ Ibidem, str. 606–607.

⁷⁰ Ibidem, str. 496–499.

⁷¹ V možnost avstrijskega posredovanja Hohenwarth sicer ni resno verjel. Je pa v njegovem pismu neznanemu doktorju zaznati strah pred uporniki in širjenjem upora (»gorje vsem nam«). Hkrati se je pri Francozih najbrž želel oprati suma, da je povezan z vstajo (gl. VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 620–623).

⁷² Ibidem, str. 473, 600–601.

⁷³ Obveščevalec z Januševca 24. oktobra ugotavlja, da je Zucchi ob pravočasnih okrepitev z nekaj izgubami kmete uspel pognati v beg: »Drugega se tudi ni dalo pričakovati; uporniki so bili hrabri, a brez reda, brez pomoči in brez vodstva. Ta vstaja je bila ali prepozna ali prezgodnja.« (VRHOVAC, *Dnevnik*, str. 628–629).

trdil, da sta upor sprožila Auersperg in Schweiger,⁷⁴ pol stoletja kasneje pa s časovno distanco v spominih presodil, da je šlo za »ljudsko vstajo, povzročeno s težkimi bremeni vojnih davkov«. ⁷⁵

THE REBELS RISE – THE KOČEVJE REVOLT AGAINST THE FRENCH IN 1809

SUMMARY

The rebellion of 1809 posed a far more serious problem for the French authorities in Carniola than may be inferred from the fairly modest attention it has received from Slovenian historiography. The knowledge of events that took place at that time has for decades primarily rested on the record in Dimitz's *Zgodovina Kranjske* [*The History of Carniola*] and minor additions thereto that were subsequently published by other authors. Only the most recent research and improved accessibility of sources have made it possible to expand and partly also correct Dimitz's demonstration of the rebellion, which started with a protest in the Kočevje area and then spread in its armed stage from the Kolpa basin through Kočevje to central Lower Carniola (present-day Dolenjska) and the main part of Inner Carniola (present-day Notranjska). Authentic documents and testimonies of those who partook of the events, combined with the findings of the past fifteen years render possible a relatively accurate temporal and spatial reconstruction of the uprising and the military measures to suppress it.

⁷⁴ Ibidem, str. 630–631.

⁷⁵ »l'insurrezione popolana, causata dalle gravissime imposte di guerra« (ZUCCHI, *Memorie*, str. 36).

KMEČKI UPORI PROTI FRANCOZOM V LUČI GRAFENAUERJEVE TIPOLOGIJE KMEČKIH UPOROV NA SLOVENSKEM

STANE GRANDA

Dogajanje na slovenskem etničnem ozemlju, povezano z vojnami med Francozi in Habsburško monarhijo ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja,¹ je nerazumljivo, če ga ne povežemo s širšim dogajanjem. Vanj sodi tudi slovenski narodni preporod. Prav neverjetno je, kako je v svojih proglaših francoska vojaška sila upoštevala slovenski jezik. Obžalovati moramo, da o tem še nimamo sistematičnega pregleda in študije.² V zmoti smo, če zategadelj mislimo, da je med njim in vojaki francoske trikolore vladala neka uglašenost. Trojica vodilnih slovenskih preporoditeljev, Valentin Vodnik, Žiga Zois in Janez Nepomuk Primic, trojica med simpatizerjem na eni in nepomirljivima nasprotnikoma na drugi strani, je sama na sebi dovolj zgovorna. Stisko, v kateri so se znašli naši predniki ob prihodu Francozov in ustanovitvijo Ilirskih provinc, izjemno lepo razkriva Korošec Urban Jarnik. Bal se je, da bodo imele nove meddržavne meje za posledico, da se bodo bratje Korošci in Slovenci borili eden proti drugemu za koristi Francije in Avstrije.

Dogajanje, ki ga želimo analizirati, traja od 1797. do 1813. leta. To je razmeroma kratko obdobje, ki pa kljub temu ni enotno. Od prvega prihoda Francozov 1797.

¹ Temeljni podatki so povzeti po: MAL, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje, 1928, str. 9, ss. Njegove pozornosti tej problematiki ni kasneje presegel noben sintetičen pregled slovenske zgodovine.

² Predlog, da bi bilo to narejeno ob 200 obletnici Ilirskih provinc, ni dobil podpore.

leta do njihovega odhoda 1813. leta so se razmere spreminjale od začasne okupacije do oblikovanja Ilirskih provinc, od izrednih okupacijskih vojnih razmer do realne oblasti kljub njihovemu specifičnemu položaju v francoski državi.³ Tako, kot so se spreminjali francoski vojaški načrti in politični cilji v zvezi s Slovenci naseljenem ozemlju, so se spreminjali tudi odzivi prebivalstva.

Razpoloženje naših prednikov je bilo ob koncu 18. stoletja dokaj nemirno. Reforme Jožefa II. so ljudi dokaj razburile, še zlasti, ker so zastale nekako na sredi poti. Mnogi naši predniki jih niti niso povsem dojeli. Na nekaterih področjih so bili na robu kmečkih nemirov. Pričakovali so odpravo fevdalizma, ki je ni bilo.⁴ Ukinjanje praznikov, samostanov, nova župnijska in širša cerkvena organizacija so ljudi razburile. Povečana vloga denarja zaradi davčne in urbarialne regulacije, tako relucija kot abolicija, so zahtevali gotovino, do katere je bilo izjemno težko priti, je mnoge postavila v težak, če že ne brezizhoden položaj.⁵ Obrambne priprave in regrutacije, organiziranje brambovcev in črne vojske, če naštejemo samo najpomembnejše stvari, vse to je zelo pretresalo tedanji vsakdanjik. Ljudje so bili negotovi, razburjeni, imeli so občutek, zlasti kmetje, da jih vsi zapuščajo in da so odvisni največ od lastne volje in dejavnosti. Negotovost je na eni strani sprožala večjo samozavest, nekakšen notranji nagovor, da mora biti kmet aktivnejši v svojem vsakodnevnem življenju, ko ni več odvisen samo od narave, ampak še kako od, kot bi danes rekli, notranje in zunanje politike, predvsem pa sam od sebe. Nekoliko je vse skupaj spominjalo na čas turških vpadov, reformacije in kmečkih uporov skupaj.

Posebej moramo opozoriti, da so premiki vojakov od ene do druge postaje transportne poti že kot taki, še bolj pa s stroški za oskrbo ljudi in živali s hrano kot tudi priprego, ki so jih ti povzročali, prinašali v deželo velik nemir. Tudi domača armada je bila za ljudi ob njeni poti velika nadloga, saj za vojake ni bilo nič nedotakljivo. Kakšna nadloga so morali biti šele premiki tuje armade, ki je, ne nazadnje, na naših tleh že nekaj stoletij ni bilo. Ob precejšnji vnetljivi dediščini preteklosti, mislimo na gospodarsko-socialne in politične reforme Jožefa II., ni bilo potrebno veliko za vžig družbenih nemirov.⁶

³ ŠUMRADA, Janez, Državnopravni status Ilirskih provinc s kratkim pregledom upravne ureditve. V: *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod*. Ljubljana, 1999, str. 375–390.

⁴ ŠUMRADA, Janez, Poskus zemljiške odveze v času Ilirskih provinc. V: *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana, 1996, str. 499–514.

⁵ MAČEK, Jože, *Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo*. Ljubljana, 1994.

⁶ GRANDA, Stane, Les paysans slovenes et l'armée française avant la constitution des Provinces Illyriennes. V: *Les relations entre la France et les pays Yougoslaves du dix-huitième au vingtième*

KRONOLOGIJA KMEČKIH UPOROV OZIROMA NEMIROV

Ob prvem francoskem prihodu na slovenska tla 1797. leta je med ljudmi zavladal velik strah. Premožnejši so bežali, preprostejši ljudje so se skrivali. Francoska armada je bila prisiljena delovati pomirjevalno. Tudi s pomočjo slovenskih letakov. Kmetje so bili v skladu z francosko vojaško doktrino sicer prisiljeni prehranjovati njihove vojake, vendar je avstrijsko uradništvo, ki je na svojih položajih ostalo, stroške poravnalo.⁷ Kljub temu pa se je treba zavedati, da zaradi zgoraj omenjenih dejstev med našimi kmečkimi predniki in francoskimi vojaki prišlo do napetosti le v Ricmanjih pri Trstu, kjer so se nespodobno vedli v tamkajšnji cerkvi. Za kazen so vojaki po pregonu kmečkih upornikov ali bolje napadalcev njihova bivališča oropali. Zanimivo, da Ljubljancanov onečaščenje kapucinske, frančiškanske in uršulinske cerkve ni razburjalo. Kot lahko razberemo iz vojaških podatkov o cerkvah na Slovenskem v jožefinskih merjenjih našega ozemlja, je bilo njihovo spreminjanje ali bolje začasna uporaba kot skladišč, prenočišč in hlevov nekaj običajnega.

Ob drugem francoskem prihodu leta 1805 so tako umikajoči se avstrijski poveljniki kot prihajajoči Francozi ljudi opozarjali, naj bodo mirni. Torej tudi avstrijska oblast ni želela, da bi prebivalci z nasiljem do okupatorjev dokazovali svoje rodoljubje. Strah pred upori, namerami vzeti razmere v svoje roke, je moral biti precejšen. Kot so na eni strani pobirali vrvi iz zvonikov, da ne bi ljudje bili plati zvona in klicali k uporu, so na drugi strani morebitnim upornikom grozili s požigi vasi, torej kolektivno odgovornostjo vaških sosesk. Francoski strah ilustrira njihov prihod v Novo mesto, ko so njihovi vojaki nekajkrat prešli Glavni trg, da bi ustvarili vtis večje številčnosti oziroma moči okupacijske enote. Vojni davki, darila oficirjem, zahteve v hrani in obleki ter obutvi, talci, vojaška samovolja, verjetno zaradi odločnega francoskega nastopanja, niso vzbudili revolta. Zdi se, da so bili ob izpolnjevanju francoskih denarnih zahtev bolj pod udarom premožnejši krogi in meščani, ki jim je bližje oportunitizem kot pa oborožen odpor. Nekaj nezadovoljstva naj bi pokazali le Beneški Slovenci ob odpravi starodavne samouprave, vendar to ni imelo trajnejših posledic.⁸ Odprava ni imela nacionalnega ozadja, kot je to mogoče razumeti iz pisanja nekaterih zgodovinarjev, ampak v francoskem odnosu do lokalne oziroma ljudske samouprave. To vprašanje bi kazalo v prihodnosti podrobneje raziskati. Kot

siecle : actes du Colloque Franco-Yougoslave des historiens, qui s'est tenu a Ljubljana les 26 et 27 septembre 1985. Ljubljana, 1987, str. 22–25.

⁷ MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 24.

⁸ MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 32–35.

kaže, so takrat prenehala delovati gorska sodišča, ohranili pa so se, kot je mogoče sklepati po župnijski oznanilni knjigi za Črnomelj, vsaj nekaj desetletij še z njimi povezani verski obredi.

Čas med drugim in logično pričakovanim tretjim prihodom so Avstrijci izrabili za reforme v armadi, ki naj bi povečale njeno učinkovitost. Z oblikovanjem brambovskih bataljonov po okrožjih so vzpostavili deželno brambo in še črno vojsko, kar nekoliko spominja na čas turških vpadov. V njima je prevladovala lokalna, nekakšna partizanska zavest. Tako so z njihovim vključevanjem v obrambo države in prestola vzbudili tako ljudsko samozavest kot tudi patriotizem, kar je Avstrija še dodatno spodbujala. Spomnimo se samo manevrov leta 1809 pri Ptujju, ki so imeli ob udeležbi nadvojvode Janeza za posledico znamenito Šmigovčevo slovnico, spomnimo se brambovskih pesmi, zlasti njihovega prevajanja, kar pomeni dvig pomena slovenskega jezika na nekakšno uradno raven. Upoštevanje slovenskega jezika kot politično-mobilizacijskega momenta je vsekakor novost glede na prejšnje čase in nedvomno odraz dotedanjega kulturnopolitičnega razvoja Slovencev. Tako ni slučaj, da se 1810. leta pojavi tudi prvi slovenski zapis besede Slovenija. Ostaja nepojasnjeno vprašanje, koliko so ustanovitev Ilirskih provinc, kasneje Ilirsko kraljestvo in kulturno gibanje ilirizem to oznako za s Slovenci poseljeno ozemlje v pogostnosti zapisov omejevali. Nesporno je dejstvo, da se je v prvih desetletjih 19. stoletja raba besede Slovenec gostila. Na dogajanje v našem prostoru ni moglo biti brez vsakega vpliva niti uporniško dogajanje na Tirolskem pod vodstvom Andreja Hoferja in na Koroškem. Gotovo je tudi dodatno utrjevanje nekaterih naših krajev in strateških prehodov delovalo mobilizacijsko. Ljudje so vsekakor bili prestrašeni kot tudi obrambno spodbujeni. Uporniški duh so vsaj posredno dvigovali tudi hrvaški brambovci pod vodstvom majorja grofa Oršiča, ki je z Reke vpadel 21. junija celo v gornjo Vipavsko dolino.⁹ Nasploh naj bi pomembno vlogo igralo dejstvo, da so bile onstran Kolpe, vse do reke avstrijske vojaške enote.

Avstrijska oblast je dva dni po premirju v Znojmu, to je 14. julija 1809, razglasila mobilizacijo črne vojske na Kranjskem. Njeno razglašanje na lokalni ravni je bilo v duhu jožefinske podreditve Cerkve na plečih duhovščine. Francozi so takrat nadzirali že velik del Kranjske, ne pa povsem njenega jugovzhodnega dela in tudi dela Gorenjske. Josip Mal trdi, da avstrijski major Du Montet kljub osebnemu obisku Loža, Blok, Nadliška, Turjaka in Ribnice, ni uspel proti njim dvigniti tamkajšnjih kmetov. To je za naše nadaljnje razpravljanje izjemno pomembno dejstvo, ker priča, da niso načelno, patriotsko nasprotovali Francozom.

⁹ MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 57.

Francozi so prebivalcem vseh naših dežel s Trstom vred naložili velika bremena v hrani za ljudi in živali, obleki, obutvi in denarju pod naslovom izrednih vojnih davkov. Konkretna zahteva so bile glede na doslej znane podatke o tovrstnih produkcijskih in finančnih zmogljivostih Kranjske nerealne. K tem zahtevam je treba namreč prišteti še dnevne obveznosti do francoske armade pri njenih premikih. Francozi so razpisali tudi prisilno vojno posojilo. To naj bi vplačevali predvsem premožnejši krogi. Prav visoke francoske finančne zahteve so bile že ob tako zapletenih finančnih in gospodarskih razmerah eden izmed vzrokov, ki so pripeljali do menjava gospodarskih elit.¹⁰ Eni se v novih razmerah niso znašli, druge je vojna izčrpala. Tretji, najbolj znani so Kozlerji in Stareti, so z vojnami obogateli. Kljub temu so bili žrtve prenapetih francoskih zahtev predvsem kmetje. Običajno je dejstvo, da je avstrijska oblast po reokupaciji, gre za uradni avstrijski termin, Ilirskih provinc v skladu z določili mirovnih sporazumov prevzela tudi poplačilo posojil francoskim oblastem, spregledano. Izplačevala jih je s pomočjo srečkanja, to je žrebanj posojilodajalcev, ne pa sistematično, prek okrajnih uradov oziroma pooblaščenih zemljiških gosposk. Številni kmetje upniki so bili v naslednjih desetletjih prepričani, da je dvorna blagajna ta denar že vrnila, da pa so se ga polastili zemljiški gospodje, kjer je bil sedež zemljiškoknjižnih uradov. Prav ta sum je bil tudi eden izmed vzrokov za kmečki upor 1848. leta na Igu.¹¹

Nemirni časi in siceršnji odnos Francozov do zemljiških gospodov so zmanjševali tudi njihov gospodarski in s tem tudi politični pomen. Nasilni nastopi proti njim nam niso znani iz teh let. Izpolnjevanje obveznosti do okupacijskih sil je slonelo na nekdanjih avstrijskih uradnikih, ki so prestopili v francosko službo. Že pred tem so bili mnogi nepriljubljeni in celo osovraženi pri kmetih. S prestopom pod novo oblast, ki pa je imela do birokracije drugačen odnos in je praktično vse slonelo na njej, torej so jo začeli kmetje identificirati s francoskimi zahtevami, se je kmečka nerazpoloženost do njih še povečala. Mnogi so bili v njih sposobni videti tudi tiste, ki so vsakršno oblast in tudi to zlorabljali za svoje koristi.

Če sedaj konkretno pregledamo konflikte naših prednikov s francosko vojsko in upravo, je stanje naslednje.

Svojevrstno posebnost v našem prostoru pomeni Črni graben oz. del ceste prek

¹⁰ GRANDA, Stane, Vpliv francoskih vojn na naše gospodarske razmere. V: BORAK, Neven (ur.), LAZAREVIĆ, Žarko (ur.). *Gospodarske krize in Slovenci: povzetki referatov s posveta z dne 21. maja 1998*. Ljubljana, 1998, str. 1–4.

¹¹ GRANDA, Stane, "Udriga, udriga, dons more use hin bit". V: PREINFALK, Miha (ur.), *Krim odmev bo dal: zbornik občine Ig 2002*. Ig, 2002, str. 31–52.

Trojan.¹² Že od junija 1809 so napadali tako vojaške blagajne kot tudi posamezne francoske vojake. Mal pravi, da gre za dejavnost deželne brambe, ki jo je vodil šentožboltski župnik Anton Rozman. 30. junija so ujeli in ubili šest francoskih častnikov, ki so potovali v Celje. Zdi se, da je tu prišlo do zanimive kombinacije med patriotizmom in povsem navadnim kriminalom. Januarja 1810 so delu udeležencev v napadih sodili in pet napadalcev je bilo obsojenih na smrt ter usmrčenih.

V začetku oktobra 1809 je izbruhnil upor podeželskega prebivalstva v Predgradu in se nato razširil na Notranjsko, Belo krajino in del zahodne in osrednje Dolenjske skoraj do Ljubljane.¹³ Pri uporu so bili močno udeleženi tudi nemški Kočevarji. Nacionalnih razlik med njimi in slovenskim prebivalstvom ne takrat in še nekaj desetletij kasneje, tudi v letu 1848, ni čutili. Teritorialnega obsega upora, zlasti njegovega vzhodnega roba, vzhodno od Novega mesta, še nismo ugotovili. Uporniških povezav tukajšnjih kmetov z ozemljem Bele krajine ne moremo izključiti, ampak jih dopustiti kot zelo verjetne. Neposreden povod so bile francoske finančne zahteve, zlasti način izterjave neplačanih obrokov z vojaško eksekucijo. Boj med uporniki in vojaki je bil zelo krut. Vojaška brezobzirnost pri zatiranju upora, tudi kmetje niso zaostajali za njimi, je bila neverjetna. Veliko krajev je bilo požganih. V pomirjanje prebivalstva se je moral vključiti celo ljubljanski škof Anton Kavčič.

Nekako po tem prostorsko izjemno obsežnem uporu je prišlo do krajevnih napadov na prisilne izterjevalce ali eksekutorje tudi v Idriji,¹⁴ Trziču in Pirničah. Neposrednih zvez med njimi kot posameznimi, pa tudi med njimi in kočevskimi uporniki 1809. leta ni mogoče dokazati, četudi je neka posredna ali vsebinska povezava gotova. Čeprav so bile Ilirske province formalno ustanovljene že pred njihovim zatrtjem, je njihov nastanek oziroma ozaveščanje o novih oblastnikih pomenilo tudi začasen konec upiranja Francozom. Ob tem ne smemo spregledati, da so s koncem okupacijskega stanja in prehodom v mirnodobno oblast tudi oni v svojih zahtevah precej popustili. Naše ozemlje ni bilo za njih več okupacijsko, ampak specifično francosko področje.

V času Ilirskih provinc je prišlo do nekaterih konfliktov med francosko oblastjo

¹² ŠUMRADA, Janez, O napadih na Francoze v Črnem grabnu in o zgodovinskem ozadju romana Rokovnjači. V: *Zbornik občine Lukovica 2004, ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovive*. Ljubljana, Lukovica, 2004, str. 85–96.

¹³ GRANDA, Stane, Ozadje upora proti Francozom 1809. leta. V: KLEMENC, Alenka (ur.). *Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca = Festschrift Emilijan Cevc*. Ljubljana, 2000, str. 473–481.

¹⁴ JELENC, Janez, *Ledinska kronika. Zgodovinske črtice ledinske župnije* (ur. STANONIK, Marija.). Ledine, 2009, str. 207, ss.

in našimi predniki zaradi francoskih rekrutacij.¹⁵ Glede neodzivanja rekrutov so ovajali kolektivno odgovornost soseske. Tovrstni problemi so bili stalnica, vir rokovnjaštva in raznovrstnega kriminala.

Do napadov na Francoze je prišlo tudi ob njihovem umikanju 1813. leta. V bojih pri Trzinu, ko je bil uničen Belottijev polk, naj bi sodelovali tudi Trzinci in Mengšani.¹⁶ Domnevam, da je šlo za okoriščanje s premoženjem premaganih. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi na jugovzhodnem robu Ljubljane pred koncem septembra, ko so krajišniki izganjali Francoze z gornjega dela Dolenjske.¹⁷ V Ljubljani so ujete napadalce streljali še 15. septembra 1813. Pri umikanju Francozov s Koroške naj bi bilo veliko napadov nanje okoli Trbiža. Na račun zaplenjenih vojaških blagajn naj bi obogateli nekateri tamkajšnji Slovenci. Dejavnosti naših prednikov, katere osnovni namen je okoriščanje z premoženjem umikajoče se vojske, ne moremo šteti predvsem za obračunavanje s sovražnikom, ampak bolj za neko nenavadno »kulturo« ali navado naših prednikov, katere izvor ni znan. Vemo le, da so premoženje mnogih umrlih duhovnikov kmetje raznesli takoj, ko so pogrebci odnesli pokojnika iz župnišča. Iz Trdinovih zapiskov vemo, kako so Novomeščani kradli iz razpuščenega kapucinskega samostana v Novem mestu. V revolucionarnem letu 1848/49, zlasti prve dni po izbruhu revolucije, so imeli mnogi po naših vaseh in mestih občutek, da je treba brezvladje ali šibkost vlade izrabiti za pridobitev tujega premoženja. Iz prebiranja župnijskih kronik in ustnih pričevanja se spominjam, kako so novomeški okoličani kradli premočenje avstro-ogrske in jugoslovanske armade ob njuni kapitulaciji 1918 oziroma 1941. leta, kako so ob kapitulaciji Jugoslavije 1941. leta hoteli vdreti v Novo mesto in ropati tamkajšnje trgovine. Podobno nerazumljivo so se obnašali tudi med II. svetovno vojno z ropanjem zapuščenih in ožganih gradov, drugih javnih objektov in opuščenih hiš. Kot bi obstajalo prepričanje, da takrat, ko posest in oblast nista trdni, obstaja neko prehodno stanje do tuje lastnine, ko kraja kot taka ne obstoji.

¹⁵ O tem je v pripravi knjige Janeza Šumrade in Adrijana Kopitarja.

¹⁶ MAL, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 85.

¹⁷ ŠUMRADA, Janez, Kmečki upor v okolici Višnje gore za časa Ilirskih provinc leta 1813. V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 34, 1986, str. 32–37.

POIZKUS TIPOLOGIJE »PROTIFRANCOSKIH« UPOROV NA PODLAGI KRITERIJEV BOGA GRAFENAUERJA

Bogo Grafenauer (1916-1995) je bil univerzalni zgodovinar. Čeprav je mednarodno najbolj zaslovel z delom *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana, 1952), je vendar bil nekakšen sinonim za zgodovino kmečkih uporov tako na slovenskem etničnem ozemlju, kot tudi širše. Kmečki upori, iz katerih je tudi doktoriral, so bili poleg obravnava Koroške, stalnica njegovega znanstvenega dela.¹⁸ Tako imenovane protifrancoske upore, najizrazitejši in največji je bil jeseni 1809, smo analizirali na podlagi njegove tipologije kmečkih uporov, ki jo je razdelal in objavil kot nekakšen povzetek svojih dolgoletnih raziskovanj v *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja v geslu Razredni boji agrarnega prebivalstva*.¹⁹

Kmečke nemire je tipiziral glede

- ▷ izhodišč kmečkega nezadovoljstva
- ▷ obsega in trajanja uporov
- ▷ družbene dozorelosti uporniških načrtov in zahtev
- ▷ uporniške organizacije
- ▷ uspeha upornikov

Pritegnili bomo še njegovo mlajšo klasifikacijo iz gesel *Kmečki upori* v *Enciklopediji Slovenije*.²⁰ Tu loči kmečke upore v tri skupine. Prva so oni, v katerih sodelujejo v veliki meri še kmečki svobodniki zoper uvajanje fevdalnih oblik oziroma preoblikovanja svobodnikov v podložnike. Druga so klasični široki kmečki upori na razsežnih pokrajinskih področjih, vsebinsko pa zoper sistem zemljiškega gospostva. Kot tretjo navaja posebno obliko kmečkega gibanja v letu 1848, ki je bilo zvezano s propadom zemljiškega gospostva ob koncu fevdalizma.

Predno preidemo na klasifikacijo na podlagi Grafenauerjevih kriterijev, se moramo vprašati, ali je oznaka kmečki upor za onega 1809. leta sploh upravičena. Kot take jih lahko opredelimo le zaradi socialnega izvora in položaja udeležencev, sicer pa v tem rebeliranju manjka vse, kar je značilno za kmečki upor. Lahko jim pripisemo kvečjemu tradicijo kmečkih uporov, ki so bili na tem ozemlju skozi stoletja

¹⁸ Glej SAMEC, Drago, Bogo Grafenauer – Bibliografija. V: *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana, 1996, str. 43–86.

¹⁹ GRAFENAUER, Bogo, Razredni boj agrarnega prebivalstva. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II*, Ljubljana, 1980, str. 481–538.

²⁰ GRAFENAUER, Bogo, Kmečki upori. V: *Enciklopedija Slovenije V*, Ljubljana, 1991, str. 111–112.

pogosti. Mogoče, v resnici ga konkretnje ne poznamo, je obstajalo tudi kakšno neformalno vodstvo pri organizaciji, vendar zanj ne vemo. Predvsem se nam zdi v tem pogledu vprašljiva vloga plemstva in ne nazadnje tudi duhovščine, saj bi se moral kdo kasneje nanj sklicevati in poskusiti izrabiti za družbeni vzpon. Da je bilo to možno, dokazuje primer Langerjev in Blagotinškov. Ne poznamo primera sklicevanja na zasluge za upor 1809. leta. Kmetje v tem času niso bili izrazito proti zemljiškim gospodom, ker je njihova realna oblast in moč zelo padla, niti niso zahtevali odpravo fevdalizma, ki skoraj ni deloval, ne odhoda Francozov. Ko so na Notranjskem okoliški kmetje zasedli graščini, so hoteli samo povrnitev iz njih vodnega pobiranja in tam shranjenega, vendar še neodvedenega denarja. Stavb in inventarja niso uničevali, v njih nahajajočih se premožnin niso kradli, kar je sicer tipično za kmečke upore. Ne opažamo nobene ideologije upornikov, » družbene dozorelosti uporniških načrtov in zahtev« enostavno ni.

Kmetje so se upirali ne proti zemljiškim gospodom, ampak proti državni oblasti, ki je z njimi grdo ravnala in je bila nesorazmerna v svojih zahtevah. Prav za to, se pri svojem oblikovanju zahtev ne sklicujejo na pravičnost vladarja, ne iščejo njegovega razumevanja, ne upajo na njegovo pomoč temveč enostavno odklanjajo njegove zahteve. So neposlušni in uporni državljani, ne podložniki. Ne vsi, ampak tisti, ki so jih francoske zahteve najbolj prizadele. To so bili predvsem kmetje in to je dajalo uporu neko kmečkost. Zahtevati nazaj že vplačani denar je nekaj utopičnega, porojenega v skrajni sili. Je upor proti državnim uslužbencem, »škricom« Na to nas napeljuje tudi v dosedanjih raziskavah tega vprašanja prezrto pričevanje Franca Skole, graščinskega oskrbnika gradu Grm pri Novem mestu ali bolje na njegovem ježnem vzvišenem robu.

Franc Skola izvira iz znane novomeške družine, ki se je v slovenski in kulturni ter še zlasti umetnostni zgodovini uveljavila predvsem zaradi Ota²¹ saj je bil dokaj znan slikar. Tudi Franceve risbe so znane, zlasti tiste, na katerih je upodobil promet po Savi. Njegov oče se je priselil z Moravske, sam pa je bil že rojen okoli 1792 v Novem mestu, kjer je obiskoval tudi gimnazijo,²² ki je pa očitno ni končal, saj ga ni med njenimi maturanti.²³ Glede na to, da je bil leta 1809 oskrbnik na omenjenem gradu, bi smeli sklepati, da je vsaj 10 let starejši. Kasneje se je uveljavil zlasti v gradbeništvu, ki je bilo povezano s cestnim ali rečnim prometom. V njegovi zapuščini so našli nek

²¹ *Slovenski biografski leksikon*, III. Ljubljana, 1960–1971, str. 333.

²² BAČAR, Karel, Skola Franc Ksaver. V: *Gradivo za dolenski biografski leksikon*. Novo mesto, 2004, str. 240.

²³ *225 let novomeške gimnazije*. Novo mesto, 1971, str. 408–409.

spominski zapis na 16. oktober 1809. Bil je tržni ponedeljek. Streli iz topa spodaj v mestu so mu napovedali neke izredne dogodke. Skušal je zvedeti za njihovo ozadje in se je preko njiv in travnikov med gradom in mesto oziroma reko, ki ga obdaja, hotel natančneje poučiti. Ko se je spuščal proti mostu na Krki, je srečal iz mesta bežeče kmete, ki so ga smatrali za škrica. Ker so Francozi za njimi streljali se je vrnil h gradu in ugotovil, da so šli hlapci, oboroženi z gnojnimi vilami v mesto, »da bodo tam vse škrice pobili in sami gospodarili«. Nemir naj bi trajal do 19. istega meseca. Objavitelj tega poročila slabih 90 let pozneje je zmotno domneval, da ima v mislih november.²⁴ To poročilo je drugo tovrstno neposredno iz Novega mesta, čeprav ne primerljivo z znamenitim Zalokarjevim.²⁵ Tisto, kar v tem poročilu preseneča, dejstvo je, da to ni strokovna objava, kje je original ni znano, da v poročilu Francozi sploh niso omenjeni. Še manj sledi je o kakšnem koli proti francoskem duhu. Gre za boj proti »škricem« in so kot takega tudi njega bežeči kmetje sumljivo ogledovali. Trditve, da so uporni kmetje nameravali po zmagi sami gospodariti v mestu, to naj bi mo povedale grajske dekle, ne gre šteti za kakšen revolucionarni cilj, ker kmetje slaboumni le niso bili.

Upori so bili protifrancoski predvsem zato, ker jih je njihova oblast povzročila. Prav to je povzročalo zadrego nekaterih starejših zgodovinarjev, ki so videli v Francozih borce proti Avstriji in nekakšne osvoboditelje, kar pa resnično niso bili. Vzroki niso v »nacionalnosti« oblasti, ampak višini zahtev in načinu njihovega izterjevanja. To, da bi jih kot »tujci« posebno motili, da bi z obračunavanjem z njimi hoteli kazati ljubezen do svojega avstrijskega vladarja, ni podatkov. Spomnimo se opombe zgoraj, da tamkajšnji kmetje niso hoteli dvigniti črne vojske, da avstrijski major Du Montet kljub osebnemu obisku Loža, Blok, Nadliška, Turjaka in Ribnice ni uspel dvigniti tamkajšnjih kmetov. Nastopil je torej nov moment. Lahko so se uporniki kje sklicevali tudi na »patriotizem, to je bila lahko predvsem »komercialna« poteza za izplačila denarnih nagrad za izročene Francoze, toda ključni vzrok so bile francoske zahteve.

V številnih primerih napadov na Francoze, najbolj znan je Črni graben in z njim povezano dogajanje, imamo že težave pri njihovem ločevanju od običajnega kriminala. Vsekakor je malo verjetno, da bi župnik vodil kriminalno združbo, še manj pa je verjetno, da je tamkajšnje kmete, napadalce na Francoze in njihove blagajne, kaj

²⁴ Kmečki punt v Novem mestu. Nepodpisano. V: *Dolenjske novice*, 15. 9. 1897.

²⁵ ZALOKAR, Janez, Der Landsturm gegen die Franzosen zu Neustadt im J. 1809. Von mir als Augenzeugen. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 6, 1851, str. 59–61.

bolj zanimalo kot njihov denar, njihovo premoženje in eventualno živali s katerimi so potovali.

Nekaj podobnega so tudi napadi na posamezne francoske vojake, predvsem časnike, na primer pri Hudem pri Višnji Gori, ki so jih lovili za to, da bi za njih od avstrijskih oblasti dobili denarno nagrado. V tistih časih, kot pred tem in za njimi, je bil najtežji problem denar: kako priti do njega. Potrebe in zahteve po njem so naraščale, zaslužiti pa ni bilo mogoče s čim. Nasploh je opaziti v začetku nekakšno nerazpoloženost proti Francozom, vendar predvsem zato, ker so tujci, ali kot je še danes slišati, prihajali. Zdi se, kot da so to čustvo povezali s kriminalom in vse skupaj nekoliko začinili s patriotizmom. Temeljni vzrok je denar, vse ostalo je izgovor, »dekoracija«.

Upori proti eksekuciji oziroma izvršbi davčnih zaostankov tudi niso izrazito proti francoski, saj do teh krajevnih nemirov ne bi prišlo, če bi francoska oblast bila bolj obzirna in stvarna, ne pa, da je tako grobo in brezobzirno izterjevala izredne in redne obveznosti od že tako izčrpane dežele.

Na splošno lahko zapišemo, da so se naši predniki Francozov bali, vendar ni opaziti zahteve, naj kot oblastniki odidejo in naj se vrne avstrijska oblast. Seveda pa ne moremo postaviti trditve, da bi do teh uporov tudi prišlo, če bi se do svojih kmetov tako obnašala avstrijska oblast. Povsem izključeno pa to ni, saj vemo, kako je bilo napeto 1844. leta ob uvajanju stabilnega katastra.

Upori so bili v časovnem pogledu kratki, nekaj dnevni. V njih, celo največjem oktobra 1809, ni opaziti kakšnega drugega uporniškega načrta, kot nasilna povrnitev denarja. Zato so tudi uporni kmetje ob Krki navzdol pritiskali proti dolenjski metropoli, ker naj bi bil tam shranjen njihov denar. Dejansko so se kmetje upirali kot državljani in ne kot podložniki. Ponovno izpostavljam. Ko so na Notranjskem zasedli graščini, so hoteli samo povrnitev denarja, stavb in inventarja ter arhiva niso uničevali.²⁶

Uporniška organizacija ni povsem jasna. Nedvomno so imeli v številnih primerih pomembno besedo duhovniki, zlasti mlajši. Starejši so delovali bolj pomirjevalno in posredniško in skušali zmanjšati francosko maščevanje. Kljub temu pa ne smemo sklepati, tudi zaradi primera župnika v Črnem grabnu, da so oni skrivni kolovodje. Imamo številne dokaze, da so ravno ugledni duhovniki dosegli, da Francozi niso zažgali Kočevja, Ribnice, Trebnjega, Šmihela... Ne nazadnje je tudi nemirne kmete pomirjal sam ljubljanski škof z obiskovanjem upornega področja, preko pastirskega pisma oziroma podrejene duhovščine.

²⁶ GRANDA, Stane, Notranjski kmet in Francozi. V: *Notranjski listi III*, Ljubljana, 1986, str. 65.

Znameniti kočevski upor 1809. leta je vsekakor imel neke voditelje, osrednjega vodstva ni mogoče identificirati. Poleg podgrajskega kaplana, tovrstni ljudje so vselej imeli z kmečkimi množicami zelo pristne stike, so morali imeti pomembno besedo še člani lokalne samouprave in mnenjski voditelji. Pod te mislimo posamezne ugledne kmete in posameznike, ki so z ugledom, razgledanostjo, preudarnostjo, pa tudi povezavo s kmeti, izstopali. Mogoče so bili še posebno dejavni kakšni funkcionarji črne vojske (notranjski Dell Cott?). Vsekakor nam doslej ni uspelo najti trdnih dokazov neposredne vpletenosti predstavnikov bivše avstrijske oblasti v organizacijo največjega upora oktobra 1809. Njihovo spremljanje tega dogajanja, ki ga omenja M. Petrovič kaže na zanimanje in interes, mogoče tudi moralno podporo, ne pa neposredno vodstvo. Kot vse kaže, so bile pretirane francoske zahteve edini skupni imenovalc upora kmetov.

Upori, ki smo jih obravnavali, imajo v luči slovenskih kmečkih uporov še največ vsebinskih povezav s tolminskim 1713. leta, saj so dejansko uperjeni proti državi. Kmečki so predvsem zato, ker je tega stanu večina aktivnih udeležencev. Če sledimo Grafenauerjevi tipologiji, se še najlažje uskladimo z ono v ES: Tretja skupina so številni lokalni upori omejeni na ukrepe ob izterjevanju raznih davkov. V njih naj bi se izražala razdrobljenost podložniškega razreda. Zadnjemu stavku lahko samo delno pritrdimo.

Na koncu lahko ugotovimo, da tipologije za zgodovino niso najbolj uporabne, saj je v bistvu vsak zgodovinski dogodek edinstveno zaznamovan s časom in prostorom.

PEASANT UPRISINGS AGAINST THE FRENCH IN LIGHT OF GRAFENAUER'S TYPOLOGY OF PEASANT UPRISINGS IN THE SLOVENIAN TERRITORY

SUMMARY

The period of the French Wars, which in the Slovenian territory lasted from 1797 to the end of the Illyrian Provinces, has received much attention from Slovenian historiography. Whereas the older generation of authors maintained a fairly critical stance regarding said period, there was a certain feeling of discomfort and uneasiness during both Yugoslavias, which was largely due to the anti-Austrian sentiments and general perception of the French as the bearers of modern political ideas, even

liberators, of which we are also reminded by the monument in the Trg Francoske revolucije [French Revolution Square]. This holds especially true for the rebellion of autumn 1809, the last major “peasant” uprising in Slovenian history in view of its territorial scope, the number of participants, and the intensity with which scores were settled. The uneasiness manifested especially in ignoring the vengefulness of the French authorities against the rebels and assigning the blame for instigating the unrest to the members of the former Austrian administration, army and nobility. Although it cannot be excluded that they might indeed have thrown a suggestion or two in this regard, the rebellion was organised and carried through exclusively by peasants.

The reasons for the unrests and attacks on French soldiers were local, and they would often have a somewhat adventurous-criminal side to them. People perceived the looting of and hunting for French soldiers above all as a way to make easy money. The uprising of 1809 was not part of this context, since it was largely caused by French, mainly former Austrian officials who were merciless in collecting the imposed levies – the responsibility for which lay, at least indirectly, with the French. There is no evidence to suggest that the Austrian authorities had, in any form, directly or indirectly, organised or coordinated the uprising. The entire matter rested in the hands of the formal and non-formal people’s self-management. Therefore, the uprising appears to have been more anti-bureaucratic than anti-French. Moreover, the event should have had the basic attributes of a peasant uprising to be labelled as such.

VIRI

Arhivski viri

Archiv der Diözese Gurk-Klagenfurt (=ADG; Arhiv krške škofije, Celovec),

- fasc. Dekanat Kötschach I–IV.
- fasc. Dekanat Hermagor I–IV.
- Schulakten, Karton Villach Normalschule I, II; Normalschule, Fasc. I.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (=HHStA; Hišni, dvorni in državni arhiv, Dunaj)

- St. K. Provinzen Illyrien 13, alt Fasz. 16.
- St. K. Provinzen Kärnten, Krain und Görz 1 alt 1.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv (AVHKA), Adelsakte.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK), Družinski arhiv Cadamuro, SI 75, 291.

Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Avstrija, Stadt Pettau (StLA), š. 41, mapa 98, mapa 99.

Zgodovinski arhiv na Ptuju (ZAP):

- SI ZAP 9_3, fond Gospostvo Hrastovec, Militaria 1786–1850, š. H 59, š. H 80.
- SI ZAP 177, fond Arhiv mesta Ptuja 1395–1886, š. 32, mapa 98, mapa 99.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL): SI ZAL, Lju 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 1967, 1926–1930.

Časopisni viri

Dolenjske novice, 1919.

Jutro, 1926 in 1929.

- Laibacher Zeitung*, Laibach, 1784–1918.
Ljubljanski zvon, 1919.
Lublanske novize. Ljubljana, 1797–1800.
Ponedeljek, 1929.
Slovenec, 1929.
Slovenski list, 1929.
Slovenski narod, 1929.
Télégraphe Officiel des provinces Illyriennes. Laybach : l'Imprimerie du Gouvernement, 1810–1813.

LITERATURA

- 225 let novomeške gimnazije*. Novo mesto, 1971.
 AHACEL, Matija (izd.), *Koroške ino Štajarske pesme enokoljko popravlene ino na novo zložene*, 2. natis. Celovec, 1838.
 APIH, Enio, Il rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806). *Atti del Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, 12. Trst-Rovinj, 1982, str. 204–335.
 APOLLONIO, Almerigo, L'Istria Veneta dal 1797 al 1813. *Istituto Regionale per la Cultura Istriana*, Udine, 1998.
 APOLLONIO, Almerigo, Una cittadina istriana nell'età napoleonica: Pirano 1805-1813. *Atti del Centro di Ricerche Storiche-Rovigno*, 23. Trst-Rovinj 1993, str. 9–121.
 ASPREY, Robert B., *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte. Vol. II: The Fall*, London, 2002.
 BAČAR, Karl, Skola, Franc Ksaver. V: *Gradivo za dolenski biografski leksikon*. Novo mesto, 2004, str. 240.
 BROWN, Edward, *Auf genehmgehaltenes Gutachten und Veranlassung der Kön. Engell. Medicinischen Gesellschaft in Londen durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steirmarck, Kärnthen, Carniolen, Friaul, [et]c gethane gantz sonderbare Reisen*. Nürnberg, 1686.
 CRNKOVIĆ, Goran, Administrativno-teritorijalno ustrojstvo upravnih i sudbenih oblasti u Istri u vrijeme njene političke integracije 1797–1825. V: *Problemi sjevernog Jadrana*, 6, 1988, str. 190–227.
 ČEPIČ, Zdenko et al., *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana, 1979.
 ČOPIČ, Špelca, *Lojze Dolinar 1893–1970* (katalog). Ljubljana, 1996.
 ČOPIČ, Špelca, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana, 2000.
 DELAVAU, Guy & FRANCHET, V., *Le Livre noir ou, Répertoire alphabétique de la police politique sous le ministère déplorable*. Zv. 1–4. Paris, 1829.
 Der Krainer Landsturm im Jahre 1809. Eine historische Reminiscenz. V: *Laibacher Zeitung*, št. 29, 1867, str. 187–190.
Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner. Wien, 1812.

- DIMITZ, August, Die Correspondenz des Intendanten Grafen Fargues 1809-1810. Ein Beitrag zur Geschichte der französischen Zwischenregierung in Krain. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 23, 1868, str. 1–52.
- DIMITZ, August, *Geschichte Krains vor der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Ljubljana, 1876.
- DOLINAR, France Martin, Cerkvenoupravna ureditev Ilirskih provinc 1809–1813. V: *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, str. 507–511.
- DORSI, Pierpaolo, Deželna ustava in načelo predstavnštva v Istri v dobi restavracije. V: *Annales / Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*, 2, 1992, str. 267–278.
- DULAR, Anja, *Živetni od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja* (Knjižnica Kronike 7). Ljubljana, 2002.
- DULAR, Anja, Rozalija Eger – pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka. V: PRE-INFALK, Miha (ur.), *V zlatih črkah v zgodovini*. (Kronika. Časopis za krajevno zgodovino, izredna številka), Ljubljana, 2007, 401–412.
- DULAR, Anja, Tiskarstvo v 16. stoletju. V: LOZAR ŠTAMCAR, Maja (ur.), *Primož Trubar 1508-1586*. Ljubljana, 2008, str. 115–125.
- DULAR, Anja, Sprachen in Bücher und Bücher in Sprachen auf slowenischem Gebiet. V: *Histoire et civilisation du livre*, 5, 2009, 231–246.
- EISENZOPF, Franz, Der Ander. Eine Erzählung aus der Franzosenzeit. V: *Gottscheer Kalender*, 1921, str. 25–33.
- ENGLUND, Steven, *Napoleon. A Political Life*. Cambridge (Mass.)–London, 2004.
- EPPICH, Josef, Aus der Franzosenzeit. V: *Gottscheer Kalender*, 1940, str. 55–60.
- ERKER, Josef, Geschichtliche Daten über die Stadt Gottschee. V: *Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier*. Gottschee, 1930, str. 248–254.
- FARGUES, François-Marie (pripravila Janez ŠUMRADA in Adrijan KOPITAR), *Nastajanje Napoleonove Kranjske: korespondenca François-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809-1810. Avènement de la Carniole Napoléenne: correspondencede François-Marie Fragues, intendant français de Carniole et Haut-Carniole, 1809-1810*. Ljubljana, 2004.
- FRÄSS-EHRFELD, Claudia, In Stichworten: die Franzosen in Kärnten. V: FRÄSS-EHRFELD, Claudia (izd.) *Napoleon und seine Zeit. Kärnten – Innerösterreich – Illyrien* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, Bd. 96). Klagenfurt, 2009, str. 11–22.
- FRÖLICHSTHAL, Georg Freiherr v., Nobilitierungen im Heiligen Römischen Reich. V: ELVERVELDT-ULM, Sigismund Freiherr v., *Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen*. Limburg/Lahn, 2001, str. 67–119.
- FRÖLICHSTHAL, Georg Freiherr v., *Der Adel der Habsburgermonarchie im 19. und 20. Jahrhundert. Index zu seinen Genealogien*. Insingen bei Rothenburg an der Tauben, 2008.

- GEROMET, Giorgio, ALBERTI, Renata, *Nobiltà della contea. Palazzi, castelli e ville a Gorizia, in Friuli e in Slovenia*, I–II. Monfalcone, 1999.
- GHON, Carl, *Geschichte der Stadt Villach : von der Urzeit bis zur Gegenwart*. Villach, 1901.
- GÖBL, Michael, Wappensymbolik des 19. Jahrhunderts am Beispiel von Wappenverleihungen an Militärpersonen. V: *Jahrbuch der Gesellschaft Adler*, Wien, 1987.
- GORJANEC, M., Vodnikova slavnost na gimnaziji v Novem mestu. V: *Dolenjske novice*, 35, 1919, št. 12, str.1.
- Grad Borl, Gradbeno zgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer* (avtorji prispevkov Branko Vnuk, Marija Hernja Masten, Martin Prašnički). Cirkulane, 2010.
- GRAFENAUER, Bogo, *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana, 1962.
- GRAFENAUER, Bogo, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573. V: GRAFENAUER, Bogo, REISP Branko (ur.), *Kmečki pusti na Slovenskem: razprave in katalog dokumentov*. Ljubljana, 1973, str. 5–34.
- GRAFENAUER, Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda V*. Ljubljana, 1974.
- GRAFENAUER, Bogo, Razredni boj agrarnega prebivalstva. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II*. Ljubljana, 1980, str. 481–538.
- GRAFENAUER, Bogo, Kmečki upori. V: *Enciklopedija Slovenije V*. Ljubljana 1991, str. 111–112.
- GRANDA, Stane, Notranjski kmet in Francozi. V: ŠUMRADA, Janez (ur.): *Notranjski listi III*. Ljubljana, 1986, str. 61–66.
- GRANDA Stane, Les paysans slovènes et l'armée française avant la construction des Provinces Illyriennes. V: *Les relations entre la France et les pays Yougoslaves du dix-huitième au vingtième siècle : acte du Colloque Franco-Yougoslave des historiens, qui s'est tenu à Ljubljana les 26 et 27 septembre 1985*. Ljubljana, 1987, str. 22–25.
- GRANDA, Stane, Vpliv francoskih vojn na naše gospodarske razmere. V: BORAK, Neven (ur.), LATAREVIĆ Žarko (ur.), *Gospodarske krize in Slovenci: povzetki referatov s psveta z dne 21. maja 1998*. Ljubljana, 1998, str.1–4.
- GRANDA, Stane, Ozadje upora proti Francozom 1809. leta. V: KLEMENC, Alenka (ur.): *Vita artis perennis: ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*. Ljubljana, 2000, str. 473–481.
- GRANDA, Stane, »Udriga, udriga, dons more use hin bit«. V: PREINFALK, Miha (ur): *Krim odmev bo dal: zbornik občine Ig 2002*. Ig, 2002, str. 31–52.
- GRDINA, Igor, Francozi med Slovenci. V: *Pod Napoleonovim orlom. 200 let ustanovitve Ilirskih provinc*. Razstavni katalog. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 2010, str. 50–71.
- GROTHER, Hugo, *Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Beitrag zur Deutsch-tumskunde des europäischen Südostens*. Münster, 1931.
- GRUDEN, Josip, Spomini na Francoze. V: *Zbornik Matice slovenske*, 13, 1911 str. 1–28.
- GSPAN, Alfonz, Matija Schneider. V: *Slovenski biografski leksikon*, <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2825/VIEW/> (ogled 3. 10. 2012)
- HAAS, Arthur G., Kaiser Franz, Metternich und die Stellung Illyriens. V: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 11, 1958, str. 373–398.

- HOZJAN, Andrej, POTOČNIK, Dragan, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije*. Ljubljana, 2000.
- HRIBAR, Angelika, Josip Gorup ni njegova rodbina. V: *Kronika. Časopis za krajevno zgodovino*, 58, 2010, str. 111–156.
- HUBER, Gerhard, *Die Franzosenzeit. Feldkirchen an der Grenze zwischen Illyrien und dem Habsburger Reich* (Schriften des Museumsvereins Feldkirchen i. K.), 2010.
- JANEŽIČ, Špela, *Vila in posestvo Herberstein v Velenju* (diplomska naloga). Maribor, 2003.
- JARNIK, Urban, Andeutungen über Kärntens Germanisirung. Ein philologisch-statistischer Versuch. V: *Carinthia*, 16, 1826, str. 57–60 [...] 106–107.
- JARNIK, Urban, Über die Gaithaler in Kärnten. V: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 6, 1813, str. 257–258, 265–268, 271–273, 281–283, 407–410, 415–416.
- JELENC, Janez, *Ledinska kronika. Zgodovinske črtice ledinske župnije*. (ur. STANONIK, Marija), Ledine, 2009.
- JEZERNIK, Božidar, Moč spomina, premoč pozabe . Zgodovina ljubljanskih »nacionalnih spomenikov«. V: *Zgodovina za vse*, 11, 2004, str. 1, str. 5–18.
- JUŽNIČ, Stanislav, *Zgodovina Kostela: 1500-1900*. Kostel, 2008.
- KEČKEMET, Duško, Louis François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782. (Rad JAZU), Zagreb, 1978.
- KIDRIČ, France, *Zgodovina slovenskega slovstva : od začetkov do Zoisove smrti : razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana, 1929–1938.
- KIDRIČ, France, *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7, Historični odsek 1). Ljubljana, 1930.
- KIDRIČ, France, *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813* (Korespondence pomembnih Slovencev 1). Ljubljana, 1934.
- KIDRIČ, France, *Zoisova korespondenca 1809-1810*. (Korespondence pomembnih Slovencev 2). Ljubljana, 1941.
- KOLANOVIČ Josip, ŠUMRADA Janez (ur.), *Napoléon et son administration en Adriatique Orientale et dans les Alpes de L'Est 1806-1814. Guide des sources = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806-1814. Arhivski vodič = Napoleone e la sua amministrazione sulla sponda orientale dell'Adriatico e nelle Alpi orientali 1806–1814. Guida alle fonti = Napoleon und seine Verwaltung im östlichen Adria- und Alpenraum 1806-1814. Ein Führer zu den Quellen = Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806 -1814. Arhivski vodnik. = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa 1806-1814. Vodič kroz arhivsku gradu*. Zagreb, 2005.
- KOLAR, Nataša, *Ptuj v prvi polovici 19. stoletja*. Ptuj, 2002.
- KOVAČIČ, Fran, *Trg Središče*. Maribor, 1910.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Verzeichniss meistens Neuer Bücher die bei Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1797.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Verzeichniss derjenigen Büchern welche bey Wilhelm Korn*. Laibach, 1783.

- KORN, Wilhelm Heinrich, *Erste Frotsetzung des Verzeichnis von meistentheils neuen Büchern, die um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1785.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Zweyte Fortsetzung des Verzeichniss von meistentheils neuen Büchern um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1787.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Fortsetzung des Verzeichnis von meistentheils neuen Büchern die um die billigsten Preisen bey Wilhelm Heintich Korn*. Laibach, 1788.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Verzeichniss derjenigen neuen Büchern welche bei Wilhelm Heinrich Korn*. Laibach, 1789.
- KORN, Wilhelm Heinrich, *Verzeichniss gröstentheils neuer Bücher beim Buchhändler Korn*. Laibach, 1790.
- KREČIČ, Peter, *Jože Plečnik*. Ljubljana, 1992.
- LAS CASES, Emmanuel, *Memorial de Sainte Helene*. Lexington, 1823.
- LEGAT, F. X., Oertliches in Laibach seit 1797 bis 1815. V: *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geseliges Leben*, 7, 1843, str. 393–396
- MAČEK, Jože, *Regulacija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo*. Ljubljana, 1994.
- MAKAROVIČ, Marija, *Predgrad in Predgrajci*. Kočevje, 2007.
- MAL, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*. Celje, 1993.
- MAL, Josip, Dimitz Avgust. V: *Slovenski biografski leksikon*, <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/> (ogled 3. 10. 2012).
- MARUŠIČ, Gorazd, Koper v času Napoleona (1805/6–1813). V: *Kronika. Časopis za krajevno zgodovino*, 37, 1989, str. 58–66.
- MATIJEVIČ, Meta, Napad kmetov na francoske vojake v Novem mestu leta 1809. V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 46, 1998, str. 42–46.
- MATIJEVIČ, Meta, Junaštvo, ki ga ni bilo. Ponaredek o novomeški zgodovini leta 1809. V: *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, 11, 2000, str. 149–155.
- MAYER, Franz, Martin, *Geschichte der Steiermark mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben*. Graz, 1898.
- MAYR, Janez Krstnik, *Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, venales prostant*. Labaci, 1678.
- MEGISER, Hieronymus, *Paroimiologias pars prima : qua continentur Sententiae insigniores, ex optimis et probatissimis quibus[ue] Graecae [et] Latinae linguae scriptoribus, tam poetis, quam oratoribus, desumtae*. Graecii Stiriae, 1592.
- MELIK, Vasilij, Ilirske province v slovenski zgodovini. V: *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, str. 423–429.
- NEMANIČ, Ivan, *Filmi Metoda in Milke Badjura 1926–69*, Ljubljana, 1994.
- ORTNER, Max, Aus der Franzosenzeit in Kärnten. Zeugnisse zur inneren Geschichte der Epoche der Regierung des Kaisers Franz. V: *Carinthia I*, 115, 1925, str. 75–96.
- PARAPAT, Janez, Doneski k zgodovini Kranjskih mest. II. Kočevje. V: *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana, 1874, str. 75–102.
- Pod Napoleonovim orlom. 200 let ustanovitve ilirskih provinc. Razstavni katalog = Sous les*

- aigles napoléoniennes. Bicentenaire des provinces Illyriennes. Catalogue de l'exposition. Narodni muzej Slovenije.* Ljubljana, 2010.
- POLEC, Janko, *Kraljestvo Ilirija. Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah.* Ljubljana, 1925.
- PREINFALK, Miha, *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura.* (Thesaurus memoriae, Dissertationes 5). Ljubljana, 2005.
- PREINFALK, Miha, Anton Gogala di Leesthal – una breve biografia. V: BIASIOLO, Monica, *Passione letteratura.* Bologna, 2010.
- PRUNČ, Erich, Aus der Kopitarkorrespondenz (Briefe Urban Jarniks an Bartholomäus Kopitar). V: *Anzeiger für slawische Philologie*, 4, 1970, str. 90–114.
- PRUNČ, Erich, Aus der Kopitarkorrespondenz (Briefe Urban Jarniks an Bartholomäus Kopitar). V: *Anzeiger für slawische Philologie*, 14, 1983, str. 87–103.
- PRUNČ, Erich, *Urban Jarnik (1784-1844). Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache. Band I: Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen (Studia Carinthiaca Slovenica).* Klagenfurt/Celovec, 1988.
- PUFF, Rudolf, Gustav, *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina.* Maribor, 1999.
- QUARANTOTTI, Giovanni, *Trieste e l'Istria nell'età napoleonica.* Felice le Monnier, Firenze, 1954.
- RAISP, Ferdinand, *Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung.* Graz, 1858.
- RAVNIKAR, Vladimir, *Mojega življenja pot.* Ljubljana, 1997.
- REISP, Branko, *Grad Kostel.* Ljubljana, 1990.
- REISP, Branko, *Napoleon in Slovenci. Zgodbe in podobe iz naše preteklosti.* Ljubljana, 2008.
- RUGÁLE Mariano, PREINFALK, Miha, *Blagoslovljeni in prekleti. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, 1. del. Ljubljana, 2010.
- SALATA, Francesco, *Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria.* Torino, 1915.
- SHAW, Trevor R., John Swinton: potovanje skozi slovenske dežele leta 1734. V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 47, 1999, str. 82–98.
- SHAW, Trevor R., *Foreign travellers in the Slovene Karst 1537-1900.* Ljubljana, 2000.
- SIMONIČ, Ivan, Zgodovina kočevskega ozemlja. V: *Kočevski zbornik: razprave o Kočevski in njenih ljudeh.* Ljubljana, 1939, str. 45–130.
- SITAR, Sandi, *Vegov spomenik, 1854–2004, ob 250. obletnici rojstva Jurija Vege.* Dolsko, Senožeti, 2004.
- SKUBIC, Anton, *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine.* Buenos Aires, 1976.
- Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860.* Ljubljana, 2001.
- Slovenski biografski leksikon*, IV, Táborská-Žvanut. Ljubljana, 1980–1991.
- ŠETIĆ, Nevio, *Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805–1813.* Pula, 1989.
- ŠTUHEC, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren.* Ljubljana, 1995.
- ŠTUHEC, Marko, *Besede, ravnanja in stvar: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja.* Ljubljana, 2009.
- ŠUMRADA, Janez, Kmečki upor v okolici Višnje Gore za časa Ilirskih provinc leta 1813. V: *Kronika. Časopis za krajevno zgodovino*, 34, 1986, str. 32–37.

- ŠUMRADA, Janez, Poskus zemljiške odveze v času Ilirskih provinc. V: *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana, 1996, str. 499–514.
- ŠUMRADA, Janez, Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije. V: *Zgodovinski časopis*, 52, 1998, str. 51–72.
- ŠUMRADA, Janez, Državno pravni status Ilirskih provinc s kratkim pregledom upravne ureditve. V: *Vilfanov zbornik. Pravo-zgodovina-narod*. Ljubljana, 1999, str. 375–390.
- ŠUMRADA, Janez: O napadih na Francoze v Črnem grabnu in o zgodovinskem ozadju romana Rokovnjači. V: PELC, Stanko et al. (ur.): *Zbornik Občine Lukovica 2004: ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice*. Ljubljana, Lukovica, 2004, str. 85–96.
- ŠUMRADA, Janez, Glavni intendant Ilirskih provinc. V: KOLANOVIĆ, Josip in ŠUMRADA, Janez (ur), *Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806-1814*, Arhivski vodnik. Zagreb, 2005, str. 699–700.
- ŠVAJNCER, Janez J., *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana, 1992.
The Memoirs of Joseph Fouché, Duke of Otranto, Minister of General Police of France. Boston–New York, 1825.
- TOMAC, Petar, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*. Beograd, 1965.
- TOMŠIČ, Štefan, IVANC, France, *Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno zgodovinski opis*. Ljubljana, 1887.
- TOURNAL, Nicolas-Auguste, *Recueil de règles de droit et de preceptes de morale : a l'usage de la jeunesse des Provinces llyriennes*. Ljubljana, 1812.
- TROPPER, Christine, Geschichte der französischen Verwaltung in Österreich. V: KOLANOVIĆ, Josip, ŠUMRADA, Janez (ur.), *Napoleon et son administration en Adriatique Orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814. Guide des sources= Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadfrana i na području istočnih Alpa 1806-1814, Arhivski vodič= Napoleon in njegova uprava ob vzhodnem Jadranu in na ozemlju vzhodnih Alp 1806-1814*. Arhivski vodnik. Zagreb, 2005, str. 627–631.
- VALVASOR, Janez, Vajkard (prevedel, izbral in razložil Mirko Rupel), *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana, 1978.
- VILFAN, Sergij, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. XVI-XIX. stoletje. V: *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 27–86.
- VODOPIVEC, Peter, *Od Poblinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana, 2006.
- VOŠNJAK, Bogumil, *Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809–1813), prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva*. (Zbornik Matice Slovenske, 12). Ljubljana, 1910.
- VRHOVAC, Maksimilijan, *Dnevnik – Diarium. Svezak 1 (1801–1809)*. Zagreb, 1987.
- VRHOVEC, Ivan, *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana, 1891.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold, Österreichisches Adelsrecht 1804–1918. V: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 17/18. Band, 1964/1965, str. 109–146.
- ZÁHONY, Eugen Ritter von, *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich*

mit dem Prädikat "von Záhony" geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M. Monastero bei Aquileja, 1915.

ZALOKAR, Janez, Der Landsturm gegen die Franzosen zu Neustadt im J. 1809. Von mir als Augentezugen. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, 6, 1851, str. 59–61.

ZUCCHI, Carlo (ur. Nicomede Bianchi), *Memorie del generale Carlo Zucchi*. Milano, Torino, 1861.

ZUPANEC, Ivan, Iz časa bivanja Francozov v Beli Krajini. V: *Dom in svet*, 11, 1898, str. 52–55.

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

Francoska zasedba slovenske Štajerske leta 1809 na ptujsko-ormoškem območju (Nataša Kolar)

Stran 41, *Ferdinand Runk-Johann Ziegler, Ptuj, koloriran bakrorez iz Stöcklove suite, okoli 1800.* (Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj –Ormož)

Stran 42, *Detajl kozarca z brušeno doprsno upodobitvijo cesarja Napoleona in cesarice Marie Louise, začetek 19. stoletja.* (Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož)

Stran 50, *Ferdinand Runk – Johann Ziegler, Radgona, bakrorez, okoli l. 1800.* (Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož)

Stran 51, *Grad in mesto Ormož, litografija iz Stare Kaiserjeve suite, okoli l. 1830.* (Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož)

Stran 53, *Grad Hrastovec, litografija iz Stare Kaiserjeve Suite, okoli l. 1830.* (Fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož)

Ilirska deputacija v Parizu in proces vključevanja Istre v okvir Ilirskih provinc (1809/10) (Salvator Žitko)

Stran 59, *Ozemlje Beneške republike s provincami terraferme in Istro na karti iz leta 1782* (G. Bergamini, Napoleone e Campoformio, Milano 1997, str. 57)

Stran 61, *Angelo Calafati (1765–1822)* (M. Ranieri Cossar, L'avvocato Angelo Calafati, AT, s.IV, vol. XVIII-XIX, Trieste 1952/53)

Stran 63, *Imenovanje poročnika Francesca Gravisija za komandanta II. čete drugega brigadnega bataljona istrske nacionalne garde, 1. maja 1808.* (PAK, Družinski fond Gravisi, 299, 106 (Regno d'Italia))

Stran 69, *Pooblastilo generalnega policijskega komisarja Ilirskih provinc (28. oktober 1812)*

topniškemu kapitanu Francescu Gravisiju pri izvajanju njegovih posebnih ukrepov na istrskih tleh. (PAK, Družinski fond Gravisi, 299, 58 (Provincie Illiriche))

Stran 71, *L. Vitelleschi, Načrt sečoveljskih solin iz leta 1807* (AST, Archivio piani, 1754–1863 (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, katalog 7, str.25))

Spomenik Napoleonovi Iliriji v Ljubljani (Damir Globočnik)

Stran 109, *Postavljanje spomenika* (SI ZAL, LJU 342 A5 5 488)

Stran 110, *Pogled na Ilirski steber* (foto Hugo Hilšer, SI ZAL, LJU 342 A5 513–11)

Stran 114, *Slavnostno odkritje spomenika* (SI ZAL, LJU 342 A5 5 512)

Stran 122, *Govor župana Dinka Puca* (SI ZAL, LJU 342 A5 5 493)

Stran 122, *Francoski general Robet pozdravlja spomenik* (SI ZAL, LJU 342 A5 498)

Stran 124, *General Stevan Hadžić pozdravlja spomenik* (foto Hugo Hilšer, SI ZAL, LJU 342 A5 5 513–12)

Stran 127, *Slovesnost pred Vodnikovim spomenikom* (SI ZAL, LJU 342 A5 5 505)

Ko se vzdigne Puntarija - kočevski protifrancoski upor leta 1809 (Mihael Petrovič)

Stran 134, *Odlomek iz kočevske himne. Do prepovedi po prvi svetovni vojni je bil v tretji kitici himne posebej poudarjen upor proti Francozom* (G. Pawikowski, A. Müller-Guttenbrunn: *Trost- und Trutz-Büchlein der Deutschen in Oesterreich*, Leipzig, 1888)

Stran 137, *Razvaline gradu Kostel okoli leta 1895* (A. Achtschin: *Wegweiser durch Krain und Küstenland für Radfahrer*, Ljubljana, 1895)

AVTORJI

Mag. Dr. Theodor DOMEJ
Landesschulrat Kärnten, 10. Oktober Straße 24, A-9010 Klagenfurt/Celovec.

Dr. Anja DULAR
Narodni muzej Slovenije, 1000 Ljubljana.

Ddr. Damir GLOBOČNIK
Gorenjski muzej Kranj, Tomšičeva 42, 4000 Kranj.

Prof. dr. Stane GRANDA
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana.

Prof. ddr. Igor GRDINA
ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Mag. Nataša KOLAR
Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj.

Mihael PETROVIČ ml.
Kocljeva ul. 8, 1330 Kočevje.

Doc. dr. Miha PREINFALK
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana.

Salvator ŽITKO
Zgodovinsko društvo za južno primorsko, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Titov trg 5, 6000 Koper.

Nastanek Ilirskih provinc velja za enega pomembnih dogodkov v slovenski zgodovini, ki ni samo dokazal, da je oblast Habsburžanov večna in nedotakljiva, ampak je prinesel tudi globalne spremembe na idejnem, gospodarskem in socialnem področju. Ilirske province so bile pomembno idejno in politično gibalno slovenskega družbenopolitičnega razvoja. Glede na spremenjene politične razmere v Evropi, zlasti pa spričo nastanka samostojne slovenske države, ima prenovljena obravnava Ilirskih provinc številne nove implikacije. Na eni strani širi vedenje o mednarodnih dogodkih na slovenskih tleh, na drugi in strokovno pomembnejši pa predstavlja analizo dosedanjih raziskav in vnos novih spoznanj, temelječih na novem gradivu in novih metodoloških pristopih, v slovenski zgodovinopisni prostor.

9 789612 543969

<http://zalozba.zrc-sazu.si>